

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**ENDONEZYA BASININDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI
DEVLETİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMAD ABDULLAH AZZAM

İstanbul, 2019

**T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**ENDONEZYA BASININDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI
DEVLETİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMAD ABDULLAH AZZAM

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi ALİ KARACA

İstanbul, 2019

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Muhammad Abdullah AZZAM'ın **Endonezya Basınında Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti** konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Ali KARACA
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Doç. Dr. İsmail Hakkı KADI
Üniversitesi İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Vahdettin ENGİN
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 08/10/2019 tarih ve 2019/22-4 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YESİLÖZ
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	II
ÖZET	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
I. Arka Plan	1
II. Osmanlı-Endonezya İlişkileri ve Birinci Dünya Savaşının İncelenmesi.....	9
1.1. VOC Döneminde Endonezya	13
1.2. Hollanda Sömürge Hükümeti.....	23
1.3. Doğu Hint'te Sosyal ve Ekonomik Hayat	31
1.4. Endonezya ve Pan-İslamizm	35
İKİNCİ BÖLÜM	39
2.1. 1800 Yılından önce Gazetelerin Gelişimi	39
2.2. Nusantara'daki Avrupalılara Ait Gazeteler	41
2.3. Nusantara'da Çinlilere Ve Araplara Ait Gazeteler	46
2.4. Yerel Gazeteler	49
2.5. İslamcı Gazeteler.....	58
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	64
3.1. Osmanlı-Endonezya İlişkileri.....	64
3.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ve Nusantara.....	76
3.3. <i>Sinar Djawa</i> Gazetesi'nde Osmanlı	85
3.4. <i>Oetoesan Hindia</i> Gazete'sinde Osmanlı	93
3.5. <i>Pantjaran Warta</i> Gazete'sinde Osmanlı	100
3.6. Endonezya Gazetelerinde Ermeni Meselesi	103
KAYNAKÇA	114
EKLER.....	121

ÖNSÖZ

Yaklaşık olarak 17 bin adadan oluşan Endonezya, Güneydoğu Asya'nın istikrarlı ve ekonomisi büyüyen devletleri arasındadır. 1945 yılında Hollandalılara karşı bağımsızlığını kazanan Endonezya, bugün dünyanın en kalabalık İslam devletidir. Ülke kültür çeşitliliğinin yanı sıra doğal zenginlik, etnik ve dil yapısının çeşitliliği bakımından dünyanın en kalabalık Müslüman nüfusuna sahip olan bir adalar ülkesidir. Bunun yanında ülke, tarım, balıkçılık, petrol, madenler gibi çeşitli ve bol miktarda doğal zenginlik barındırmaktadır.

Osmanlı ve Endonezya takımadalardaki sultanlıklar ile hem siyasi, ekonomik, sosyal hem de kültürel alanlarda yakın ilişkiler kurmuşlardı. Bu araştırma ile 20. yüzyılın başlarında özellikle I. Dünya Savaşı sırasında (1914-1918) Endonezya'nın Osmanlılara savaş esnasında verdiği desteklere odaklanılarak Osmanlı-Endonezya ilişkileri irdelenmeye çalışılacaktır.

Giriş bölümünde genel olarak Hollanda'nın Endonezya'ya girişinden sömürgecilik dönemine kadar Endonezya'nın tarihi üstünde durulacak ve Orta Çağ'lardan başlayarak 18.yüzyıla kadar süren Endonezya'nın İslamlaşma süreci ele alınacaktır.

Birinci bölümde giriş olarak, Endonezya'ya İslam'ın giriş tarihini özellikle İslam ile Hollanda sömürgeciliği arasındaki etkileşim özetlenecek olup aynı zamanda, Osmanlı'nın etkilerinin bu topraklarda ne şekilde olduğu incelemeye çalışılacaktır. İkinci bölümde, 18. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar Endonezya'daki gazetelerin tarihi ile basın gelişimine dair bilgiler verilecektir. Üçüncü bölümde ise gazetelerde yaptığım tarama ile Osmanlı Devleti'ne yönelik Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkan bulguları değerlendirilip Osmanlı-Endonezya ilişkilerinin nasıl olduğu, özellikle Endonezya gazetelerinin yayımladığı haberlerle savaş sırasında Osmanlılar'ı nasıl desteklediği anlatılacaktır. Sonuç bölümünde araştırmanın sonuçları ortaya konulacaktır.

Bu alışma sürecinde beni daima destekleyen, teşvik eden ve yönlendiren, yoğunluğuna rağmen ihtiyaç duyduğum her an sorularıma cevap veren, güler yüzlü çok değerli danışmanım Doç. Dr. Ali Karaca hocaya en içten teşekkürlerimi sunarım. Tezin yazılma sürecinin her anında varlıklarını hissettiğim kıymetli aileme şükranlarımı sunmaktan onur duyarım.

Muhammad Abdullah Azzam

Mayıs, 2019

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), küresel siyasi gelişmeler üzerinde büyük bir felaket olmakla birlikte, siyasal sistemlerde de köklü değişimlere yol açmış, imparatorluklarının sonunu getirmiş, hanedanlıkları ortadan kaldırmış, tüm bunların birer örneği olarak da Osmanlı ve Çarlık gibi büyük imparatorluk rejimlerinin çöküşününeden olmuştur. Osmanlı'nın savaşa girmesi, genel olarak dünyadaki Müslümanların ve özellikle de Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı Endonezya'daki Cava halkının Türklerle dayanışma içerisinde olmasını sağlamıştır. Bunun yanında, Endonezya entelektüelleri de basın üzerinde İslam propagandası yaparak Müslümanların Osmanlılara maddi olarak yardım etmesine teşvik etmişlerdir. Bu çalışma ile Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ile ilgili haberlerde Cava gazetelerinin rolünün analiz edilmesi ve incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışmada kullanılan birincil kaynakların çoğu Endonezya Cumhuriyeti Ulusal Kütüphanesi'nden temin edilmiş olup, 1914-1918 yılları arasında Cava'da düzenli olarak neşredilen gazetelerde Osmanlı Devleti ile ilgili çıkan haberler analiz edilip değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelime: Osmanlı Devleti; I. Dünya Savaşı; Basın; Endonezya; Gazete

ABSTRACT

The World War 1 (1914-1918) has had a huge impact on global political development. The most felt effects include the collapse of major empires, such as Ottoman and Muscovi-Russian. The Ottoman collapse cannot be separated from the presence of Ottoman participation in the great war that occurred at the beginning of the 20th century. Ottoman participation in the war has encouraged the emergence of solidarity from all Muslims in the world, especially in Indonesia. As a Muslim-majority country, Indonesia, especially Java, played an active role in helping the Ottomans during World War 1. One form of Indonesian support for the Ottomans was propaganda through newspapers. With the propaganda in the newspapers, many Javanese Muslims helped the Ottomans. This study aims to conduct a critical analysis and review of the role of Java newspapers in preaching the Ottomans during World War 1. The primary sources used in this study are many newspapers stored in the National Library of the Republic of Indonesia.

Keywords: Ottoman; World War I; Newspaper; Indonesia; Press

KISALTMALAR

a.e	: Aynı eser
a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
bk.	: Bakınız
BU	: Budi Utomo
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
EIC	: English Indies Compagnie
haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İP	: Indische Partij
IV	: Indische Vereeniging
M.Ö	: Milattan Önce
M.S	: Milattan Sonra
Pİ	: Persatuan Indonesia
PKI	: Partai Komunis Indonesia (Endonezya Komünist Partisi)
s.	: Sayfa
SDİ	: Sarekat Dagang İslam
Sİ	: Sarekat İslam
THHK	: Tiong Hoa Hwee Koan
VOC	: Vereeniging Oost Indische Compagnie

GİRİŞ

I. Arka Plan

Endonezya, Hint Okyanusu ile Pasifik Okyanusu arasında yer alan bir Güneydoğu Asya ülkesidir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1945 yılında bağımsızlığını kazanan Endonezya'nın üzerinde bulunduğu topraklarda, insanoğlunun eski çağlardan bu yana yaşamlarını devam ettirdiği tarihi kaynaklar vasıtasıyla bilinmektedir.

Endonezya topraklarında yaşayan insanlara ilişkin en eski tarihi kaynaklardan bazıları Gustav Heinrich Ralph von Konigswald ve Eugene Dubois tarafından ortaya konulmuştur. Araştırmacı Von Konigswald, Orta Java'daki Sangiran bölgesinde 1,2 milyon yıla önce öngörülen antik insana ait Homo Erectus fosillerini keşfetti.¹ Yine, Doğu Java'daki Trinil bölgesinde Eugene Dubois tarafından keşfedilen Pithecanthropus, Erectus türündeki eski insan fosilleridir. Bilim insanlarının ortaya koydukları bulgulara dayanılarak, insanoğlunun eski çağlardan beri bu takım adada hayat sürdüğü biliniyor. Ancak tarihçiler, bu döneme ait yazılı kaynakların bulunamaması nedeniyle Milattan Önce'ki Endonezya tarihini yazmakta zorlanıyorlar.

Bölgedeki yazılı tarihi kaynakların Milattan Sonra (M.S) 1. yüzyılda başladığına dair yorumlar bulunmaktadır. Yazılı kaynakların bulunduğu bu dönem ise Endonezya'da yaşayan eski insan izlerini barındıran an "Hintleşme" süreci denilen döneme takâbül eder. Hintleşme, Hint nüfusunun sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda Endonezya toplumuna girme süreci anlamına gelmektedir.²

Endonezya'da eski ya da yakın dönemde keşfedilen ve korunmuş şekilde elimize yabancı kaynaklar aracılığıyla ulaşan yazıtlar, Endonezya'nın dünyadaki yerini göstermeye başlamıştır. Yerel kaynaklardan gelen en eski yazılı kayıtlardan biri "prasasti", yani eski insanların gelecek nesillere mesaj bırakmak için kullandığı araçların toplamıdır. Prasasti, Hindu döneminden beri kullanılan bir bilgi aktarım aracıdır. Yazıtlar genellikle yerel halkın

¹ Yousuke Kaifu, Hisao Baba & Fachroel Aziz, "Indonesian *Homo Erectus* and Modern Human Origins in Australasia: New Evidence from Sambungmacan Region, Central Java," **Proceedings of the 7th & 8th Symposia on Collection Building and Natural History Studies in Asia and the Pacific** Rim, 2006, ss. 289-290.
<https://www.kahaku.go.jp/research/researcher/papers/28135.pdf>.

² Tim Hanigan, **A Brief History of Indonesia: Sultan, Spices, and Tsunamis**, Singapore, Tuttle Publishing, 2015, s.28.

politik ve sosyal koşulları hakkında bilgi içerir. Endonezya'daki en eski yazıtlardan biri de Borneo'da bulunan Yupa Yazıtı'dır. Bu yazıtın Mahakam Nehri'nin kenarında bulunmuş ve 5. yüzyılda hüküm süren Kutai Krallığı kalıntılarına ait olduğuna inanılmaktadır. Bu yazıt, Hindu Krallığının varlığını gösteren Palawa harfleriyle ve Sanskritçe'de yazılmıştır.

Yupa Yazıtı'nın yanı sıra, Başkent Jakarta'da Tanjung Priok yakınında bulunan bir Tugu Yazıtı da bulunmaktadır. Yine 5. asırdan kaldığı tespit edilen bu yazıt, Tarumanegara Krallığı denilen bir krallığın varlığını kanıtlamaktadır.³ Bu yazıtların keşfi ile birlikte Endonezya'nın tarihini daha kapsamlı bir şekilde anlayabiliyoruz.

Yerel kaynaklara ek olarak, Endonezya'nın eski insanlarıyla ilgili Çince'de yazılan yabancı kaynaklara başvurmak mümkündür. Pek çok Çince kaynaktan Endonezya için denizcilik krallığı olarak bilinen Sriwijaya Krallığı'nın varlığını görmekteyiz. Endonezya'nın o dönemdeki insanların faaliyetlerini aktaran Itsing adlı Çinli Budist rahiptir. Hindistan'da Budizm'i öğrenmek isteyen Itsing'in, Çin'den Hindistan'a seyahat ettiği sırada Jambi'de Srivijaya Krallığı'nın başkentine uğradığı tahmin ediliyor; ancak, bazı araştırmacılar Palembang şehrini ziyaret ettiğini de iddia ediyorlar. Itsing, Endonezya'nın Sumatra adasında bir süre yaşadından sonra bu krallık hakkında yazmaya başlıyor.⁴

Itsing'in yazdığı notlara bakıldığında Endonezya'da 7. Yüzyılda cereyan eden politik hareketliliğin anlatımı görülmektedir. Bu notlar elbette Endonezya'nın sosyo-kültürel çalışmaları hakkında bilgi edinmek için oldukça değerlidir. Ayrıca, Strabon isimli bir Yunan coğrafya uzmanı, Jawadwipa veya Java denilen bir bölge hakkında da bilgiler kaydetmektedir.⁵ Strabon'un raporlarına dayanılarak, Endonezya tarihinin yabancı araştırmacılar tarafından dikkat çektiği söylenebilir.

Endonezya'nın Hint kültürü ile tanışmasıyla birlikte birinci yüzyılda Hint kültürünün Güneydoğu Asya, özellikle de Endonezya'yı etkilemeye başladığı söylenebilir. Hint kültürünün genelde Güneydoğu Asya özelinde ise Hindistan üzerindeki etkileri hakkında birçok teori mevcuttur. Buna göre, bazı uzmanlar Hint nüfusunun Endonezya'da Raja Asoka'dan Hindistan'a yapılan saldırılar nedeniyle Güneydoğu Asya'ya gelen Hintliler

³Hasan Djafar, **Tarumanegara: Latar Sejarah dan Peninggalannya**, Jakarta, Universitas Tarumanegara UPT Penerbitan, 1991, s.6.

⁴D.G.E. Hall, **Sejarah Asia Tenggara**, Jakarta, Ikhtiar Baru van Hoeve, 1967, s. 15

⁵Tri Hatmadji, **Banten Kota Pelabuhan Jalan Sutra**, Jakarta, Departemen Pendidikan dan Kebudayaan, 2016, s. 68.

dolayısıyla çoğaldığını iddia ederken; Coedes gibi uzmanlarsa, Hintlilerin Hint Okyanusu'ndaki ticaret güzergahından geldiğini belirtir. Nitekim Hint etkisinin girişi ile ilgili dört teori vardır. bunlar sırasıyla Brahmana, Kesatria, Waisya ve Sudra teorileridir. Brahmana teorisi, Hint etkisinin rahipler tarafından sağlandığını belirtir. Kesatria (Şövalyeler) teorisi Hint etkisinin askerler tarafından taşındığını belirtirken; Vaishya teorisi, tüccarların Hint kültürünün yayılmasında önemli rol oynadığını; Sudra teorisi ise Hint etkisinin köleler tarafından taşındığını iddia eder.⁶ Bu dört teori arasında, en güçlü teorinin Brahmana teorisi olduğu araştırmacılar tarafından vurgulanır. Çünkü Hint etkisinin sadece Hinduizm'i yaymak isteyen rahipler tarafından ortaya atıldığı kayıtlarda geçer.

Hint etkisinin girmesiyle birlikte Endonezya'da birçok Hindu-Budist krallığı ortaya çıkmıştı. Yukarıda belirtildiği gibi Kalimantan Adası'nda Hinduizm'e inanan Kutai Krallığı ile Batı Cava'da bulunan Tarumanegara Krallığı bu krallıklardandır. Bunun yanı sıra, 7. Yüzyılda Srivijaya diye zikredilen Güneydoğu Asya'daki en büyük Budist krallığı bulunur. O dönemdeki Srivijaya'nın başkenti Jambi ile Palembang, Güneydoğu Asya'da Mahayani Budizm'in merkezi haline gelmiştir. Çinli bir rahip olan Itsing bile, Hindistan'a gitmeden önce burada Srivijaya'da Budizm eğitimi almıştı. Srivijaya krallığının, Malay Yarımadası'ndan Java'ya kadar uzanan geniş bir toprağı vardır. Java Adası'nda Srivijaya'dan sonra Budizmi yaymaya çalışan Tarumanegara Krallığı, Kalingga Krallığı ve Doğu Java'nın başkenti Surabaya'da bulunan başka krallıklar da vardır.

8. yüzyılda Java'daki en güçlü Budist krallığı olarak Antik Mataram (Mataram Kuno) krallığı ortaya çıkar.⁷ Bu krallığın varlığı, 9. yüzyılda Raja Samaratunga tarafından kurulan Borobudur Tapınağı gibi Java'daki birçok tapınağın kalıntıları ile kanıtlanmaktadır. Budizm'in yanı sıra, Hinduizmin etkilerini de Eski Mataram'daki Prambanan Tapınağı'nın kalıntılardan bulmak mümkündür. Hâlâ Orta Cava'da hem Borobudur da hem de Prambanan'ın çok güçlü bir Hint etkisi vardır.⁸ Endonezya'da yaşayan diğer Hindu-Budist krallıkları, Kediri, Singashari, Majapahit, Pajajaran, Bali vs Krallıklarıydı.

⁶ Sartono Kartodirdjo, Marwati Djuned Puspongoro & Nugroho Notosusanto, **Sejarah Nasional Indonesia Vol 2: Jaman Kuno**, Jakarta, Departmen Pendidikan dan Kebudayaan, 1975, s.34.

⁷ Boechari, **Melacak Sejarah Kuno Indonesia lewat Prasasti**, Jakarta, Kepustakaan Populer Gramedia, 2013, s.195.

⁸Boechari, **a.g.e.**, s.177.

Geç dönemde İslam'la etkileşime giren Majapahit ve Pajajaran adında iki Hindu krallığı vardı. Doğu Java'da bulunan Trowulan bölgesindeki Majapahit Krallığı, tarihte Güneydoğu Asya'nın bir parçası olan "Nusantara (Takımadaları)"na hükmeden en büyük Hindu krallıklarından biriydi. M.C. Ricklefs'nın naklettiğine göre Trowulan ve Tralaya'daki Müslüman mezarların varlığı ile kanıtlanan Müslüman nüfus, 14. yüzyıldan beri Majapahit bölgesinde varlık gösteriyordu. Onların türbelerinde Kur'an'dan ayetler yazılmaktaydı.⁹ Bu arada Hindu Pajajaran Krallığı, İslam'la daha yoğun bir etkileşim yaşayıp topluca İslam'ı benimsemişti. Raja Pajajaran'ın torunları ise daha sonra Cirebon'a gidip orada Cirebon Sultanlığını kurarlar. Endonezya'da İslam'ın yükselişiyle birlikte Hindu-Buda etkisi ortadan kalkar. Uzmanlar, İslam'ın Endonezya'ya girişi konusunda da farklı görüşler öne sürmektedir. Buya Hamka gibi bazı uzmanlar, İslam'ın 7. yüzyıldan beri Endonezya'da var olduğunu ve doğrudan Arap tüccarlar tarafından getirildiğini belirtir. Snouck Hurgronje gibi diğer araştırmacılar ise İslam'ın 13. yüzyıldan beri Endonezya'daki varlığını iddia eder ve Hindistan Gujaratlı tüccarlar tarafından tanıtıldığını söyler.¹⁰ Nitekim araştırmacılar İslam'ın Endonezya'ya Sumatra adasından girdiğini kabul ederler, zira ada, Müslüman bölgeleri Endonezya'ya bağlayan Hint Okyanusu ile yan yanaydı.

Anthony Reid'e göre ticaretin, İslam'ın yayılmasında hayati bir yeri vardı. Nitekim, Peygamber Muhammed'in vefatından bu yana İslam, Akdeniz ile Hindistan'ın Okyanus kıyıları arasında yayılmış durumdadır. Bunun bir sonucu olarak, Müslümanlar da baharat diyarı bu takımadalara kadar gelip yerleştiler.¹¹

Endonezya'daki Müslümanların varlığının ilk kanıtı, Kuzey Sumatra'nın Lamreh bölgesindeki 1211 yılında vefat eden Sultan Süleyman bin Abdullan bin El-Basir'in mezarıdır. Ayrıca İtalyan gezginlere göre Marco Polo'nun notlarında 1292'de Sumatra'nın Pasai ve Okyanus bölgelerinde Müslüman bir topluluğun bulunduğu bilgisi vardır. Ayrıca, 1297 yılında vefat eden Sultan Malik el-Salih'in mezarı da Müslüman cemaatinin varlığının kanıtlardan biridir. Bu mezar, Müslümanların yalnızca sosyal bir güce sahip olmadığını, aynı zamanda da Müslüman Samudera Pasai Krallığı'nın siyasi bir gücü olduğunu gösteriyor.

⁹M.C. Ricklefs, **A History of Modern Indonesia**, London, Palgrave MacMillan, 2001, s. 6

¹⁰ Uka Tjandrasasmita, **Arkeologi Islam Nusantara**, Jakarta, Kepustakaan Populer Gramedia, 2009, s.12.

¹¹Anthony Reid, "Introduction: Muslims and Power in a plural Asia," in Anthony Reid & Michael Gilsenan (ed), **Islamic Legitimacy in Plural Asia**, London & New York, Routledge, 2007, s.5.

Bunun yanında, İslam'ın eşitlikçi değerleri, İslam'ın Endonezyalı hükümdarlar ve yerel topluluklar tarafından hızlıca benimsemesini de beraberinde getirdiği söylenebilir. Nitekim, o dönemden bu yana Sumatra'dan Papua'ya kadar kurulmuş olan pek çok İslami sultanlık da bunun birer nişanesidir. Bu bağlamda, Sumatra'da, Samudera Pasai Sultanlığı, Açe Sultanlığı, Palembang Sultanlığı gibi birçok güçlü İslami saltanatın kurulduğu kaynaklardan izlenebilir.¹² Yine, Java'da Demak Sultanlığı, Cirebon Sultanlığı, Banten Sultanlığı ve Mataram İslam Sultanlığı'nı görebilmekteyiz.¹³ Yine, tüm bunları müteakiben, Sulawesi'de Gowa Tallo Sultanlığı, Maluku'da ise Ternate ve Tidore Sultanlığı kurulmuştur. Adı geçen sultanlıkların 16. yüzyılda hem politik hem de ekonomik açıdan kazanımlar elde ettiği söylenebilir.¹⁴

Bu tezin ele aldığı esas mesele, bölgenin Müslüman sultanlıklarının, Osmanlı da dahil olmak üzere dünyadaki diğer krallık ve saltanatlarla kurmuş oldukları siyasi ilişkiler ağını incelemektir. Endonezya'daki Müslüman sultanlıklar ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler, Portekizlilerin 15. Yüzyılda Malaka şehrini kontrol etmek için buraya gelmesiyle birlikte 16. yüzyılda kurulur.¹⁵ Nitekim, Açe Sultanlığı Sultan Alaaddin Riayat Syah El-Kahar hükümeti altındayken Kanuni Sultan Süleyman'a bir elçi göndermiştir Elçi, Açe Sultanlığı'nın Malaka Boğazı'nda Portekizlilere karşı savaşmak için Osmanlı Devleti'nin desteğine ihtiyacı olduğunu dile getirir. Elçi ayrıca Güneydoğu Asya'daki Müslümanların varlığının, Portekiz ekonomisinin politik çıkarları tarafından tehdit altında olduğunu iletir. Fakat Kanuni Sultan Süleyman vefat edene kadar bir cevap alamaz. Beklenen cevap ancak bir sonraki Osmanlı sultanı II. Selim'den gelir. II. Selim daha sonra Açe'deki durumu araştırmak için Lütü Efendi adında bir Osmanlı gezgini de tayin eder.¹⁶ Bundan sonra Osmanlılar toplar, askerler ve savaş gemileri şeklinde yardım göndermeye karar verir. Fakat ne yazık ki, yardım Açe'ye ulaşamaz çünkü bununla aynı zamanda Osmanlı Hükümeti Yemen'deki Zeydiye isyanını kendini hafifletmeye odaklanmıştı.¹⁷

¹²Tjandrasasmita, **a.g.e.**, s.18.

¹³ Tjandrasasmita, **a.g.e.**, s.51.

¹⁴Michael Laffan, **Sejarah Islam di Nusantara**, Yogyakarta, Bentang, 2015, ss. 13-14

¹⁵ Azyumardi Azra, **Islam in the Indonesian World: An Account of Institutional Formation**, Bandung, Mizan Pustaka, 2006, s.36.

¹⁶Saim Kayadibi, **Ottoman Connections to Malay World: Islam, Law and Society**, New York, The Other Press, 2011,s.38.

¹⁷ İsmail Hakkı Göksoy, **Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri**, Isparta: Fakülte Kitabevi,2004, s. 56

Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin Ae Sultanlığı'na gönderdiği yardımların ulaşıp ulaşmadığı konusunda kesin bir bilgi olmasa da, bu girişim ilişkiyi daha iyi hale getirmenin yolunu açmıştır. Zaten, Osmanlı İmparatorluğu ile Ae arasındaki ilişkiler sadece siyasi ilişkilerden ibaret değildir. İki tarafın ilişkileri, Endonezya'nın Hollanda VOC şirketi ve Hollanda Sömürgesi tarafından kontrol edildiği bir sonraki döneme kadar ekonomik ilişkiler vasıtasıyla da devam etmiştir. Örneğin 18. yüzyılda, Endonezya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticari ilişkiler, Osmanlılar'ın tekstil ve halı gibi ürünleri ihraç etmesi yoluyla ilerler. Bu minvalde, araştırmacı Andrew Peacock da Osmanlı ve Endonezya arasındaki ekonomik ilişkilere odaklanır.¹⁸ Türklerle Endonezya halkı arasındaki ilişkiler, siyasi ve ekonomik faaliyetler dışında, kültür paylaşımı alanında da Haremeyn'de (Mekke ve Medine) öğrenim gören Javi alimleri aracılığıyla gelişir.

Genel olarak Javi alimi olarak adlandırılan Endonezyalı alimler, bölgedeki İbrahim el-Kur'an ve Ahmed Qushashi gibi Osmanlı alimlerinden Kur'an bilgisi, hadis, fıkıh, ve tasavvuf alanlarında eğitim alarak 17. ve 18. yüzyıllarda Haremeyn'den heybelerine çok şey katarlar.. Tam bu noktada, oradan eğitim alıp memleketlerine dönenler arasında Abdurauf al-Singkli ve Yusuf el-Makasari gibi iki önemli alimden söz edebiliriz. Böylece, Osmanlı Devleti ile Endonezya arasındaki ilişkiler ilmi faaliyetler vasıtasıyla ileriki zamanlarda gelişmeye devam edecektir.

Hollanda sömürgeciliğinin Endonezya'da güçlendiği 19. Yüzyıla girerken, Endonezya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler özellikle Ae Sultanlığı aracılığıyla gittikçe güçlendi. Hollandalılar 1857'de Ae Sultanlığı'nı işgal ettiğinde Abdurahman El Zahir adında Aeli bir elçi Osmanlı'dan yardım istemek üzere İstanbul'a gider. El-Zahir'in çabaları meyve vermez çünkü o zaman Osmanlılar Kırım Savaşı ile meşguldür. İstanbul'da kaldığı süre boyunca el-Zahir, Hollanda'nın Ae'ye düzenlediği saldırının haberini alır ve Osmanlı'dan Hollanda'yla arabuluculuk yapması için istekte bulunur.¹⁹

¹⁸Andrew C.S. Peacock, "The Economic Relationship Between the Ottoman Empire and Southeast Asia in the Seventeenth Century" in A.C.S. Peacock & Annabel The Gallop (ed), **From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asians**, London, British Academy, 2015, ss. 63-65

¹⁹ İsmail Hakkı Kadı, "The Ottomans and Southeast Asia Prior to Hamidian Era: A Critique of Colonial Perceptions of Ottoman-Southeast Asian Interaction," in A.C.S. Peacock & Annabel The Gallop (ed), **From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asians**, London, British Academy, 2015, s. 153.

II. Abdülhamid'in, 1876'da tahta geçmesiyle Osmanlı ve Endonezya ilişkileri giderek daha fazla yoğunlaştı. Hali hazırda, o zamanlar II. Abdülhamid, tüm Müslümanları Osmanlı yönetimi altında birleşmeye teşvik eden Pan-İslamcılık vizyonu ile hareket ederdi.²⁰ Pan-İslamcılığın aynı zamanda sömürgecilik karşıtı bir proje olması dolayısıyla birçok Batı ülkesi, özellikle de Hollanda, İngiltere ve Rusya gibi Müslüman ülkeleri kolonize eden ülkeler, bu ideolojiye çok şüpheli bakıyorlardı. Nitekim, Pan-İslamcılık, 1883'te Batavia'da açılan Osmanlı Konsoloslugu aracılığıyla Endonezya'yı domine etmeye çalışır.

Batavia'ya Kamil Bey'den Rafet Bey'e²¹ kadar tayin edilen Osmanlı Konsolosları, Pan-İslamcılık vizyonuna sahip kişilerden oluşur.²² Batavia'daki Osmanlı şebkenderlerinin başarılarından biri, Javili öğrencilerin İstanbul'da eğitim almalarının sağlanmasıdır. Bu çaba, Hollanda sömürge hükümetinin Batavia'daki Osmanlı Konsolosu'na şüpheyile bakmasına yol açmıştır.

Türkler, 1914'te I. Dünya Savaşı'na girdiklerinde Osmanlılık ve İslamcılık siyaseti iyice artıyordu. O sırada tüm dünyadaki Müslümanlardan, özellikle Endonezya'daki Müslümanlardan destek kazanmak için Osmanlılar açık açık Pan-İslamizmi bir araç olarak kullanmışlardır.

Bu tez, aynı zamanda Endonezya basınının Osmanlılara karşı bakışına ile Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na dahil olduğunda Osmanlı'daki basın-yayın organlarının verdikleri tepkilere de odaklanacaktır.

Nitekim, bir önceki yüzyılda insan hayatına iyiden iyiye giren gazete, 20. yüzyılın başlarında gittikçe daha önemli hale gelir. O dönemde, Endonezya dilini iletişim dili olarak kullanmanın yerlilik hassasiyetini artırma konusundaki farkındalığı gittikçe büyüyordu. Bu durum hem Pan-İslamcılık hem de milliyetçilik fikrinin yayılmasını kolaylaştırıyordu. Hatta I. Dünya Savaşı ile ilgili haberler dahil olmak üzere, yurt dışından gelen tüm bilgilerin çok önemli bir haber haline geldiği ve bunlara halk tarafından hemen tepki verildiği görülebilir. Bu nedenle, Hollanda Sömürge Hükümeti tüm gazeteleri yakından takip ediyordu.

²⁰ Azmi Ozcan, **Pan-Islamism: Indian Muslims, The Ottoman and Britain, 1877-1924**, Leiden, Brill, 1997, s.62.

²¹ 19. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti'nin Batavia Konsoloslugu'nda görev yapan Osmanlı Elçileridir.

²² Jan Schmidt, **Through the Legation Window 1876-1926 : Four Essays on Dutch Indian and Ottoman History**, Istanbul, Nederlandsh Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 2002, s. 87

Birinci Dünya Savaşı esnasında, Osmanlı Devleti ile ilgili haberlerin Endonezya gazetelerinde geniş çapta takip edildiği ilgili gazetelere göz atıldığında kolaylıkla fark edilebilir. Bu tez, tüm bunlar ışığında Endonezya basınının Osmanlı'nyı nasıl haberleştirdiği irdeliyor. Bunun yanında, yalnızca haberlerin veriliş tarzına bakmakla kalmıyor, aynı zamanda bu haberlerin gerek Endonezya'nın yerli halkı gerekse de Hollanda Sömürge Hükümeti tarafından nasıl alımlandığını da çözümlemeye çalışıyor. Bu bağlamda, "Endonezya halkı gazetelerde Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili bilgi ve haberler elde ettikten sonra Osmanlılara karşı tavır koymaya yönelik bir teşebbüs içerisine giriyorlar mıydı?" sorusunun da cevabını arıyor. Son tahlilde, tezin alana yaptığı katkılardan biri de yukarıdaki sorular ışığında 20. yüzyıl başlarında Osmanlı ve Endonezya arasındaki ilişkilere getirdiği yeni yorumlarda aranmalıdır.

Araştırma Metodu

Bu çalışma, metodoloji olarak sırasıyla veri arama ve toplama, veri doğrulama, eleştirel yaklaşım, sonra da yazıya dökme yöntemlerine tabi tutuluyor. Yazıya dökme aşamasında ben, Türkiye ve Endonezya'daki birincil ve ikincil kaynaklar gibi çeşitli verileri kullanmaya çalıştım. Bu çalışmada birincil kaynaklar 1914-1918 yılları arasında yayınlanmış Endonezya gazeteleridir. Bu nedenle Endonezya Cumhuriyeti Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan gazeteler taranmıştır.

Bu kütüphane, 19. yüzyılın başlarından beri Endonezya'da yayınlanan pek çokgazeteyi araştırmacılara sunmaktadır. Başkent Cakarta'da bulunan Endonezya Cumhuriyeti Ulusal Kütüphanesi'nde çalışma yaparken vaka incelemesi olarak çalıştığım, tez konusuna veri sağlayan gazeteler *Sinar Djawa*, *Pantjaran Warta*, *Oetoesan Hindia* ve *Sin Po* gazeteleridir. Fakat bu araştırmada daha çok *Sinar Djawa* gazetesine odaklanılacaktır. *Sinar Djawa*'nın ana araştırma kaynağı olarak seçilmesinin nedeni, gazetenin Endonezya'daki ilk modern İslami örgüt olan Sarekat İslam (Sİ) tarafından çıkarılmasından ileri gelir. Sarekat İslam (Sİ) I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlılara karşı sempatik tutumlar gösteren bir İslami Kuruluştur. Bu nedenle Sİ propaganda organı olan *Sinar Djawa* gazetesinin daha fazla araştırılması gerektiği düşünülmüştür.

Birincil kaynaklar temin edildikten sonra bu araştırma ile ilgili yayınlanmış kitaplar, dergiler ve tezler incelenerek ikincil kaynaklarla bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. İkincil

kaynakların çoğu Endonezya Cumhuriyeti Ulusal Kütüphanesi, Endonezya Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve İstanbul'daki ISAM Kütüphanesi'nden temin edilmiştir. Ayrıca İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Osmanlı Arşivi de kullanılmaktadır. Bu üç kütüphane araştırma için faydalı materyaller sağlamada önemli bir rol üstlenmiştir. Çalışmada araştırmanın ana konusu gazete ve gazete tarihi olduğu için Osmanlı arşivleri kullanılmadı. Böylece, sadece Endonezya Cumhuriyeti Ulusal Kütüphanesinde saklanan gazeteler incelenmiştir. Bu çalışmada diğer metinlere yapılan atıflar da bu araştırmanın konusu ile doğrudan ilgilenen birkaç kitap ve dergilerden temin edilmiştir.

Bu çalışmada ele alınan yaklaşım uluslararası tarihsel yaklaşımdır. Milletlerarası tarihini inceleyen bir tarihçi, Endonezya ve Osmanlı arasındaki ilişkileri hakkında araştırma yapabilmelidir. 20. yüzyılın başlarında iki ülkenin arasındaki ilişkileri inceleyen bu çalışma, tüm bunlardan dolayı da iki ülke arasındaki ilişkileri gazeteler aracılığıyla bağlamaya çalışan bir yaklaşımı esas alır. Gazeteler iki ülke arasındaki ilişkileri tespit etmede önemli bir araçtır, zira o zamanlarda gazetelerin bilgi aktarımının çok etkin olduğu ve halk tarafından takip edildiği söylenebilir.

II. Osmanlı-Endonezya İlişkileri ve Birinci Dünya Savaşının İncelenmesi

Tezde ele alınması gereken iki önemli konu ön plana çıktı: Osmanlı Devleti ile Endonezya'nın ilişkileri ve Birinci Dünya Savaşı. Her ikisi de bu çalışmanın ana konuları olduğundan bu iki unsuru iyice anlamamız gerekmektedir. Her ne kadar Osmanlı-Endonezya ilişkilerinin incelenmesi ortaya yeni çıkan bir çalışma alanı olsa da 1960'lı yıllardan beri Razaulhak Syah, Salih Özbaran ve Anthony Reid, ardından İsmail Hakkı Göksoy ve İsmail Hakkı Kadı gibi bazı araştırmacılar bu alandaki araştırmalara öncülük etmişlerdir.²³

İki ülke arasındaki ilişkilerin incelenmesinde kolaylıkla ilerleme kaydedilmektedir, Osmanlı kaynaklarına erişimin kolaylığı bu imkânı sağlamaktadır. Birinci Dünya Savaşı hakkındaki çalışmalar artık savaşın yalnızca siyasi ve askeri yönleri vurgulamamakta, aksine çalışmaların savaş sosyo-kültürel açıdan da araştırdığı görülmektedir.

²³Göksoy, *a.g.e.*, ss. 67-68; Anthony Reid, *The Contest for North Sumatra: Atjeh, the Netherlands, and Britain, 1858-1898*, Kuala Lumpur, University of Malaya Press & Oxford University Press, 1969, s.71; Salih Özbaran, *Ottoman Expansion towards Indian Ocean*, İstanbul: İstanbul Bilgi University Press, 2009, ss.102-103.; Razaul Hak Syah, "Açı Padişahı Sultan Alaeddin 'in Sultan Süleyman'a Mektubu", *Tarih Araştırma Dergisi* 5, nr.8-9 (1967), s. 20

Endonezya’da I. Dünya Savaşı esnasında tarih alanındaki çalışmalar çok kısıtlıydı, neredeyse Hollandalı Kees van Dijk’in Birinci Dünya Savaşı’yla ilgili yazdığı bilgiden başka kaynak bulunmuyordu.

Bu bağlamda, Osmanlı ve Endonezya ilişkilerini incelemek için öne çıkan birkaç kitap ve literatüre bakmakta fayda vardır. Mesela Razaulhak Syah, 16. yüzyılda Portekizliler’e karşı bir mektup aracılığıyla Kanuni Sultan Süleyman’dan yardım isteyen Açe sultanı Sultan Alauddin Riayat Şah üzerinden Osmanlı-Endonezya arasındaki ilişkiyi incelemeye çalışan bir tarihçidir. Her ne kadar bazı tarihçiler makalesini eleştirmiş olsa da, Razaulhak Syah’ın çalışmaları, 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile Endonezya arasındaki ilişkileri incelemek için çok önemlidir.

Razaulhak’ın makalesinin yayımlanmasından bu yana, Anthony Reid ve Salih Özbaran gibi diğer tarihçiler de benzer makaleler ve eserler kaleme almaya başlamıştır. Pan-İslamcılık üzerine yazdığı makale ile Anthony Reid, 19. yüzyılda Türkiye’nin Endonezya ve Malezya’daki Pan-İslamcılık politikaları üzerindeki etkisini analiz etmeye çalışmıştır.²⁴

Salih Özbaran’a gelince Hint Okyanusu’nda Osmanlı’nın geniş çapta genişlemesi ve bunun üzerine Açe Sultanlığı ile gelişen ilişkilerini yine zikretmektedir. 2000 yılından bu yana, Osmanlı arşivlerine erişimin kolaylaşmasıyla birlikte Osmanlı-Endonezya ilişkileri ile ilgili çalışmalarda önemli adımlar atılmaktadır.²⁵

İsmail Hakkı Göksoy, hem Türkiye’deki kaynakları hem de Endonezya dilinde yazılan kaynakları kullanarak bu ilişkilerin birbirleriyle bağlantılı olduğunu gösteren bir tarihçidir, bu yüzden bu tür araştırmalara çok hâkimdir.²⁶ Bu araştırmacı nın yaptığı son çalışma, Türkiye-Endonezya üzerine bir yazı serisini oluşturan British Academy tarafından düzenlenen bir seminerde görülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı çalışmaları yürüten her araştırmacıya Endonezya’nın I. Dünya Savaşı’ndaki yerini incelemek için Kees van Dijk’in çalışmalarına bakması tavsiye edilmektedir. Hollanda arşivleri sayesinde Kees, Endonezya toplumunun savaş sırasında

²⁴Anthony Reid, “Pan-Islamisme Abad Kesembilan Belas di Indonesia dan Malaysia” In Nico J. G. Kaptein (eds), *Kekacauan dan Kerusuhan : Tiga Tulisan Tentang Pan-Islamisme di Hindia Belanda Timur pada akhir abad kesembilan belas dan awal abad kedupuluh*, Leiden-Jakarta, INIS, 2007, ss.14-15

²⁵Ozbaran, *a.g.e.*, s.56

²⁶Göksoy, *a.g.e.*, s.23

dünyada olup bitenlerden uzaklaştırılan bir toplum olmadığını göstermiştir.²⁷ Endonezyalılar Osmanlıların Pan-İslamcı kampanyalarını aktif olarak desteklemek için Gazeteler aracılığıyla savaşın akışını takip ederlerdi. Kees, Batavia'daki Osmanlı Konsolosluğunun sömürge karşıtı ruhun yayılmasında önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı sırasında Batavia'daki Osmanlı Başkonsolosu Rafet Bey'in rolüyle ilgili Frial Ramadan Supratman tarafından da çalışmalar ortaya konmuştur.²⁸

Birinci Dünya Savaşı sırasında Endonezya gazetelerinin ve Osmanlı arşivlerinin aracılığıyla özellikle Osmanlı Konsolosu'nun da katkılarıyla Endonezya halkı arasında yayılan İttihad-i İslam fikriyatını görebiliyoruz. Mesela Rafet Bey Endonezya gazetelerinde yazılar yazarak bu propaganda için önemli bir rol oynamıştır, böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Endonezya toplumunun gözünde olumlu imajını zayıflatacak iftira ve yanlış bilgilerinin yayılmasını engelleyebilmiştir.

Osmanlı tarihi alanında vatanını düşman işgalinden koruyan Osmanlı ordusunun gücünü görmek için Edward J. Erickson'ın yaptığı çalışmaların ayrıca önemli bir yeri vardır.²⁹ Edward'ın analizi I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunun rolünü ön plana çıkarmakta fakat sosyal hayata değinmemektedir. Buna karşılık, Mustafa Aksakal yaptığı çalışmalarla Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na giriş sebeplerini detaylı bir şekilde anlatmaktadır.³⁰

Osmanlı gazeteleri ve Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) ve Denetleme Başkanlığı Arşivlerini inceleyen Aksakal'a göre, Osmanlı'nın gittikçe ağırlaşan siyasi ve askeri vaziyet artarak Osmanlı Devleti'ni köşeye sıkıştırmasından ötürü I. Dünya Savaşı arenasına dahil edilmesi kaçınılmazdı. Nitekim, Osmanlı için savaşa girmekten başka çare kalmamıştı.³¹

²⁷Kees van Dijk, *The Netherlands Indies and the Great War 1914-1918*, Leiden, KITLV Press, 2007, s.29

²⁸ Frial Ramadan Supratman, "Rafet Bey: The Last Ottoman Consul in Batavia during the First World War 1911-1924," *Studia Islamika*, Vol.24, (1), 2017, ss.33-60

²⁹Edward J.Erickson, *Ordered to Die : A History of the Ottoman Army in the First World War*, London, Greenwood, 2001, ss. 10

³⁰Aksakal, *a.g.e.* , s.24

³¹Mustafa, Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and The First World War*, New York: Cambridge University Press, 2008.

Eugene Rogan ise Arabistan'da çıkan isyanları örnek göstererek Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde görülen isyanların, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmemesinin nedenlerinden biri olduğunu savunuyor.³²

³² Eugene Rogan, **The Fall of the Ottomans: the Great War in the Middle East**, New York, Basic Books, 2015.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDONEZYA'DAKİ HOLLANDA'NIN KOLONYALİZM POLİTİKASI

Baharat zenginliği ile bilinen Endonezya, pirinç, tarçın, kireç, biber, karabiber, hindistan cevizi ve ahşap ürünler gibi birçok doğal ürünleri bünyesinde bulundurmaktadır. Doğal zenginlikler dolayısıyla bu bölgenin topraklarından çıkan hammadde ürünleri ve ticari ürünler ile yerel halkın makul bir miktarla hizmet vermeleri sayesinde, genellikle Arabistan, Çin, İngiltere, Hollanda, Portekiz, İspanya ve Hindistan'dan gelen yabancı tüccarlar bu ürünlere ulaşmak için antik tarihlerden şimdiye kadar Endonezya'ya başvurmaktadır. Endonezya tarihinde en büyük ticari gücü elinde bulunduran Hollanda, bu ülkenin kurduğu Hollanda Doğu Hindistan Şirketi (Vereenigde Oostindische Compagnie, VOC) vasıtasıyla bu bölgenin siyaset ve ekonomisinde etkisini göstermiştir. Hem insan gücü hem de doğal kaynaklar bakımından yetersiz olması nedeniyle, Hollanda Avrupa'da gelişen Coğrafi Keşifler döneminin sonrasında başlayan okyanus ötesi ticareti ve sömürgecilik faaliyetlerini yürüten en önemli aktörlerden biri olmuştur.

1.1. VOC Döneminde Endonezya

Endonezya'da 15. ve 16. yüzyıllarda hem Java adası hem de Java dışında pek çok İslam sultanlığı ortaya çıktı.³³ Güneydoğu Asya'yı Arabistan'a bağlayan Hint Okyanusu içinde bulunduğu için stratejik bir öneme sahip olan Sumatra Adası aynı zamanda altyapısında da büyük gelişmeler kaydetmiştir. Pasai ve Maluku gibi İslami sultanlıklar, Endonezya topraklarında dağınık bir şekilde gelişmiştir. Bu gelişimin en önemli tetikleyicisini ise tüccarlar teşkil etmiştir. Dolayısıyla Müslümanların ekonomik faaliyetleri bölgede İslam'ın yayılışını ve gelişimini etkilemiştir.

Endonezya'ya gelen Müslüman Arap, Fars, Türk ve Hint tüccarlar, hem ticaret yapma hem de İslam öğretilerini yayma amacı güdüyordu. Müslüman tüccarlar 1500'lü yıllardan önce, Endonezya'da ticareti güvenli ve rahat bir şekilde sürdürmüşlerdi.³⁴ Doğu Hint takımadalarında Pasai, Açe, Palembang, Banten, Cirebon, Surabaya, Makassar ve diğerleri gibi birçok liman ve kıyı kentlerinde hızlı ilerlemeler kaydedilmekteydi. Kıyı kentleri dolayısıyla yerel halkın ve dışarıdan gelen tüccarların alışveriş faaliyetleri için pazar

³³Carool Kersten, *A History of Islam in Indonesia*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2017, s. 27

³⁴ Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680*, New Haven & London, Yale University Press, 1988, s.233.

ortamları sağlanmış, bu bölgelerde satılan baharatlar sadece Doğu'da değil, Batı ülkelerinde de ihtiyaç duyulan bir meta haline gelmiştir.

Baharatlar 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupalılar açısından çok değerli bir mal idi, hatta Hindistan kıtasını keşif için yolculuk yapan Christopher Colombus'un – fakat kendisi nihai olarak sadece Amerika'ya varabilmiş – o zamanda asıl hedefi baharatlar bulmaktı. Columbus notunda şunları söylemekteydi: “Hindistan'ı keşfettiğimde, dünyanın en zengin bir bölgesi olduğunu garanti edebilirim. Bunu söylüyorum çünkü altını, inciye, değerli taşları ve baharatları orada keşfettim.”³⁵

Colombus'un ifade ettiği sözlerine göre, baharatların, altın dışında, Avrupalılar tarafından en çok aranan ürünler olduğu gösterilir. Avrupalılar kış aylarında gıdaların koruyucusu, ölümlerin defin işlemine yardımcı madde, oda kokusu, ibadet gereçleri ve elbette yemek tatlandırıcısı olarak baharatlara ihtiyaç duyarlar. Tarihçi Jack Turner, Avrupa'da bulunmadığından dolayı baharatların pahalı olduğunu savunmaktadır. Asıl olarak baharat sadece Malabar'dan Endonezya'ya kadar uzanan tropik ülkelerde yetişebilir. Baharatların ticaret güzergahları, Müslüman tüccarlar tarafından kontrol edilen Hint Okyanusu deniz yolları üzerindeydi.³⁶ Avrupalı tüccarlar, malları doğrudan üretildiği yerlerden satın alamadıkları için yalnızca dağıtımıcılardan satın alabiliyorlardı. Bu yüzden de Avrupa'ya ulaştıklarında malların fiyatı haddinden fazla paraya satılıyordu. Bu nedenle Avrupalı tüccarlar, baharatları doğrudan Endonezya'daki üretim merkezlerinden alma girişiminde bulundular.

Baharat mekeğine ulaşma çabaları için Avrupalıların ekonomik kazanımlar elde etme motivasyonunu pekiştiren şey aslında Hristiyanlığı yaymak ile dinî misyonu gerçekleştirme tutkularıydı. Avrupa'da 14. ve 15. yüzyıllarda, İspanya ve Portekiz'den müteşekkil olarak birbirine rakip olan iki büyük ülke vardı.³⁷ İspanya ve Portekiz arasında rekabetten çıkan çatışmaları önlemek için Papa, Portekiz ve İspanya arasında bir Tordesilas Anlaşması sağladı. Tordesilas Anlaşması'na göre Portekizliler Batı yönü, İspanya ise Doğu yönüne keşifler yapma hakkına sahipti.³⁸ Böylece Portekizliler keşifler yapmak için

³⁵Jack Turner, **Spice: The History of Temptation**, New York, Random House, 2004, s. 3

³⁶Turner, *a.g.e.*, s. 5

³⁷Kersten, *a.g.e.*, s. 25

³⁸Colin Brown, **A Short History of Indonesia**, NSW, Allen & Unwin, 2003, s. 32

Afrika'nın Batı kıyısını boylu boyunca sürüp Hint Okyanusu'na kadar gittiler; İspanyalılar ise Atlantik Okyanusu boyunca ilerleyerek Amerika kıtasına kadar ulaştılar. Her ne kadar Portekiz ve İspanya Güneydoğu Asya'da karşılaştılar da, o bölgeye ilk ulaşan Portekiz'di.

Portekizliler Doğu Hint'nin Goa bölgesine gelir gelmez bir işgal bölgesi kurmuşlardı. Fakat bölgeyi işgal ettikten sonra bundan tatmin olmayınca, Portekizliler baharatların asıl üretildiği yerleri almak istediler ve bunun üzerine Malaka'ya doğru yola koyuldular. Nitekim daha sonra 1511 yılında Malaka Portekizlilerin eline geçer. Bunun sonucunda Müslüman tüccarların ekonomik faaliyetleri Sumatra ve Cava sahillerine taşınır.³⁹

Baharatları aramak için Hint kıtasına yelken açan Portekizlilerin adımları Hollandalılar tarafından biliniyordu. Bunun üzerine Hollandalılar Portekiz bayraklı bir gemiye binen Hollanda vatandaşı Jan Huyghen Van Lischoten'un yazdığı bir nottan Endonezya'ya giden yolu öğrendiler.⁴⁰ Hollandalı Linschoten'ın yazıya döktüğü "Intenerario" başlıklı notu diğer Hollandalı tüccarların Endonezya'ya giden yollarını gösteriyordu. Bundan sonra Hollandalı tüccarlar Endonezya'ya yelken açmaya başlamışlardır. Nitekim, bölgeye gelen ilk Hollandalı tüccar Cornelis de Houtman'dır.⁴¹ Cornelis de Houtman, gemisini 1596'da Banten bölgesindeki limana yanaştırmayı başarır. De Houtman'ın Endonezya'ya yaptığı gezi hakkında yazdığı notuna göre kendisi 1595 yılında Amsterdam'dan ayrılmıştır. De Houtman, Endonezya'ya seyahatini Amsterdam, Hollandia, Mauritius ve Duyfken adlı dört gemi ile gerçekleştirir.. Banten'e geldiğinde, De Houtman ticaret faaliyetleriyle meşgul bir şehri keşfettiğini nakleder. O, baharat ve biber ticaretinde önemli rol oynayan 16. yüzyılda hüküm süren Cava Adası'nın en büyük kırıllıklarından biri olan Banten Sultanlığı'na şahit olmuştur.

Cornelis De Houtman bölgeye ilk geldiği dönemde Banten Sultanlığı Sultan Abdul Mafakhir Abdulkadir'in (1596-1647) elindeydi. Ancak, De Houtman Banten halkıyla iyi ilişki kuramaz, bu sebeple kendisi Banten kentinden kovulur. De Houtman'ın Banten'de ticaret faaliyetinde bulunamaması, Hollanda'nın Endonezya ekonomisini sömürmek için sarf ettiği son çabaları değildi. Tam aksine, bu girişim Hollandalı güçlerin Endonezya'da hakimiyet kurmaları için bir başlangıçtı. Nitekim De Houtman'ın Banten'e ulaşma haberi

³⁹Tim Hannigan, **A Brief History of Indonesia**,Tokyo & Singapore,Tuttle, 2015, s. 68

⁴⁰ Ricklefs, **a.g.e.**,s.30.

⁴¹ Hatmadji, **a.g.e.**, s.142.

Hollanda'da hızla yayılır ve Endonezya'nın sahip olduğu zenginlikler diğer Hollandalı tüccarlar tarafından öğrenilince Hollandalılar ülkeye gitmeyi çok isterler.

De Houtman'ın Endonezya'ya başarılı bir şekilde ulaşmasından sonra, Amsterdam'dan Endonezya'ya başka denizcilik seferleri yapılır. Çok kısa bir süre içinde Hollandalı tüccarlar sadece Endonezya'ya değil, Güneydoğu ve Doğu Asya'ya da ulaşabilmişlerdir. Tarihçi Bernard Vlekke'ye göre, ilk seferden sonraki üç yıl içinde Hollandalı ticari gemiler Batı Sumatra, Java, Maluku, Kuzey Brunei, Filipinler, Siam ve Indochina'nın kıyılarına kadar gelmişlerdi. Hatta onlar Çin ve Kantonu ile ticari ilişkiler kurup, daha sonra 1600 yılında Japonya'ya kadar da ulaşırlar. Daha sonra Hollandalılar 1602 yılında Sri Lanka topraklarına ayak bastılar. Ardından 1605'te Avustralya'nın kuzey kıyılarına ulaşmayı başardılar.⁴² Hollandalıların kısa süre içerisinde ticaret ağlarını hızla genişletebilmeleri çok şaşırtıcıydı.

Hollandalı tüccarlar Endonezya'da Portekiz'in varlığını tehdit etti. Bununla birlikte, Hollandalıların gelmesinden önce Portekizliler, baharatların üreticisi olan Endonezya'dan baharatları alıp taşıyan tek Avrupa ülkesiydi. Bu yüzden de baharatları tekelleştirip Avrupa'da pahalı fiyatlarla satarak servetlerini genişlettiler.

Hollanda'nın bölgeye gelmesiyle birlikte Portekizliler ekonomik çıkarlarının tehdit altında olduğunu ve kendilerine bir rakip çıktığını görmüşlerdi. Endonezya denizinde bu birbirine rakip görünen ülkeler arasında çıkan çatışma zaten kaçınılmaz olacaktır.. Çatışmaların sonucunda 1602 yılında Hollandalılar, Portekiz'in elinde bulunan Malaka Kalesi'ni almayı başardılar, böylece Portekiz'in Malaka Boğazı'ndaki hakimiyeti Hollanda'ya geçer. Portekiz'in bölgede hâkim olmaya yönelik direnişinin ve Hollanda'ya karşı sürdürdüğü yarışın üstesinden gelmek için Hollanda Parlamentosu'nun özel bir stratejiye başvurması gerekiyordu. Bu nedenle, altı buçuk lonca sermayesiyle kurulan büyük bir ticaret şirketi daha sonra bu bölgede faaliyet gösterecektir. Bundan sonra ise VOC (Vereeniging Oost Indische Compagnie) adlı bir şirketin icrası için 17 üyeden oluşan bir konsey oluşturulacaktır. VOC şirketi resmi olarak 1602 yılında kurulmuştur.⁴³ VOC kurulduktan sonra, Endonezya'nın Banda, Ternate, Gresik, Patani, Açe, Johor ve Banten

⁴²Bernard H. M, Vlekke, **Nusantara: Sejarah Indonesia**, Jakarta, KPG, 2013, s. 126

⁴³Brown, **a.g.e.**, s. 42

gibi çeşitli bölgelerinde bulunan Hollanda ticaret merkezleri derhal VOC tarafından devralınır.⁴⁴

VOC'yi daha önce Endonezya'ya yerleşen Hollandalı tüccarlardan farklı kılan şey, onun Hollanda Krallık Parlementosu'ndan resmi destek almasıdır. VOC'ye verilen imtiyazlar Oktroi Hakkı olarak tanımlanmıştır. Hollanda parlamentosu tarafından verilen 5 hak şunlardır:

1. Tekelleşme hakkı
2. Para basma hakkı
3. Kale inşa etme hakkı
4. Yerli otoritelerle anlaşma yapma hakkı
5. Ordu birliği kurma hakkı

Bu beş hak özel olarak VOC'ye verilen imtiyazlardır. Nitekim, bu haklar başka tüccar gruplarına verilmeyecektir. Böylece her ne kadar Hollanda tüccarları VOC'ye üyeliğe katılsalar o kadar VOC hissedarı daha fazla kar elde etmiş olacaktı. Gittikçe büyüyen VOC'un, Amsterdam'dan yönetilebilmesi için 17 konsey üyesinin şirketi iyi yapılandırması gerekliydi. Bu nedenle, şirkete Endonezya merkezli genel başkan sıfatı taşıyan bir vali atandı.

İlk atanan VOC'nin Genel Valisi Pieter Bothol'dü. İlk karargâh Java adasında değil Maluku adasında yer aldı. Maluku'yu VOC'nin ilk merkezi yapan sebep, Maluku'nun baharat üreten bir ada olmasıydı. Java Adası ise verimli pirinç arazilerine sahip olduğu için merkezi nüfusu fazlaydı. Bir süre sonra, VOC idari merkezini Maluku'dan Java'ya taşıdı. Daha sonra, yeni VOC yönetiminin merkezi Jayakarta (Eski Cakarta) olarak seçildi.⁴⁵ Jayakarta denilen bölge, aslında Banten Sultanlığı'nın toprak parçası olan Prens Jayakarta'nın hâkim olduğu bir bölgedir. Prens Jayakarta liderliğinde Jayakarta'daki Sunda Kelapa limanı çok gelişmeler kaydetmiştir.

Jayakarta'da ticari bir depo açmak isteyen VOC, Banten Sultanlığı Prensi Jayakarta ile ekonomik bir anlaşma yapmıştır. Ancak Asya'daki baharat ticaretini tekeline alma

⁴⁴Vlekke, *a.g.e.*, s. 132

⁴⁵ Robert Parthesius, **Dutch Ships in Tropical Waters: Development of Dutch East India Company (VOC) Shipping Network in Asia 1595-1660**, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2010, s.38.

tutkusu olan VOC, hemen bu fırsatı kaçırmak istemeyip bir kale inşa ederek ve şirketlerinin Jayakarta'daki varlığını güçlendirerek silahlı hareketlere başvurmuştur. Jayakarta şehrinin VOC'nin eline düşmesiyle birlikte, VOC'nin Asya'daki en canlı idari merkezi olan Batavia şehri 1619 yılında kurulmuştur. Batavia kenti kurulduğu dönemde VOC valisi J.P. Coen görev başında olduğu için Batavia şehrinin kurucusu olarak kabul edilmektedir.⁴⁶ Bilindiği üzere, Avrupalılar ekonomik kazanımlar elde etmenin yanında bu bölgede Hristiyanlığı yaymak amacıyla misyonerlik yapmak istiyorlardı. Haçlı Seferleri'nden sonraki 16. Yüzyılda Avrupa ve Orta Doğu'daki İslam ve Hristiyanlığın rekabeti de görülüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu ile Habsburg arasında süren Avrupa'daki çatışmaların Haçlı Seferleri'nin bir uzantısı olduğu bilinmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 5. Charles 'ın rakibi olduğu görülüyordu. Avrupa kıtasında İslam ve Hristiyanlık arasındaki çatışmaların benzeri Nusantara'da da yaşanmıştır.

VOC'un Endonezya'daki varlığı dini çatışmaları daha şedid hale getirdi çünkü VOC Nusantara'daki sultanlıkların siyasi hayatlarına zaman zaman müdahaleci bir tavırla yaklaşmıştı. Hollandalılar Nusantara'daki sultanlar ve yöneticileri kızdırmışlar, VOC'den rahatsız olan bölge halkı ise Hollandalıları bölgeden çıkarmak için çaba sarf etmeye başlamışlardı. VOC'ye sert tepki gösterenler arasında Mataram İslam Sultanlığı vardı.⁴⁷ Demak Sultanlığı'nın yıkılmasından sonra Ki Ageng Pamanahan tarafından kurulan Mataram İslam Saltanatı, Java'daki en saygın İslam krallıklarından biri olmuştu. İslam Mataram'ın kurduğu Ki Ageng Pamanahan'ın 14. yüzyılda Java'da hâkimiyet sağlayan Majapahit Krallığı'nın bir uzantısı olduğu iddia edilir. Fakat, İslam Mataram kesinlikle Majapahit'in bir uzantısı olmaz, zira Mataram İslam Hindu-Budist dinini değil İslam'ı benimsemekteydi. O dönemde ihtişamla çıkan Mataram İslam VOC'lerin kaliteli pirinç ve ağaç üretici olarak bilinen Java Adası'nın pirinç ürünleri üzerinde yaptığı tekelleşmeden rahatsız oldu. VOC'nin Javada'ki tekelleşme girişimine en çok karşı çıkan yönetici İslam Mataram'dan Sultan Agung idi.

⁴⁶Kersten, *a.g.e.*, s. 34.

⁴⁷Ricklefs, *a.g.e.*, s. 34

Sultan Agung'un yaptığı en cesur girişimlerden biri 1628-1629 yılları arasında Batavia'ya saldırmasıydı.⁴⁸ Bu saldırı Mataram hükümdarının en büyük saldırısıydı. Java'nın iç kısmından askerlerle birlikte yürüyen Sultan Agung Batavia istikâmetine doğru ilerler. Ancak bu saldırı sonucu Batavia kalesi yıkılamaz. Bu durum VOC'nin Mataram askerlerini iyice sinirlendirir. Bazı rivayetlere göre Mataram'ın Batavia'ya saldırısının başarısızlığının altında VOC'nin, Sultan Agung'un birliklerinin yol güzergahındaki pirinç depolarını yakmasını ve böylece ordunun yiyecek eksikliği çekmesi vardır.

Her ne kadar Hollanda Hükümeti tarafından kurulduğu tarihte 21 yıllığına tekel statüsü tanınmış olsa ve şirket zaman zaman devletin çıkarına kararlar almaya zorlansa da şirketin kuruluşu ve yönetimi devletin değil özel kişilerin elindeydi. VOC'nin kurucuları ekseriyetle tacirler ve tacirlerin emrinde çalışan paralı askerlerdi.

Bu taktik ile VOC Mataram saldırılarını başarısız kılabilirdi. Bu başarısız girişimden sonra, Mataram ordusu bir daha Batavia'ya saldırı düzenlemedi. Üstelik, 1645'te Sultan Agung vefat ettikten sonra, tahta çıkan oğlu I. Amangkurat babasının aksine VOC'ye karşı gelmeyip , onunla işbirliği yapmaya girişir. Böylece VOC'e, Java'nın ekonomisine hakim olma yolunda büyük bir fırsat verilir. VOC'nin Java ekonomisini kontrol etmesini sağlayan fırsatlardan biri de Amangkurat'ın Madura bölgesinde çıkan Trunojoyo İsyanı'nı bastırmak için VOC'den yardım istemesiydi.⁴⁹

Trunojoyo ayaklanması başarılı bir şekilde bastırıldıktan sonra VOC verdiği yardımların karşılık olarak, 1. Amangkurat'tan Java kıyılarında ticaret yapma ve oradaki ekonominin tekel olarak kendisinde bulunmasını talep etti. Bu talebi kabul eden 1. Amangkurat, VOC'u Java bölgelerine sokarak Java'nın yerli ekonomisinin kötüleşmesine neden olur ve aynı zamanda VOC'un o büyük adadaki hakimiyetinin giderek daha fazla güçlenmesini sağlar.

Mataram dışında, VOC ile çatışan başka İslam Sultanlığı da Banten'in saltanatıydı. Daha önce Banten Sultanlığı, VOC ile mücadele etmiş, aldığı yenilgiler sonucunda Jayakarta bölgesinin elinden düşmesinden sonra Batavia şehrini kurmuştur. Batavia kentinin kurulmasından sonra VOC, Banten'de ticaret yapmak için lobi çalışmalarına

⁴⁸Ricklefs, *a.g.e.*, s. 39

⁴⁹Ricklefs, *a.g.e.*, ss. 95-96

başlar. Banten'deki ticaret ekonomisine hâkim olmanın en kolay ve en hızlı yolu fesat çıkarmak üzerinden halkı birbirine karşı getirmektir.

Bu fesat politikası VOC'nin bölgedeki ekonomiyi yönetme arzusuna hizmet edecek bir stratejisidir. VOC, yavaş yavaş bu politikayı başarıyla uyguladığını gördüğü sırada aynı taktikle daha sonra saraydaki Sultan Ageng Tirtayasa'nın oğlu Sultan Hacı'ya yaklaşmaya başladı. VOC, Sultan Hacı'nın Sultan Ageng'e karşı isyan etmesini teşvik etti. VOC taraftarı olan Sultan Hacı'nın bu tutumundan Sultan Ageng hoşlanmaz. İkili arasında zuhur eden rekabete saray mensupları da katılır ve Sultan Ageng kaybeden tarafta bulur kendini. Pek tabii, bu çatışmalar VOC'nin Banten'i kontrol eden elini kuvvetlendirir.⁵⁰

Banten'de VOC'ye karşı mücadeleye katılan Nusantara'daki ulemaların arasında diğerlerine nazaran daha tanınır olan Makasar bölgesinden gelen Yusuf el-Makassari adlı bir ulema vardı.⁵¹ Bu zat Mekke'de İbrahim al-Kurani adında bir Osmanlı ulemasından eğitim almıştır.⁵² Yusuf el-Makassari Banten'de bulunduğu sırada Abdurauf el-Sinkli gibi diğer Nusantaralı âlimlerle tanışıp daha sonra diğer alimlerle birlikte bir ulema ağını kurarlar. Makasar'dan geldikten sonra Yusuf el-Makassari Banten'e yerleşir ve sahip olduğu ilmî bilgi sayesinde Sultan Ageng tarafından korunur. Kısacası Yusuf el-Makassari, Banten'de dini ilimleri öğretmek ve yaymak amacıyla kendisine özel bir yer verilir. Baştan beri Yusuf el-Makassari'nin VOC'ye karşı tutumu çok serttir. VOC Sultan Ageng ile onun oğlu Sultan Hacı'yı karşı karşıya getirmeye çalışırken Yusuf el-Makassari, VOC ile mücadele eden Sultan Ageng'in yanında yer alır.

Yusuf el-Makassari'nin VOC'ye karşı yaptığı direniş, Nusantara'daki bir ulema'nın Avrupalıların işğaline karşı gösterilen direniş abidesi halini alır. Ne kadar mücadele ettiyse de Yusuf El-Makassari VOC'yi bir türlü yenemez, bunun üzerine Güney Afrika'ya sürgün edilir. Böylece El-Makassari Afrika kıtasının İslam tebliğini yapan alimlerinden biri haline gelir.⁵³ Java yöneticilerinin dışında, Sulawesi adasında bulunan Gowa-Talo Sultanlığı

⁵⁰Hannigan, *a.g.e.*, ss 89-90

⁵¹Azyumardi Azra, *The Origin of Islamic Reformism in Southeast Asia: Network of Malay-Indonesian and Middle Eastern Ulama in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, NSW, Allen & Unwin, 2004, s. 102

⁵²Oman Fathurahman, "New Textual Evidence for Intellectual and Religious Connections between Ottomans and Aceh" in A.C.S. Peacock & Annabel The Gallop (ed), *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asians*, London, Oxford University Press for British Academy, 2015, s.297.

⁵³Azra, *a.g.e.*, s 102

VOC'ye karşı direniş göstermiştir.⁵⁴ Makassar bölgesi 17. Yüzyılda Doğu Endonezya'nın ekonomik olarak güçlü ve siyasi bağlamda saygın bir merkezidi. Yerel halktan Makassar ve Bugislilerin çoğu ticaretle uğraştığı için bölgenin ekonomisi çok hareketliydi. Doğu Endonezya'da refah ve ekonomi olanaklarını gören VOC, oradaki ticaret tekeline elinde bulundurmak amacıyla yerel otoritelere lobi yapmaya başlar.

VOC, Gowa-Tallo Sultanlığı'nın siyasi ve ekonomik gücünü ele geçirmek için Bone ve Gowa Tallo arasındaki anlaşmazlıktan istifade ederek fesat politikasını benimsemiştir. Bone, Gowa Tallo'ya çok husumet beslemekteydi, bu nedenle VOC Gowa Tallo'yu ele geçirmek için Bone Sultanlığı ile bir ittifak yaparak savaşı başlatmıştır.

Sultan Hasanudin'in yaptığı direniş o kadar kuvvetliydi ki VOC-Bone ittifakı uzun süren savaşta kalmaktan bunalmıştı. Fakat nihayetinde VOC ve Bone, Gowa Tallo'yu yenmeyi başardı. Savaş akabinde Sultan Hasanudin, Bongaya Anlaşmasını kabul etmek için VOC ile birlikte oturmak zorunda kaldı. Bu anlaşma Gowa Tallo için çok zarar verici oldu. Böylece Makassar'daki VOC hakimiyeti başladı. Bu anlaşmaya göre daha önce Hasanudin tarafından mağlup edilen *Aru Palaka*, tekrar Bone lideri olarak atanacaktır.⁵⁵

Bu anlaşmada en önemli şey VOC'nin Sulawesi deniz yolunun üzerinde tekelleşme hakkı elde etmesidir. Varılan anlaşmaya göre Makassar gemilerinin yelken açmaları için VOC'den izin almaları gerekmektedir. Ayrıca VOC ekonomik tekelleşme hakları da talep etti. VOC'nin Makassar'da yerleşmesiyle birlikte baharat diyarı Maluku'yu ele geçirmesi kolaylaştı.

Yerel hakimiyetlerden gelen tehditlerin yanı sıra VOC, Avrupalı tüccarların özellikle de Nusantara'daki İngiliz ve Portekizli tüccarların tehditleriyle karşı karşıya kaldı. İngiltere, Portekiz, ve Hollanda Avrupa pazarına satılacak baharat ürünlerini elde etmek için bu bölgede rekabet ettiler. Bu üç Avrupa ülkesi Nusantara üzerinde mutlak bir güç kazanmak için birbirleriyle savaştı. Bu durum 19. yüzyıl emperyalizminin ve sömürgecilik bölgelerinin belirlenmesine kadar devam etmektedir.

⁵⁴ Leonard Y. Andaya, **The Heritage of Arung Palaka: A History of South Sulawesi (Celebes)**, Leiden, Springer, 1981, s 26

⁵⁵ Ricklefs, *a.g.e.*, s. 96

İngiltere Nusantara'yı Hollandalıların elinden ele geçirmeyi başaramadığı için Malezya'ya yerleşmiştir. Öte yandan Portekiz'in Hollanda ile siyasi ve ekonomik rekabetini kaybetmesi nedeniyle Maluku'dan Timor Adası'na taşınmıştır.

VOC ile Portekizlilerin arasında yaşanan çatışmalar, Portekiz'in Malaka şehrini ele geçirmek istemelerinden kaynaklanmaktaydı. Daha önce belirtildiği üzere Portekizliler 1511 yılında Malaka'yı elde etmeyi başarmış ve o zamandan beri Malaka Portekiz'nin elinde kalmıştı. Onlarca yıldır Malaka şehri Portekiz yönetimin altındaydı. Malaka'daki Portekiz'nin varlığını bir tehdit olarak gören Açe Sultanlığı birçok kere Malaka Kalesini Portekiz'den almaya çalışmış, ama hep başarısız olmuştur. Portekiz'in Malaka'daki gücünü gören VOC Malezya'daki Johor Sultanlığı ile işbirliği yapmıştır.

Bunun için VOC, Malaka'daki Portekiz kalesine 1641 yılında bir saldırı düzenledi.⁵⁶ Nitekim VOC Malaka'daki kaleyi Portekiz'den almayı başardı. Savaşta yenilgiye uğrayan Portekizliler Doğu Endonezya'daki Nusa Tenggara bölgesi hariç Nusantara'daki gücünü kaybetmiş durumundaydı. Malaka'nın VOC tarafından ele geçirilmesinin ardından Portekiz'in Timor'a taşınmasıyla birlikte Nusantara'da VOC için bir tehdit olarak algılanan İngiltere, Hint Okyanusu bölgesinde yeni bir siyasi ve ekonomik güç olarak ortaya çıkıyordu.⁵⁷

İngiltere, EIC (East Indies Company) adlı bir şirket aracılığıyla, Nusantara'da Müslüman yöneticilerle işbirliği ve lobi yapıyordu. EIC ve VOC Nusantara'nın 18. yüzyılda ticaret tekeli elinde tutmak isteyen iki büyük şirket idi. VOC, EIC'ye karşı mücadele etmeye çalışıyordu. EIC'nin Bali yönetimiyle ticaret işbirliğini yaptığı sırada VOC, EIC ve Bali'ye karşı mücadeleye girmek için Mataram Sultanlığı ile koalisyon kuruyordu. Bu elbette Nusantara'daki VOC ve EIC arasında yaşanan ticaret rekabetini gösteriyor. Ancak EIC'nin çabalarına rağmen bu bölgedeki VOC'ye karşı mücadelesi istediği sonuca varamadı. Böylece EIC sadece Bengkulu'daki hakimiyet kurmayı başardı. Diğer tarafta EIC'in güçleri Hindistan ve Malay Yarımadası üzerinde daha fazla hakimiyet sağlayabiliyordu.

⁵⁶ Parthesius, *a.g.e.*, s.46.

⁵⁷ Parthesius, *a.g.e.*, s.138.

Her ne kadar VOC Nusantara'da önemli pek çok ekonomik sektörde kazanım elde etmiş olsa da bölgenin 17. ve 18. yüzyıllar arasında hakimiyeti henüz tamamen VOC'nin eline geçememiştir. Zira 17. ve 18. yüzyıllarda yaşayan Banten, Cirebon ve Mataram hariç birçok bağımsız Müslüman devlet vardı. Örneğin, tamamen egemenliğini koruyabilen Açe Sultanlığı bulunmaktaydı. Nitekim, Hollandalı sömürgeci askerler Açe Sultanlığını ancak 20. yüzyılın başlarında işgal edebilmiştir.

Malaka'nın Portekiz tarafından ele geçirilmesine rağmen, VOC Açe'yi bir türlü yenememiştir. Hatta Açe, Portekizlilerin VOC tarafından yenilmesinden hiç rahatsız olmadı. Sultan İskandar Muda döneminde Açe Sultanlığı altın çağına ulaşmıştır. Çünkü Sultan İskandar Muda saltanattayken Açe'nin Güneydoğu Asya ve Avrupa hükümetleri ile ilişkiler kurmasını sağlamıştır. İngiltere ve Hollanda gibi Avrupa elçileri de diplomatik ilişkiler kurmak için Açe'ye gelmişlerdir. Bu Hollanda ve İngiltere'nin Açe'nin tam egemenliğini tanımasını göstermektedir.

Ayrıca Açe, o dönemde saygı duyulan Osmanlı Hilafetiyle siyasi ve ekonomik ilişkiler kuran bir devlettir. Sultan İskandar Muda'nın vefatından sonra Açe'nin hakimiyetini yavaş yavaş kaybetmeye başladı ve yerine damadı İskandar Tsani atandı. Bundan sonra Açe'teki güç kırılmanlaşmaya başladı çünkü sultanın hakimiyetini zayıflatan birçok *ulebalang* (aristokrat) güçlenerek varlıklarını göstermeye başladı. Böylece aslında VOC'nin Java dışında güçlü bir hakimiyete sahip olmadığı yönünde kanaate varabiliriz. VOC siyasi ve ekonomik olarak sadece Java'da hakimiyetini çok güçlü bir şekilde sürdürebilmiştir.

1.2. Hollanda Sömürge Hükümeti

Pek çok tarihçi 18. yüzyılın VOC'nin altın çağı olduğunu iddia etmektedir. Bu doğrudur çünkü o sırada VOC, siyasi ve ekonomik alandaki etkisini Malaka'dan Papua'ya kadar genişletmiştir. Yalnız, tüm bunlara rağmen şirket yalnızca Java'yı tamamen kontrol altına alabilmiştir.⁵⁸ VOC'in ekonomiye katkısının artmasıyla Batavia çok yoğun bir şehir

⁵⁸Ricklefs, *a.g.e.*, ss. 73-126

olmuştur. Böylece, şehir aynı zamanda birçok etnik unsur ve kabile için ekonomik fırsatları beraberinde getirmiştir., Araplar ve Çinliler Batavia'da sosyal hayata hâkim idiler.⁵⁹

Nusantara'daki etnisiteler, Bugis, Java, Sunda, Ambon gibi Batavia'ya gelip, Bugis ve Ambon gibi köyleri kurarak burada yaşamaya başlamışlardır.⁶⁰ Bu, VOC'nin güçlü bir ticari kapasite haline geldiğini göstermektedir. VOC'nin ihtişamı, 18. yüzyılın sonunda ekonomik problemlerle karşılaştığında durmuştur. VOC'nin iflasının birçok etkeni bulunmakla birlikte, en büyük etkenin, şirkette başgösteren yolsuzluk sorunları olduğu söylenebilir. Buna ek olarak VOC bütçesinin savaş gibi ticari olmayan faaliyetler yürütmek için kullanılmış olması ihtimali çok yüksektir.⁶¹ Daha önce de belirtildiği gibi, VOC özellikle Java'da Nusantara'daki savaş ve isyan ile karşı karşıya kalıyordu. Bu durum da VOC'nin düşüşüne yol açan ekonomik sorunlara neden oluyordu. Ayrıca EIC, Bengal'in kontrolü üzerinden Hint Okyanusu'nun kontrolünü ele geçirdikten sonra Asya'da giderek daha büyük bir güç olan EIC'in genişlemesiyle VOC'nin düşüşünü daha da hızlandırıyordu. Ayrıca Fransa 1795'te Hollanda'yı istila ettiği için Hollanda'da da siyasi sorunlar yaşanmaya başlamıştı. Dolayısıyla Hollanda, Fransa'nın kolonisi olmuştu. Hollanda ve VOC'nin karşı karşıya olduğu ekonomik ve politik sorunların karmaşıklığı 17. yüzyılda kurulan şirketinin zayıflamasını hızlandırmış ve nihayetinde 1 Ocak 1800'de VOC resmen feshedilmiş ve VOC'nin malları Hollanda hükümeti tarafından devralınmıştır.⁶²

VOC feshedildikten sonra Bataaf Cumhuriyeti olarak bilinen Fransız kontrolü altındaki Hollanda hükümeti, Batavia Valisi olarak atanan Herman Willem Daendels'i gönderdi. Daendels 1808'den 1811'e kadar genel vali olarak görev yaptı.⁶³ Hollanda, subay olduğu için kasten Daendels'i gönderdi. Daendels'in Hollanda'daki Doğu Hint Adalarının, İngiliz askeri saldırılarına karşı korunmasına yardımcı olacağı ümit ediliyordu. Söz konusu dönemde Avrupa, Fransa ve İngiltere arasında bir savaş çıktı, böylece İngilizler, Fransa'nın kontrol ettiği Hollanda Doğu Hint Adaları da dahil olmak üzere birçok bölgeyi ilhak etmek istedi.

⁵⁹ Leonard Blusse dan Nia Denning, **The Chinese Annals of Batavia: The Kai Ba Lidai Shiji and Other Stories (1610-1795)**, Leiden dan Boston, Brill, 2018, s. 10

⁶⁰ Jean Gelman Taylor, **The Social World of Batavia**, Madison, The University of Wisconsin Press, 2009, s. 45

⁶¹ Hannigan, *a.g.e.*, s. 110

⁶² Hannigan, *a.g.e.*, s. 110

⁶³ Ricklefs, *a.g.e.*, s. 145

William V. daha sonra İngiltere'nin Kew'e şehrine kaçtı ve Hollanda'nın işgali altındaki bölgelerin İngiltere'ye teslim edilmesini emretti. Bu, İngiltere'nin Hollanda Doğu Hint Adaları'na saldırma isteğini daha da güçlendirdi. Daendels gelmeden önce 1795'te İngilizler Padang ve Malaka'ları işgal etti, daha sonra 1796'da Ambon ve Banda'yı da işgal etti. Ayrıca İngiltere Asya'daki Hollanda idari merkezini, yani Java'daki Batavia'yı işgal etmeyi planladı.

Java'yı İngilizlerin saldırısından korumak için, Daendels askeri politikalar yaptı.⁶⁴ Bu politikalar arasında İngiltere'nin saldırılarına dayanacak birçok kale inşa edildi. Daendels'in en meşhur politikası Anyer'den (Batı Java Adası) Panarukan'a (Doğu Java Adası) giden genellikle "Jalan Raya Pos" olarak da bilinen⁶⁵ yolların yapımıydı. "Jalan Raya Pos" yolunun yapımı Daendels için bir zorunluluk arz eder çünkü sadece karayoluyla Daendels, Java Adası'nı savunmak için koordine yapabiliyordu. Bu arada deniz bölgesi zaten İngiliz filosu tarafından kontrol edildiği için Java topraklarının İngiliz saldırılarından korunması sadece karadan yapılan savunmalarla mümkün olabilmiştir. Liman İngilizler tarafından gerçekleştirilen deniz ablukası nedeniyle güvensiz olduğu için "Jalan Raya Pos" ekonomiye çok katkı sağlamıştır. Daendels'in bu yolu yapma stratejisi ise yerli işçilerin sömürülmesine neden olmuştur.

Yereller bu karayolunu inşa etmek için zorunlu çalışmalara tabi tutulduğundan mağdur olmuşlardır. Yazar Pramoedya Ananta Toer, "Jalan Raya Pos"un yapımı için yapılan sömürü nedeniyle en az 12.000 kişinin öldüğünü kaydeder. Bölgeye Daendels'ten sonra kötü bir üne sahip olan Janssen atanır. Hükümeti idare etmede iyi olmamanın bir sonucu olarak, Janssen 1811'de Java Adası'nı İngiltere'ye teslim etmiştir. Böylece 1811'de Hollanda Doğu Hint Adaları'nda İngiliz yönetimi başlamıştır.⁶⁶ Java'yı başarıyla Hollandalıların elinden aldıktan sonra İngilizler, Batavia'ya vali olarak Thomas Stanford Raffles'ı tayin etmiştir. Thomas Stanford Raffles 1811'den 1816'ya kadar genel vali olarak görev yapmıştır.⁶⁷ Java'da İngiliz egemenliği dönemi sadece beş yıl sürer. O dönemde İngilizler Java'da toprak sahipliğini serbest bırakarak yerel halka toprak kiracılığı terimi tanıtmışlardır.

⁶⁴ Tim Hannigan, **Raffles and the British Invasion of Java**, Singapore, Monsoon Books, 2013, s. 69

⁶⁵ Hannigan, **a.g.e.**, s. 70

⁶⁶ Hannigan, **a.g.e.**, s. 73

⁶⁷ Ricklefs, **a.g.e.**, s. 148

Raffles yerlilerin daha müreffeh olmasını ister, böylece sakinlerinin sahip olduğu araziler kiralanması gereken bir varlık olarak kabul edilir. Fakat Raffles'ın hayalini kurduğu şeyleri daima başaramamıştır. Ayrıca Java'daki İngiliz hükümeti de Yogyakarta gibi İslam sultanlıkların iktidarına müdahale etmeye devam etmiştir. Raffles'in yönetimi döneminde arazi bir varlık olarak kabul edilmesiyle birlikte bir “*serbestleşme dönemi*” yaşandığı kabul edilir. Bununla birlikte Hollanda hükümeti iktidara geri döndüğü için bu süre çok kısa sürmüştür. Java'da kaldığı süre boyunca, Raffles, “Java Tarihi”/“Sejarah Jawa” adlı bir kitap yazmıştır.

Bu kitap, Raffles'in Java ile ilgili notlarının bir derlemesidir. Bunun yanında bilimi seven Raffles, şimdi “Bogor Botanik Bahçeleri”/“Kebun Raya Bogor” olarak bilinen bir botanik araştırma merkezi kurmuştur. 1816'da Napolyon Savaşları'nın Avrupa Konstelası değişikliklerin yanı sıra İngilizler, Java Adası'nı Hollandalılara geri vermek zorunda kalmıştır. Raffles daha sonra Java'dan ayrılmış ve bundan sonra Singapur adında bir İngiliz kolonisini kurmuştur.⁶⁸

Hollanda Doğu Hint Adaları'nın engin topraklarının eline geçmesi için eski hükümdarı kullanarak bu alanı kontrol etmek ve düzenlemek için “indirect rules” veya “aldatıcı kural” olarak kavramlandırılacak bir yöntemi kullanmıştır. Böylece Hollanda halkının ekonomik sömürsünü gerçekleştirmek için “soylu birileri”, “asilzadeler” kullanılmaya başlanır. “Aldatıcı kural” olarak adlandırılan bu yöntemle Hollandalıların bir uzantısı olarak görünen ve genellikle halka çok acımasız davranan bundan dolayı halkın da kendilerinden pek hazetmediği yerli siyasi temsilciler seçilmiştir. Bu “aldatıcı kurallar”ın dışında, Hollanda, Java ve diğer bölgelere askeri alanda genişleme gerçekleştirdi. Doğal olarak bu hareket yerel hükümetin direnişine de yol açtı.

Ağırlıkla Müslüman olan bölgenin Prens Diponegoro gibi yerel hükümeti Hollandalılara karşı cihad ruhunu kullanıyordu. Prens Diponegoro, I. Hamengkubuwana veya diğer adıyla Sultan Mangkubumi'nin oğluydu.⁶⁹ Prens doğduğu ortam maddi yönden çok zengin sayılmazdı bu yüzden Diponegoro, Yogyakarta Sultanlığı'nın siyasi ortamından uzak duruyordu. Çocukluğundan beri İslami eğitim alan prens, o dönemde

⁶⁸Ricklefs, *a.g.e.*, s 150.

⁶⁹ Peter Carey, *The Power of Prophecy: Prince Dipanegara and the End of the Old Order in Java 1785-1855*, Leiden, KITLV Press, 2008, s. 70.

Hollanda Sömürge Hükümeti'nin Java'nın kontrolünü zaman geçtikçe eline aldığını anlamıştır. Prens Diponegoro döneminde Hollanda, Java Adası üzerindeki egemenliğini artırıyordu.

Diponegoro, Yogyakarta Sultanlığı'nın Hollandalılar tarafından kontrol edildiğini ve bundan etkilendiğini böylece padişahın topraklarını düzenleme ve yönetme yetkisine sahip olmadığını gördü. Diponegoro'nun Hollanda'nın bölgede bir yol inşa etmeyi planladığındaki hayal kırıklığı daha da büyüdü. Keza, yapılan yol Diponegoro'nun Tegalrejo'daki öğretmeninin mezarından geçmiştir. Hollandalılar oraya kazık yaptıktan sonra gerginlik olmaya başlamıştır. Elbette Yogyakarta Sultanlığı yetkilileri halkın çıkarlarını önemseme ve halkın çektiği acıyı düşünmek yerine eğlenceyi düşündüğü için halkın tepkisi de gittikçe büyümüştür.

Bu durumu gören Diponegoro, Hollanda sömürmesine karşı tavrını cesurca göstermiştir. Hollanda'nın yaptığı kazığın mızraklarla değişimi Diponegoro'nun Hollanda sömürmesine karşı savaşımaya hazır olduğunun bir işaretiydi. Bu 1825'ten 1830'a kadar süren Diponegoro Savaşı'nın da başlangıcıdır. İsyan, Prens Diponegoro'nun inzivaya çekildiği Tegalrejo'da başlayıp, sonra Yogyakarta Sultanlığı'nın topraklarına kadar uzamıştır⁷⁰ Sentot Ali Basya ve Kiai Mojo gibi kendi takipçileriyle savaşıyordu. Bu savaş Hollandalıların karşılaştığı büyük bir savaş idi.

Hollanda, Diponegoro ve birliklerine karşı çok zorluk çekmiştir. Çünkü Java'nın iç kısmında, Hollanda askerlerini zorlayan gerilla savaş taktiklerini kullanılmaktaydı. Sömürgeci Hollanda Prens Diponegoro'yu almak için Diponegoro'yu canlı ya da ölü olarak yakalayabilenlerin para ile ödüllendirileceği bir müsabaka başlatmıştır. Görünüşe göre bu işe yaramamıştır. Nitekim, zaman içinde Diponegoro, takipçilerinin zayıflamaya başladığı gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalır. Üstelik Hollanda sömürgeci Diponegoro'nun takipçilerinin ailelerini sık sık köşeye sıkıştırır. Bu süreçte, Diponegoro'nun karısı ve çocukları bile Hollandalılar tarafından tutuklanır. General De Kock daha sonra bir görüşme ile Diponegoro'yu tuzağa düşürmek için plan yapar. Diponegoro bunu kabul eder ve ikili Magelang'da buluşur. Fakat beklenmedik bir şekilde Hollandalılar Diponegoro'yu tuzağa

⁷⁰Carey, *a.g.e.*, s. 150.

düşürmek için bir ordu hazırlamıştır. Bunun üzerine Diponegoro tutuklanır ve Makassar'a sürgün edilir. 1855'te ölene dek Rotterdam Kalesinde hapsedilir.⁷¹

Diponegoro Savaşı, Java'da var olan sömürge karşıtı hareketin bir örneğidir. Diponegoro'nun dışında Cirebon'da Ki Bagus Rangin'in direnişi gibi başka bir direniş vardır. Bagus Rangin'in önderlik ettiği savaş Kedongdong Savaşı olarak adlandırılmıştır. Aslında bu savaş Diponegoro direnişe başlamadan daha önce gerçekleşen bir savaş idi. Prens Diponegoro 1825'te Hollanda'ya karşı direniş göstermişti. Cirebon'da bulunan Ki Bagus Rangin de Prens Diponegoro'dan daha önce 1802 yılında Hollanda güçlerine karşı savaşmıştı. Cirebon'da Ki Bagus Rangin tarafından yürütülen direniş, insanlardan alınan ağır vergilerden kaynaklanıyordu. Bazı kaynaklarda Ki Bagus Rangin'in Kanoman Sarayı'nın asilzadelerinden biri olduğu aktarılmaktadır. Prens Diponegoro gibi, Bagus Rangin da halkın hissettiği acıyı görmekten memnun olmayan kraliyet ailesinin bir parçasıydı ve sarayın politik hayatına Hollanda'nın sömürgeci müdahalesi onu rahatsız etmişti. Ki Bagus Rangin'in direnişi Hollanda tarafında kırılır.

Java'nın dışında, Açe, Siak, Jambi, Maluku vs. gibi çeşitli bölgelerde Hollanda sömürgeciliği kurallarına karşı direniş yaygındı.⁷² Tabii ki bölge sakinleri Hollanda sömürgeciliği tarafından kontrol edilmek istemedikleri için Hollanda sömürgeciliğine yer yer direniş başlatmışlardır.

Açe Sultanlığı'nın Hollanda sömürgeciliğine karşı direnişi, Endonezya tarihinde çok uzun bir direniş olarak kaydedilmektedir. 1850'lerden beri Açe Sultanlığı, Hollanda ve İngiltere arasında Açe Sultanlığı'nın konumunu tehlikeye sokabilecek bir ittifaktan şüphelenmişti ki bu şüphe gerçekleşti. 1873'te Hollanda sömürge kuvvetleri Açe'ye geldi ve 1873'ten 1903'e kadar devam edecek olan Açe Savaşı meydana geldi.⁷³ Bu savaş Diponegoro Savaşı'ndan sonra Hollandalılar için en zor savaş oldu. Hollanda Sömürge Hükümeti karşısında Açe Sultanı Fransa, ABD ve Osmanlı İmparatorluğu gibi çeşitli yabancı hükümetlerden yardım talebinde bulundu ancak yardımların hiçbiri başarılı bir şekilde Açe Sultanlığı'na ulaşamadı.

⁷¹ Carey, *a.g.e.*, s. 738.

⁷² Hannigan, *a.g.e.*, s. 144.

⁷³ Hannigan, *a.g.e.*, s. 152.

Bu araştırmaya konu olan Osmanlı İmparatorluğu ile Açe arasındaki ilişkinin 19. yüzyılın ortalarında, Hollanda sömürge idaresinden Açe Sultanlığı'na giderek artan tehdit ile tekrar gündeme geldiğini görüyoruz. Osmanlı İmparatorluğu ile Açe arasındaki ilişkilerin yeniden başlaması Açe'de önemli bir pozisyon almayı başaramış bir Hadramutlu olan Habib Abdurahman az-Zahir'denayrı tutulamaz.⁷⁴ Habib Abdurahman'ın sayesinde Açe, İstanbul'daki Sultan Abdülmecid'e yardım talep eden bir mektup göndermeyi başarmıştır. Açe Sultanlığı'ndan Sultan Mansur Şah, İstanbul'daki Sultan Abdülmecid'e Nusantara'da Hollandalı sömürgecilerin işgalinden sonra Müslümanların durumunu içeren bir mektup göndermiştir.⁷⁵

Sultan Mansur Şah, Osmanlı hükümetini Açe'nin Hollanda sömürgesine karşı direniş başlatmaları için yardım edebilecekleri konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Fakat ne yazık ki, Osmanlı'nın Açe'ye yardımı, Osmanlı Devleti'nin özellikle Balkanlarda savaş ve isyanlarla mücadele etmesinden dolayı beklenen sonuca ulaşamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dışında Açe Sultanlığı, Fransa ve ABD'den de yardım istedi ancak beklediği yardım talebi karşılık bulamadı.⁷⁶

Açe Savaşı 1873'ten 1903 yılına kadar devam eden uzun bir dönemi kapsıyor. İlk başta sömürgeci Hollanda güçleri soylular ve ulemalar tarafından yönetilen ve sömürgeci Hollanda güçlerine karşı bu yöntemle birleşen Açe Sultanlığı'nın askerleriyle savaşmakta zorluk çekmiştir.

Savaş başladıktan bir müddet sonra Hollanda, bölgeye Snouck Hurgronje adında bir İslami araştırma uzmanını ajan olarak gönderdi. Bu uzman Açe halkını mağlup edecek stratejileri geliştirmek için çalışmalar yapmıştır. Nihayetinde Snouck ulemalar ve soyluların ayrılması gerektiği üzerinde stratejisini şekillendirmiştir. Snouck aynı zamanda Açe halkının İslami kimliğini yok ederek dini yaşantıyı sadece vicdanlara hapsedmek gerektiğini sonucuna ulaşmıştır. Bu strateji başarılı olmuş ve böylece sömürgeci Hollanda güçleri Açe Savaşı'nı kazanmıştır.⁷⁷ Açe subayları, soyluları ve ulemaları birer birer Hollandalılara teslim olmuşlardır. Hollanda sömürgesine karşı olan ve ele geçirilen Açe liderlerinden

⁷⁴ Anthony Reid, "Habib Abdur-Rahman az-Zahir," Dalam **Indonesia**, vol.13, (1972), s. 41.

⁷⁵ Zakaria Ahmad dkk, **Sejarah Perlawanan terhadap Kolonialisme dan Imperialisme di Daerah Aceh**, Jakarta, Dep'temen Pendidikan Nasional dan Kebudayaan, 1983, s. 49.

⁷⁶ Ahmad dkk, **a.g.e.**, s. 50.

⁷⁷ Ahmad dkk, **a.g.e.**, s. 79.

bazıları Panglima Polim, Teuku Umar, Cut Nyak Dien'dir. Nihayetinde, 1903 yılında Açeli liderlerin yakalanmasının ardından Sultan, Hollanda sömürgeci güçlerine teslim olmuştur.

Açe dışında Hollanda sömürge güçleri Sumatra'da çeşitli bölgeleri de işgal etti. Genellikle Endonezya'nın çeşitli bölgelerindeki sömürgelerde Hollanda'nın müdahalesiyle gruplar arası çatışmalar büyüdü ve Hollanda güçleri bölgeye daha rahat müdahale edebilir hale geldi. Örneğin, Batı Sumatra'da sömürgeci Hollanda güçleri, halk ve ulema arasındaki çatışmaya müdahale etmeleri nedeniyle bölgeyi kendine bağlı bir sömürge haline getirmeyi başardılar.

Daha önce de değinildiği üzere Nusantaralılara İslami tebliğ ulaşmadan önce bölge insanı Hinduizm, Budizm ve çeşitli yerel dinlere inanıyorlardı. İslam öncesi dinlerin taşıdığı kültür hâlâ devam ederken, İslam Nusantara'da yayılmıştı. Sumatra'ya Mekke'den gelen birçok ulema yenilikçi İslam düşüncesini ve reform ruhunu beraberinde getirdi. Halka İslam şeriatının Kuran'a ve Hadis'e uygun olarak gerçekleştirilmesini vaaz ettiler, buna ilaveten içki ve kumar gibi Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de yasakladığı şeyleri yapan insanları ve bu tür cahiliye geleneklerini de kınadılar. Yerel halk ile ulema arasındaki huzursuzluklar Padri Savaşı olarak adlandırılan bir çatışmayı başlattı. Bu çatışmada önemli rol alan figürlerden biri Tuanku İmam Bonjol'du. Bu süreçte yerli halk ulemalara karşı Hollandalılardan yardım istedi.

Böylece Hollanda, ordusunu hızlı bir şekilde Minangkabau ve Batı Sumatra'ya gönderdi ve yerli halka yardım etti. Hollanda'nın yardımıyla yerli halk bu iç savaşı kazanmayı başardı. Hollanda'nın bu savaşa müdahalesinin bir sonucu olarak Batı Sumatra'da daha güçlü bir Hollanda sömürgesi oluştu.⁷⁸

Direnış, Nusantara üzerindeki gücünü kurma konusunda hırsını artırmış olan sömürgeci Hollanda'ya karşı geniş bir şekilde gerçekleşti. Bali'de Hollanda sömürgesi çok sert bir direnişle yüzleşti. Hollandalılar Nusantara bölgesindeki hakimiyetini genişletmek için Bali'ye ilk önce ekonomik amaçlarla gemilerle gelmişlerdi. Fakat "Hak Tawan Karang" yasasına göre bu gemiler alıkonuluyordu. Hollandalılar Bali'deki kuralları tam olarak bilmediği için bu durumun bir savaş ilanı olduğunu düşünmüştür.

⁷⁸Christine Dobin, "Tuanku Imam Bonjol 1772-1864," *Indonesia*, vol.13, (1972), s. 18.

Bunun üzerine, gemilerinin alıkonulduğunu gören Batavia'daki sömürge hükümeti Bali'ye saldırmak için savaş gemileri göndermiştir. Vatanlarını savunmada çok cesur olduğu bilinen Bali halkı Hollanda'nın saldırısına çok sert tepki vermiştir. Hatta Hollandalılara karşı ölüm savaşı ilan edilmiş ve bir avuç toprak bile Hollandalılara karşı korunmaya çalışılmıştır. Bali'de gerçekleşen ölüm savaşı Puputan Savaşı olarak bilinir. Bu savaşın sonucunda Hollandalılar Bali Adası'nı işgal etmeyi başarmıştır.⁷⁹

Hollandalılara karşı direniş sadece Bali'de değil, Thomas Matulesy ve Patimura önderliğinde Maluku'daki gençler tarafından da yapılmıştır. Patimura'nın Maluku'daki direnişi genel olarak Hollanda'nın Doğu Hint Adaları'ndaki politik değişikliklerinden kaynaklanır. 1799'da VOC feshedilir ve yerine Bataaf Cumhuriyeti hükümeti gelir. Bundan sonra İngilizler Hollanda Doğu Hint Adaları'na saldırıyı ve 1811'den 1816'ya kadar iktidar olmayı başarmışlardır. İngiltere iktidara geldiğinde, birçok özel sektör ve buna bağlı olarak girişimcinin Maluku'da ticaret yapmasına izin verilmiştir. Elbette bu VOC'in karanfil çiftçilerine sıkı kontrol uygulama politikasına aykırıdır.

Böylece İngilizler iktidarda olduğunda, birçok esnafı özel sektöre katılmıştır. Ayrıca birçok Maluku genci özel kuvvet olarak atanmıştır. Bununla birlikte Hollanda sömürgesi 1816'da Hollanda Doğu Hint Adaları'na tekrar girdiğinde eskiden İngiliz askeri olan birçok Maluku genci işsiz kalır. Ayrıca Hollandalılar Maluku halkını yine karanfil ekmeye zorlayarak onları sefaletle mahkum etmekteydi.

Bu durumu görünce bir zamanlar İngiliz askeri olan Patimura liderliğindeki bir grup Maluku genci Saparua Adası'ndaki Hollanda sömürmesine karşı birlikte bir hareket kurdu. Grup, Hollanda kalesini işgal etmeyi ve kaledekileri öldürmeyi başarmışlardır. Ancak olaydan sonra Batavia birlikler göndermiş ve Patimura'nın direnişini kırmıştır.

1.3. Doğu Hint'te Sosyal ve Ekonomik Hayat

Endonezya'nın genel tarihini anlayabilmek için sosyal ve ekonomik hayat önemli rol oynamaktadır. Doğu Hint'in sosyoekonomisini anlamadan Holanda'nın Endonezya üzerindeki sömürgeciliğini anlamakta zorluk çekeriz. Neticede meseleyi yalnızca siyasi

⁷⁹ Hannigan, *a.g.e.*, s 157.

açından ele almak onu anlamlandırabilmek için yeterli değildir. Sosyoekonomi, toplumun sömürgecilik süresinde demografisine ve ekonomisine bakmak vazifesini taşımaktadır.

Holanda kolonizmi zamanında Batavia (şu anki Cakarta) o dönemki hükümetin başkentidir.⁸⁰ Kentte valilik makamı Holanda kolonizmi zamanındaki en yüksek makam olmasından ötürü önemli bir makamdır Batavia’da bulunan valilik, hükümeti iyi bir şekilde idare etmeye çalışmaktaydı. Daha sonra yardımcılarıyla beraber sömürge işlerini yönetmişlerdir. Valinin bir alt düzeyinde *residen*⁸¹ tanımıyla önemli bir makam vardır. Bu vali her bölgenin Hollanda temsilcisidir, yani Nusantara’nın her bölgesinde Hollanda büyükelçiliği görevini üstlenmekteydi. Yogyakarta’da Hollanda’nın kendi resideni vardır. Bunun yanında Solo, Cirebon ve diğer kentlerde de resindeleri bulunmaktaydı.

Cirebon valisinin çalışma bölgesi, Cirebon, Indramayu, Majalengka ve Kuningan yörelerini kapsamaktaydı. Böylece Hollanda kendi sömürge alanlarını kolay bir şekilde yönetiyordu. Genellikle valinin yanında bir yardımcı çalışır ve bu makama yerli halktan biri oturabilirdi. Vali yardımcılığı belediye başkanının makamına eşitti. Hollanda Nusantara önderlerine boyun eğdirmek için böyle bir hiyerarşi sistemini oluşturmuştu.

Bu sisteme Hollandalılar yerel insanların karakterlerinden dolayı görevlendirilmiştir. Hollanda hiyerarşi kullanarak yerel halkları elinde tutmuş olmaktadır. Bu durum aslında Hollanda’dan Doğu Hint’e daha çok insan gücü getirilememesinden kaynaklanmaktadır. İnsan kaynağı az olmasıyla beraber Hollandalılar yerel önder insanları kullanarak kendi sömürgecilik hükümetini yürütmektedir. Bu önderler aylık olarak maaş alır ve onların memuru olarak çalışmaktadır. Halkı yönetmek için Hollandalılar genellikle Cava Adası ve onun dışındaki önderlere yaklaşmaktadır. Çünkü onlar kendi bölgesinde tanınmış insanlardır. Nusantara’daki halk, önderlerinden gelen emirleri beklemektedir. Bu durum diğer olaylarda da geçerlidir. Örneğin İslam Nusantara’ya girdiğinde önce liderler İslam’a girmiş ve daha sonra halk onları takip edip Müslüman olmuşlardır. Fakat, bu

⁸⁰ Taylor, *a.g.e.*, s. 3.

⁸¹ Residen, Nusantara’nın siyasi yapısındaki il düzeyindeki bir vali olarak görev yapmaktaydı. Bu yöneticiler merkez yönetimin en yüksek makamı Batavia’da bulunan Genel Vali’ye bağlıydı.

hususla sufilerin ve velilerin rolünü göz ardı etmemek lazım.⁸² Bu, sömürgecilik sisteminde de geçerlidir. Eğer Batavia’da yerel liderler Hollandalılara boyun eğmişlerse halk da onlara boyun eğeceklerdir.

O zamanki hükümet sisteminde geçerli olan dolaylı kural Hollandalıların lehine dönüşmüştür çünkü onlar kendi memleketinden Doğu Hint’e istihdam yapmak üzere insanlar göndermeye mecbur kalmamışlardır. Onlara görev olarak Hollanda adına halkı yönetmek için çalışan yerel liderlere ve valilere maaş vermek kalmıştır. Fakat bu liderler Hollandalılarla işbirliği yapmanın bedelini ağır bir şekilde ödemiştir.

Onlar hep halk tarafından yapılan ayaklanmalara ve sokak hareketlerine karşı hedef olmuşlardır. VOC, daima valileri kullanarak ekonomik kârını elde etmeye çalışmıştır. Örneğin 18. yüzyılda VOC, Cianjur’un yerel valisine zorla kahve ektirip bunu kendisine sattırmaktaydı.⁸³ Tabii ki bu kahveyi uluslararası pazarda VOC çok daha pahalıya satıyordu. Bu durum 18. yüzyılın sonunda Cianjur’daki kahve çiftçilerin ayaklanarak Cianjur valisine karşı yürüttükleri direnişin bir göstergesidir. Sömürgecilik sisteminde halklar kesin bir şekilde sosyal statüleri ayrılmaktadır. Halk üç gruba ayrılmıştır. Birinci grup, Hollandalı ve Avrupalılardır. Onlar bu sıralamalarda birinci ve en üst konumda yer alırlar. Ayrıca bu grubun özel hakları da vardır.

İkinci grup, Uzak Doğu veya *Vreemde Oosterlingen*’dir. Onlar Araplar ve Çinlilerdir. Hollandalıların onları ikinci gruba koymalarının sebebi onların zengin tüccarlar olmaları ve ekonomiyi hareketlendirebilmelerinden ötürüdür.

En alt konum olan üçüncü grupta ise yerel halk yer alır. Yerel halklar da kral, vali, çiftçi ve balıkçı gibi birkaç sınıfa ayrılmıştır. En alt kısımdakiler ise ilerideki adaletsizliğe ve ayrımcılığa mahkûm olacaklardır.

Ekonomik faaliyetlerde Hollandalılar hükümetin en yüksek ve önemli yerlerde görev almışlardır. Avrupalı diğer topluluklar da doktor, öğretmen, papaz ve mimar gibi uzmanlık isteyen meslekleriyle hükümetin üst kademe alanlarında istihdam edilmektedir. Onlar, sömürge bölgelerini yönetmek için çoğunlukla doğrudan Hollanda’dan Doğu Hint’e

⁸²Laffan, *a.g.e.*, ss.7-8.

⁸³Jan Breman, **Mobilizing Labor for the Global Coffee Market: Profit From an Unfree Work Regime in Colonial Java**, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2015, ss. 69-70.

getirilen nitelikli insanlardan oluşmaktadır. Araplar ve Çinliler memleketlerinden gelip Doğu Hint'e yerleşmiş ve ticari alanı inşa etmeye çalışmışlardır. Özellikle Çinliler ekonomik gücü kazanmaya çalıştığı için stratejik kentlere yerleşiyorlardı. Böylece “Çin Mahallesi” ortaya çıkmış oldu. Diğer yandan yerel halklar da birkaç kısma ayrılmıştı. Vali, vali yardımcısı ve memurlarından oluşan en yüksek kesim Hollandalılara yardım edip hükümette çalışanlardır. Orta ve alt seviye olanlar ise çiftçiden balıkçıya balıkçıdan küçük esnafa, oradan da yabancı şirkette çalışanlara kadar büyük bir kitle ile temsil ediliyorlardı.

Yerel halkları zor durumda bırakan ekonomi sistemi ise “*zorla ekim*” (*cultuur stelsel*) denilen sistemdir. Hollandalıların kasası boş olduğundan 1830-1870 yıllar arasında bu uygulamaya geçilmiştir. Yukarıda belirlediğimiz gibi 19. yüzyılda Hollandalılar çok çatışmalara girmiş olduklarından onların kasası boşalma noktasına gelmiştir. 1825-1830 yılları arasındaki Diponogoro Savaşı Hollandalılar için en büyük savaş olmuştur. Çünkü Hollandalılara savaş ciddi bir maddi yük getirmiş ve onlar ellerindeki parayı mecburen kullanmışlardır.⁸⁴ Bundan dolayı bu zorla ekim sistemi bir an önce uygulanıp uluslararası piyasayla ticaret yapabilmek için devreye girmiştir. Ekimin yapılması gereken ürünler; kahve, şeker ve çivit meyvesidir. Yerel halklar kendi çiftliğinde bunları ekeceklerdir. Bu sistemden dolayı özellikle Cava'da halk pirinç eksikliği yaşamış ve bu durum da açlığa sebep olmuştur.

Zorla ekim sistemi halkları çok kötü duruma sürüklemiştir. Bu uygulama liberal Hollandalıların kulağına gitmiştir. Parlamento 1870 yılında bu sistemi Cava'da kaldırmıştır.⁸⁵ Liberal Hollandalılar parlamento yolunda Doğu Hint'te ekonomide liberalleşmeyi tanıtmaya çalışmıştır.

Ekonomide liberalleşme politikalarını benimseyen Hollandalılar, Doğu Hint'te ticarete ve yatırıma özel şirketleri de teşvik etmiştir. 1875 yılında tarım yasası Doğu Hint'te özel şirketlerin serbest hareket edebilmeleri için uygulanmıştır. Özel şirketler sayesinde de sanayide yerel halklar çalışmaya başlamıştır. Böylece, köylülerin kendi köylerinde çiftçi olmaktansa sanayide çalışmayı daha tercih etmişlerinden dolayı kentleşme hızlandırılmış

⁸⁴ Howard Dick dkk, **The Emergence of National Economy: An Economic History of Indonesia, 1800-2000**, NSW, Allen and Unwin and University of Hawaii Press, 2002, s.57.

⁸⁵ Thomas J. Lindblad, **Foreign Investment in Southeast Asia in Twentieth Century**, London, Macmillan, 1998, s.12.

oldu. Kentleşmenin doğurduğu hastalık, suçluluk ve sosyal uçurum 19. yüzyılın sonlarında Doğu Hint kentlerinde gecekonduların oluşmasına neden olmaktaydı.

1.4. Endonezya ve Pan-İslamizm

Pan-İslamcılık hareketi modern Endonezya tarihinden ayrı düşünülemeyen bir akımdır. 19. yüzyıl boyunca İslam dünyasında meydana gelen Pan-İslamcılık hareketinin yükselişi yalnızca Yakın Doğu'da değil, Endonezya ve Malezya gibi Güneydoğu Asya ülkelerinde de tarihin seyrini etkilemiştir. Bu iki ülkede de büyük Müslüman nüfusu bulunmakta ve bu bölgedeki birçok Müslüman özellikle hac ve eğitim yoluyla Orta Doğu'da yaşayan Müslümanlar ile yakın bir ilişki kurmaktadır. Hac farızasını yerine getirmek üzere 17. asır boyunca Sumatra, Java, Kalimantan, ve Sulawesi'den Mekke'ye gelen birçok Müslüman, hac ibadetini yaptıktan sonra memleketlerine dönmeyip din eğitimi görmek için Mekke ve Medine'ye yerleşmişlerdir. Bu vasıtasıyla Güneydoğu Asya ve Javi Müslümanları Orta Doğu'daki Müslümanlarla bağlantı kurmakta güçlük çekmediler. Bu nedenle Orta Doğu'daki siyasi ve dini alanlarda yaşanan gelişmeler genellikle Endonezya'daki Müslümanların durumunu etkilemekteydi.

Hollanda sömürgeciliği döneminde Pan-İslamizm hareketi sömürgeci hükümetle çatışan siyasi hareket olarak tanınmaktaydı. Bu hareket Endonezya bölgesinde yaşayan halk dahil, dünyadaki tüm Müslümanların tek bir anti-emperyalist siyasi hareketle birleşmesini amaçlıyordu. Anthony Reid, Pan-İslamizm'in İslam bayrağı altında siyasi bir mücadele içerisinde olan bireyler ve devletler arasında işbirliğine teşvik eden bir ideoloji olduğunu savunmaktadır.⁸⁶ Bu sebeple Hollanda sömürgeciliği ve emperyalizmine karşı çıkan bütün Müslüman siyasi hareketler Pan-İslamizm ile özdeşleştirilir. Batı Sumatra'daki İmam Bonjol'un Hollanda sömürgesine karşı gösterdiği direniş bu bölgedeki Pan-İslamcılık uygulamalarının örneklerinden biri olarak gösterilebilir.⁸⁷ İmam Bonjol'un direnişinden başka Diponegoro Savaşının da Pan-İslamizm ile bağlantılı olduğu düşünülebilir. Diponegoro Sultanı tarafından kullanılan sembollerden bazıları Diponegoro'nun Osmanlı Devleti ile kurduğu ilişkiyi göstermektedir. Askerin ve halkın giydiği Osmanlı sarığı ve

⁸⁶ Anthony Reid, **Pan Islamisme Abad kesembilanbelas di Indonesia dan Malaysia**, in Nikko J.G. Kaptei (ed), *Kekacauan dan Kerusuhan: Tiga Tulisan tentang Pan Islamisme di Hindia Belanda Timur pada akhir abad kesembilanbelas dan awal abad keduapuluh*, Leiden, & Jakarta, INIS, 2003, s.2.

⁸⁷ Laffan, **a.g.e.**, s.234.

bölgedeki Sentot Ali Basya⁸⁸ isimli Osmanlı paşasının varlığı, ülkede Osmanlı varlığının ve etkisinin ciddi şekilde hissedildiğini akıllara getirmektedir. Diğer taraftan Açe Saltanatının Osmanlılarla çok yakın ilişki kurması 19. yüzyılın sonundaki Açe Savaşı'nda Pan İslamcılığın güçlü varlığını göstermektedir. Böylece Hollanda Sömürge Hükümeti, Açe'nin bu güçlü direnişinin kaynağını Osmanlı Devleti olarak düşünmektedir.

Pan İslamcılığın Açe Sultanlığı'ndaki etkisi Hollanda'nın da dikkatini çekmiştir. Açe'yi ele geçirme niyeti ile hareket eden Hollanda hükümeti bu amacına ulaşmak için Christian Snouck Hurgronje (1857-1936) adlı Hollandalı bir İslam alimini Açe'nin İslam yaşantısı ile ilgili araştırma yapması maksadıyla bölgeye göndermiştir. C. Snouck Hurgronje, Hollanda'nın Leiden Üniversitesi'nden İslami çalışmalarda uzmanlık unvanı kazanan ve İslami ilimler alanında çok bilgili akademisyenlerdendir. 1884-1885 yılları arasında Mekke'de altı ay yaşayan Snouck Arapça'yı fasih olarak konuşabiliyordu.⁸⁹ Mekke'de İslam üzerinde başarılı bir şekilde araştırma yaptıktan sonra Hollanda hükümeti Snouck'tan sömürge bölgesinde danışmanlık görevi üstlenmesini istemiştir. Nitekim 1889'da Snouck, Endonezya'ya gelmiş ve Endonezya hakkında araştırma yapmak için işe koyulmuştur. Endonezya'ya geldiğinde de Snouck Sömürge Hükümeti tarafından Yerel İşler Danışmanı olarak (*Adviseur voor Indlandsche Zaken*) atanmıştır.⁹⁰

Snouck'in Endonezya'daki faaliyetleri Mekke'deyken Jawi halkıyla kurduğu güçlü ilişkiler sayesinde avantajlara sahipti. Mekke'de kaldığı süre boyunca Snouck, Raden Aboe Bakar Djajadiningrat gibi Java'da tanınan kişilerle temaslar kurmuştu. Daha sonra Endonezya'da iken Snouck, Garutlu Hasan Mustafa, Açeli Teuku Muhamad Nurdin ve Batavialı Sayyid Usman gibi yerel önderlerle arkadaş olmuştur. Yerlilerle kurduğu sıcak ilişkiler ve Mekke'de İslam'ı araştırma deneyimi sayesinde Snouck, Endonezya'daki Müslümanların alışkanlıklarını kolay bir şekilde çözmüştür. Snouck'un kanaatine göre Endonezya Müslümanlarına ibadet etme özgürlüğü verilmeli, ancak siyasi faaliyetlerde bulunmak için izin verilmemesi gerekliydi. Bu nedenle Snouck, Endonezyalı Müslümanların, Mekke ve Medine'den getirilen İslami politika düşüncelerinden uzak

⁸⁸ Endonezya'da birçok araştırmacı Sentot Ali Basya'nın Osmanlı paşası olduğu kanaatini taşımaktadır. Bizim kanaatimiz de bu yöndedir.

⁸⁹ Azra, *a.g.e.*, s.184.

⁹⁰ Jajang A. Rohmana, "Persahabatan Penjajah dan Bangsa Jajahan di Hindia Belanda: C. Snouck Hurgronje dan Haji Hasan Mustapa, in *Afkaruna*, Vol 12, No.2, (2016), ss.147-148.

tutulması gerektiğini düşünüyordu. Bu düşünceye paralel olarak Snouck, Osmanlı Devleti'nde gelişmekte olan Pan İslamcılık konusunda çok endişeliydi.

II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) İstanbul'da ortaya çıkan Pan-İslamcılık hareketi Snouck'u gerçek manada düşündürüyordu. Zira Osmanlı'nın Endonezya Müslümanları ile ilişkilerinin daha ileriye gitmesi durumunda sömürge bölgelerinde potansiyel siyasi direnişlerin çıkabileceğini biliyordu. Snouck'ın endişeleri, Batavia'daki Osmanlı Başkonsolosu Kamil Bey'in 1898'de Javi öğrencilerini İstanbul'a gönderme programını başlatmasıyla daha da büyüdü.⁹¹ Snouck, Endonezyalı Müslümanların Osmanlılarla siyasi temasta bulunmasını kesinlikle istemiyordu. O hep Endonezyalı Müslümanların siyasi faaliyetlerden uzak tutulması gerektiğini savunuyor, aynı zamanda Hollanda hükümetine Pan-İslamcılığın yayılmasını önlemek ve Endonezyalı Müslümanların üzerindeki etkisini azaltmak için laik bir Batı eğitimini getirmeye teşvik ediyordu.

Nitekim Snouck Hurgronje'nin bu fikri 1901'de hayata geçti. O dönemde Hollanda sömürge hükümeti yerel halk arasında Etik Politika programını başlatmak istediğini belirtmişti. Bu Etik Politikalar çerçevesinde özellikle müslüman halkın laik Hollanda okullarında okutulmasını teşvik edecektir. Böylelikle Snouck Müslümanların sömürgeci hükümete karşı siyasi direniş arzularını unutmalarını bekliyordu. Snouck Endonezyalı Müslümanların sekülerleşmesini ve siyasi faaliyetlerinin dini faaliyetlerinden ayrılmasını öngörüyordu.⁹² Snouck'ın bu bölgedeki Pan-İslamcılığın direniş siyaseti üzerindeki etkileri hakkındaki endişelerinin I. Dünya Savaşı'nda (1914-1918) gerçekleştiği idda edilebilir. Zira o zaman Osmanlıların⁹³ İslam dünyasına yayılmış cihad fetvaları Endonezya'ya ulaşılmıştır. Bu cihad fetvasında tüm Müslümanların İngiltere ve Fransa gibi Batı ülkelerine karşı çıkmalarına davet ediliyordu. Bu fetva Müslüman kolonilerine sahip olan Britanyalılar ve Hollandaları ciddi anlamda endişelendirmiştir. Bu cihad fetvasının ortaya çıkmasıyla Snouck Osmanlı'nın müttefiki olan Almanya'ya İslam dinini siyasallaştırdıkları için kınama içeren ifadelerle yüklü bir protesto mektubu göndermiştir. Snouck, cihad fetvalarını çıkaran Osmanlı'nın İngiltere, Fransa ve Rusya ile savaşmak için kullanmak

⁹¹ Supratman, *a.g.e.*, s.460.

⁹² Supratman, *a.g.e.*, ss.470-471.

⁹³ Snouck, kendi dönemdeki diğer Oryantalistler olduğu gibi, Osmanlı terimi yerine Türk ismini kullandı.

isteyen Almanlardan etkilendiğini savunuyordu.⁹⁴ Almanya Avrupa ülkelerinin sömürdüğü bölgelerde Osmanlı'nın etkisinin çok büyük olduğunu biliyordu. Bu nedenle Almanya, dünyadaki Müslümanların Osmanlılara yardım ederek İngiltere ve Fransa'ya karşı çıkmalarını bekliyordu. Bu durumda Snouck Alman oryantalisti ve arkadaşı olan C.H. Becker ile tartışırken bu fetvanın Orta Çağ'ın bir ürün olduğunu, siyasi ve dini işlerin birbirlerine karıştırılmaması gerektiğini savundu. Snouck Müslümanların dini bir araç olarak kullanmamaları için laik bir eğitim görmelerini istiyordu.

⁹⁴ Leon Buskens, "Christian Snouck Hurgronje, "Holy War" and Colonial Concerns," in Erik J. Zürcher, **Jihad and Islam in World War I**, Leiden, Leiden University Press, 2016, ss.47-48.

İKİNCİ BÖLÜM

HOLLANDA DOĞU HİNT ADALARI'NDAKİ BASININ GELİŞİMİ

2.1. 1800 Yılından önce Gazetelerin Gelişimi

Girişte belirttiğimiz üzere 1600 ile 1800 yılları arasında Endonezya sultanlıklar ve VOC tarafından kontrol ediliyordu. Açe ve Bali gibi bazı bölgeler XX. asrın başlangıcına kadar bağımsız bir sultanlıktı. VOC ise Cava'da ekonomik ve siyasi olarak egemenliğini tahkim etmeye başlamıştı. *Keraton*⁹⁵ çevresindeki haberleşme imkanları oldukça kısıtlıydı. Sadece bölgenin zengin insanları ve devlet adamları yazılı haber alma imkanına sahipti. Sarayda kullanılan dil ile toplumun kullandığı dil de oldukça farklıydı. Böylece belli bir zümrenin elinden çıkan haberlerin topluma yayılması da kısıtlanmış oluyordu. *Keraton*'daki nüshaların toplumda bulunması yasaktı. Bu nüshalar sadece dini otorite ve saray çevresindeki belli bir zümrenin tekelindeydi.

Batavia'daki VOC kendi egemenliğini güçlendirmesi için haberleşme ve iletişim araçlarına ihtiyaç duymuştur. VOC Genel Valisi Jan Pieterzoon Coen, 1615 yılında periyodik raporlar yapılmasını emretmişti. Bunun üzerine Batavia'da *Memorie der Nouvelles* adlı el yazısıyla periyodik raporlar yayınlanmıştır. Buradaki amaç, takımadaların uzak bölgelerinde bulunan tüm VOC çalışanlarının haber ve bilgi almasını sağlamaktır.⁹⁶ Ancak bu faaliyet pek uzun sürmemiştir. 1659 yılında *Memorie der Novells*'i yayınladıktan sonra aynı yıl VOC, yazar Kornelis Pijl tarafından 'almanak' veya vakit kitabı olarak isimlendirilen *Tijdboek*'i yayımlamıştır.⁹⁷

Tarihçi Ahmad Adam'a göre 1659 yılında *Tijdboek*'in yayımlanmasının ardından, 1667 yılına kadar başka bir yayın bulunmamıştır. 1667 yılında VOC Hollanda'dan baskı makinesi getirmişti. Bu makinenin ilk çıkardığı yayın ise *Sultan Hasanuddin* ile VOC arasında yapılan *Bongaya* anlaşmasıydı. Bu anlaşma metinleri, VOC'den baskı proje ihalesini kazanan Hendrick Brant tarafından basılmıştır. Basıldıktan sonra anlaşma metinleri 15 Mart 1668 yılında Sultan Hasanuddin ve Amiral Cornelis Speelman tarafından

⁹⁵Keraton, kelimenin anlamı saraydır, bu takımadalardaki yaşayan sultanlıkların emperyal gücün merkezidir. Burada padişah ve ailesi yaşıyordu, aynı zamanda bürokrasi ve iktidar merkezi olarak kullanılıyordu.

⁹⁶Dewi Juliati dan Gusti Asnan, "Pers Bumiputra: Media Ekspresi Nasionalisme Indonesia". In Taufik Abdullah dan A.B. Lopian (eds), *Indonesia dalam Arus Sejarah* 5, Jakarta, Ichtiar Baru van Hoeve, 2013, s. 296.

⁹⁷Dewi Juliati dan Gusti Asnan, *a.g.m.*, s. 296.

imzalanmıştır.⁹⁸ Brandt ile VOC arasında sözleşme imzalandıktan sonra Boeckdrucker der Edel Compagnie adlı matbaa ile baskı projesi ihalesi Pieter Overtwater adlı birine devredilmişti. Daha sonra ise bu basın şirketi 1699 yılında Andreas Lambertus Loderus isimli eski bir papaz tarafından yönetilmiştir. *Loderus* tarafından ele geçirildikten sonra matbaada birçok dil kitabı ve Latince-Hollandaca-Malayca sözlükler basılmıştı.⁹⁹

Elbete tüm bu gördüğümüz çabalar misyonierlerin Hristiyanlığı takımadalara yayma konusundaki faaliyetlerini kolaylaştırmak için yapılmıştır. Dil kitaplarının ve sözlüklerin basılmasıyla, Hollandalıların Malayca konuşabilmesi hedeflenmiş bunun neticesinde ise Hristiyan öğretileri yerli halk tarafından kabul edilebilir hale gelmiştir.

Daha sonra 1744 yılında Batavia’da *Bataviasche Nouvelles* isimli bir gazete yayımlanmaya başlamıştı. O dönemde VOC’nun başkanı Hollanda’nın Genel Valisi Baron van Imhoff’tur. Ancak *Bataviasche Nouvelles* sadece iki yıl yayın hayatına devam edebilmiştir.¹⁰⁰ Bunun birkaç sebebi vardır. Bunlardan bir tanesi o dönemde Batavia’daki Hollanda halkının nüfusunun hâlâ çok az olmasından dolayı *Bataviasche Nouvelles*’in okuyucularının çok fazla olmadığıdır. Bununla birlikte Yerliler, Araplar ve Çinlilerin çoğu Hollandaca bilmiyorlardı. Diğer bir sebep ise *Bataviasche Nouvelles*’in sık sık hükümeti eleştirmesi nedeniyle hükümetin gazetenin kurulmasından iki yıl sonra yayın hayatını sona erdirmek zorunda kalmasıdır.

1776 yılında Hollandalılar yine *Vendu Nieuws* isimli yeni bir gazete çıkarmıştır. *Vendu Nieuws*’i günümüzdeki gazeteler ile kıyasladığımızda, onun diğerlerinden oldukça farklı olduğunu görürüz. Çünkü bu gazete Hollanda’nın ticaret faaliyetine dair yayınlara yer veriyordu. *Vendu Nieuws* gazetesinin içeriği açık artırma ürünlerine yönelik olmakla birlikte gazete, ev mobilyaları hatta köle ticaretlerinin reklamlarını da vermekteydi. Bu gazete Genel Vali Hükümeti Daendels’e kadar, yayın hayatına uzun bir süre devam etmiştir.¹⁰¹

⁹⁸Ahmat Adam, *Sejarah Awal Pers dan Kebangkitan Kesadaran Keindonesiaan*, Yogyakarta, Hasta Mitra, 2003,ss.2-3.

⁹⁹ Adam, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁰⁰Tim Penulis,*Garis Besar Perkembangan Pers di Indonesia*, Jakarta, Serikat Penerbit Surat Kabar, 1971, ss. 76-77.

¹⁰¹Tim Penulis, *a.g.e.*, s. 77.

2.2. Nusantara'daki Avrupalılara Ait Gazeteler

VOC'nun 1799 yılında kendini fesh etmesi ile *Nusantara*'daki egemenliği özellikle Cava adasındaki egemenliği Hollanda Krallığı tarafından devralınmıştır. Önceki bölümde bahsettiğimiz gibi Avrupa'daki uluslararası siyasi gelişmelerden dolayı Hollanda sömürdüğü toprakları Fransa'ya ve İngiltere'ye bırakmak zorunda kalmıştır. Ancak yapılan uluslararası anlaşmalar sonucunda bugünkü Endonezya'daki Doğu Hint Adaları tekrardan Hollanda Krallığı'na geri verilmiştir. Hollandalılar Endonezya'ya geri döndüklerinde beraberinde buhar teknolojisi ve makinelerle gelmişlerdi. Bu teknolojik gelişmelerle Hollandalıların ve Avrupalıların Hollanda Doğu Hint Adalarına ulaşması kolaylaşmış bunun sonucunda Hollandalıların ve Avrupalıların Nusantara'daki nüfuzu hızlıca artmıştır. Bunun yanı sıra, basın ve enformasyon teknolojinin ilerlemesi de Avrupalılara yazılı haberleşmede kolaylık sağlanmıştır.

Hollanda hükümeti tarafından yeniden işgal edilmeden önce, bu bölgedeki bazı yerleşim yeri Fransa ve İngiltere'nin hakimiyeti altında kalmıştı. Yukarıda bahsettiğimiz gibi *Vendu Nieuws* gazetesi Endonezya'yı yöneten Fransalı Herman Willem Daendels (1808-1811) dönemine kadar devam etmişti. Daha sonra *Vendu Nieuws* gazetesi kapatılmış ve yerine *Bataviasche Koloniale Courant* gazetesi çıkmıştır. Söz konusu gazete Avrupa'dan devlet düzenlemeleri, duyurular ve haberler içermektedir.¹⁰² *Bataviasche Koloniale Courant* gazetesinin basımı elbette Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki Daendels hükümetinin çıkarları ile ilgiliydi. Önceki bölümde belirtildiği gibi, Daendels, Hollanda Doğu Hint Adaları'nı İngiltere'den korumak için *Nusantara*'da iktidara getirilmişti. Bu nedenle Daendels'in politikasının militaristik olması şaşırtıcı değildir. Onun için *Bataviasche Koloniale Courant* gazetesi ayrıca Daendels'in askeri çıkarlarının da bir parçası olmuştu. Daendels, özellikle Napolyon Savaşları ile ilgili olmak üzere, Avrupa'daki gelişmeler hakkında bilgiye ihtiyaç duymaktaydı. Böylece diyebiliriz ki *Bataviasche Koloniale Courant*'ın yayımı, Daendels'in Hollanda Doğu Hint Adaları'nı özellikle Cava'yı savunmak için askeri güçler hazırlamasına yardımcı olmuştur.

Daendels, hükümeti Janssens'e devrettikten sonra Cava adası daha fazla korunamamıştır ve böylece İngilizler 1811'de Cava'yı işgal etmeyi başarmışlardır.

¹⁰²Dewi Juliati dan Gusti Asnan, *a.g.m.*, s.297.

İngilizler'in Cava'yı istila etme konusundaki başarısı önemli ve köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Haber akışını sağlamak için İngilizler *Java Government Gazette* adlı gazeteyi yayımlamaya başlamışlardır. Gazete askeri çıkarlar için oluşturulduğundan daha ciddi ve resmi olan *Bataviasche Koloniale Courant* gazetesinin aksine, halkın nabzını tutacak haberler yayımlamıştır. Ancak bu gazete aynı zamanda Avrupa'da meydana gelen olayların haberlerini yayımlamaya da devam etmiştir.¹⁰³ İngilizler'in 1816 yılında Nusantara'yı tekrar Hollanda sömürgelerine teslim etmesinin ardından *Java Government Gazette* gazetesi adını *Javasche Courant* olarak değiştirmiştir.

1830'lu yıllara kadar Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki gazetelerin geliştirilmesinde hükümet ve misyonerler söz sahibi olmuştur. Gazete yayımlama cesareti gösteren çok az özel girişim bulunmaktaydı. Ahmat Adam'a göre özel gazetelerin basım-yayın hayatına geç başlaması Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki okuryazar oranının düşük olmasından kaynaklanıyordu. Bunun yanında özel şirketler gazete çıkarma konusunda teknik zorluklarla karşılaşmıştı. Kalay harfleri yapmak için malzeme alma ve ayrıca gazete alanından kalifiye işçi bulmada zorlanılıyordu.¹⁰⁴ Bu nedenle özel gazetelerin gelişiminin 1830'lara kadar ciddi şekilde engellendiği görülmektedir.

Hükümet dışındaki tek özel gazete misyonerlerin sahip olduğu bir gazetedir. Daha önce belirttiğimiz gibi VOC'nin düzenlemeleriyle misyonerler Nusantara'ya gelmişti. VOC döneminde misyonerler Hristiyanlığı aktif bir şekilde Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki yerlilere yaymışlardı. 1813 yılında ilk matbaa Maluku Adaları'ndaki misyonerlerden olan Joseph Kam'a aitti. 1813 yılında kurulmuş olmasına rağmen faaliyet raporları ancak 1819 yılından itibaren görünmüştür. Elbette bu matbaa misyonerlere ait olduğu için matbaaya ait tüm baskılar Hristiyan dininin yararına kullanılmıştır. Dini broşürler ve ders kitapları kilisenin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde basılmıştır. Joseph Kam'ın yanı sıra Walter Henry Medhurst'e ait bir matbaa da bulunmaktaydı. Medhurst Hollandalı olmayıp 1822 yılında Cava'ya gelen bir İngilizdir. Medhurst sadece İngilizce baskılar yapmamış, aynı zamanda Flemenkçe, Çince, Japonca ve Malayca baskıları da yapmıştır.¹⁰⁵

¹⁰³Dewi Juliati dan Gusti Asnan, *a.g.m.*, s. 297.

¹⁰⁴ Adam, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁰⁵ Adam, *a.g.e.*, s. 10.

VOC dönemindeki gibi, 19. yüzyılda Hollanda Sömürge Hükümeti ve Avrupalılar bu bölgede dergiler ve gazeteler yayımlamaya devam etmiştir. Hollandalılar bu bölgede gazete yayımı yapan ilk girişimcilerdir. Bu hususta birkaç faktörden etkilenilmiştir. Birinci faktör, Avrupalılar Nusantara'ndaki en yüksek sosyal tabakaları işgal etmeleridir. Böylece daha özgür hareket edebilmişler ve gazete çıkarmak veya şirket kurma konularında imtiyazlı olabilmişlerdir. Hedeflerine ulaşmak için isyan ve direniş göstermekten asla kaçınmadıklarından, iş yapma ve organizasyon kurma iznini her zaman kolayca elde edebilmişlerdir. İkinci faktör ise, Avrupalıların Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki en büyük kapitalist ve Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki sömürgecilik politikalarından en fazla yararlanan grup olmalarıdır. 1830-1870 yılları arasında gerçekleştirilen Zorla Yetiştirme Politikası (*Cultuur Stelsel*) Hollanda sömürgesi tarafından yürütülen büyük bir ekonomik sömürü dönemi olmuştur. Bu refah Hollandalıları girişimci ve yatırımcı olmaya teşvik etmiştir.

Yukarıda belirtilen iki faktör nedeniyle birçok Hollandalı vatandaş gazete alanında yatırım ve iş yapmıştır. Elbette 19. Yüzyılın ortalarında Avrupalılar tarafından kurulan gazeteler, gazete dilini Avrupa dilleri ile sınırladıklarından ötürü yalnızca Avrupalı okurla özellikle de Hollandalılar ile sınırlıdır. Hollandalıların gazete oluşturmadaki hedefleri çok çeşitlidir. Sömürgeci bir hükümet oldukları için çıkarları doğrultusunda gazete oluşturmuş ve hükümetten resmi bir haber hunisi sağlamışlardır. Gazete kolonilerdeki insanlarla resmi hükümet arasında bir iletişim aracı olarak kurulmuştur. Özel girişimciler ise ticari çıkarları gözetmeye yönelik gazeteler oluşturmuştur. Elbette ki bunların hepsi sömürgeci hükümet tarafından düzenlenmiştir. Böylece yayımlanan haberler hükümetin isteklerine uygun olmuş ve hükümet eleştirisi gazetelerde kendine yer bulamamıştır.

Sömürgeci hükümetinin gazete kapsamını kontrol etme çabaları 1917 yılında Genel ve Telegraf Haber Ajansı veya *Algemeen Nieuws en Telegraaf Agentschap* adı altında ANETA adlı resmi bir haber ajansının kurulmasıyla daha da güçlenmiştir. Tarihçi Abdurrachman Surjomihardjo'ya göre bu haber ajansının görevi Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki haberleri tekelleştirmektir. ANETA'nın kurucusu D.W. Beretty, *Bataviasche*

Nieuwsblad ve *Java Bode* gazetesinde görev yapan biridir. D.W. Beretty Hollanda sömürgeci hükümetinden de mali destek almıştır.¹⁰⁶

Yukarıda bahsedildiği gibi 1830’lu yıllardan önce çok az sayıda matbaa ve özel sektöre ait gazete vardı. 1830’lu yıllardan sonra özel şirkete ait pek çok yeni gazete ve matbaa işletmesi görülmüştür. Bu girişimciler Cava ile ilgili gazete oluşturmaya daha fazla odaklanmıştır. 1825 yılında *Landsdrukkerij* adlı özel bir şirketin Batavia’da *Bataviaasch Advertentieblad* adlı bir gazete yayımladığı kaydedilmiştir. *Bataviaasch Advertentieblad*’a ek olarak 1829 yılında Batavia’da yayımlanan *Nederlandsch Indisch Handelsblad* gazetesi de bulunuyordu. Batavia’nın yanında Avrupalılar özellikle Hollandalılar, Hollanda Doğu Hint Adaları’ndaki bazı şehirlerde de çeşitli gazeteler yayımlamıştır. Mesela Surabaya şehrinde 1837 yılında C.F. Smith tarafından *Soerabayasch Courant* adlı haftalık bir gazete yayımlanmıştı. Daha sonra Semarang şehrinde de 1852 yılında *Semarangsch Advertentieblad* adlı özel bir gazete çıkmıştır. Daha sonra bu gazete Hollanda hükümeti tarafından korkulan *De Locomotief* gazetesi ile birleşecektir. Bu gazete Hollanda hükümetine çok sert eleştiriler yapmıştır.¹⁰⁷ Cirebon şehrinde ise 20. Yüzyılın başına kadar yayınlanacak *Tjiremai* adlı bir gazete mevcuttu. Bandung şehrinde *De Preanger Bode* 1895 yılında R.J. de Vries ve Kolff & Co şirketiyle iş birliği yaparak bir gazete çıkarmıştı. Sumatra Adası’nın da Cava’dan sonra gazete gelişiminde oldukça başarılı olan bir ada olduğu söylenebilir. 1884 yılında bir iş adamı tarafından kurulan *Deli Courant* adlı gazeteye ilevaten beş yıl sonra da *Sumatra Postası* adlı bir gazete çıkmıştır.¹⁰⁸

Sömürge dönemi Endonezya takımadalarındaki özel gazete şirketleri aynı zamanda ‘Indo’ları çalıştırmıştır. Indo’lar, Avrupa’da Avrupalı babalar ve Endonezyalı annelerden doğan çocuklar demektir. Avrupalıların sahip olduğu birçok özel gazete şirketinin İndoları istihdam etmelerinin nedeni İndoların iyi derecede Endonezya-Malay dili becerilerine sahip olmalarıdır. Elbette İndoların bir gazete şirketinde çalışabilmeleri katma değer yaratabilecek bir yetenekte olmalarına bağlıydı. Ahmet Adam’a göre 19. yüzyılın ikinci yarısında Halkema, J. Kieffer, G.R. Lucardie, A.M. Voorneman, A. Bois d’Enghien, Wiggers ve Winter gibi İndolar da gazete dünyasında bulunmuştur. Onlar sadece bir

¹⁰⁶Abdurrachman Surjomihardjo, *Kota Yogyakarta 1880-1930: Sejarah Perkembangan Sosial*, Yogyakarta, Yayasan Untuk Indonesia, 2000, s. 155.

¹⁰⁷ Adam, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁰⁸Dewi Juliati dan Gusti Asnan, *a.g.m.*, s. 297.

gazeteci ya da editör değil aynı zamanda üretken bir kitap yazarıydılar. Endonezce-Malayca konuşma yeteneklerine özel gazete şirketleri tarafından ihtiyaç duyulmuş,¹⁰⁹ Avrupalıların sahip olduğu özel gazetelerin büyümesi için önemli bir figür olmuşlardır.

Birçok özel gazete *İndoları* editör olarak çalıştırmıştır. 1875 yılına kadar Batavia, Surakarta, Semarang, Surabaya, Padang ve Tondano kentlerinde on dört gazete ve iki dergi yayımlanmıştı. Bununla birlikte 1875 yılına kadar sadece dokuz tane gazete yayın hayatına devam etmekteydi. Bu gazeteler arasında *Selompret Melajoe* (Semarang şehrinde), *Bintang Timor* (Surabaya şehrinde), *Bromartani* (Eski Djoeroemartani, Surakarta'da), *Bintang Djohar* (Batavia'da), *Bintang Barat* (Batavia'da) ve *Hindia Nederland* (Batavia'da), *Selompret Melajoe* ve *Bintang Djohar* bulunmaktaydı.¹¹⁰

19. yüzyılın sonunda özel bir şirkette çalışmak gurur meselesi olmuştur. Editör maaşları, *Residen*'¹¹¹ de kıdemli mektup kopyalayıcı çalışanların maaşı kadardır. Bu rakam oldukça yüksektir. Bununla birlikte editörün makamını gurur kaynağı yapan şey popülerliktir. Bu durumda İndo çevrelerindeki editörler bu pozisyonu doldurmaya oldukça uygundur çünkü onlar aynı anda Endonezya ve Avrupa kültürünü anlayabilen insanlardır.¹¹² Avrupalı babalardan ve Endonezyalı annelerden doğanların iki kültürde yaşamaya alışmış olması gerekir. İndoların babaları genellikle yerel dili kullanır ancak Avrupalı arkadaşlarla ve meslektaşlarıyla tanışmak için Avrupalı diliyle konuşmuşlardır. Elbette *Indo* çocuklara Avrupa dilleri de öğretiliecektir. Bu arada, İndolar annenin yerel kültürünü de öğrenecektir. Bu nedenle *Indo*'lar, Avrupalı iş adamları ve gazetelerin yerel okuyucuları arasında arabulucu olmak için en uygun grup olmuştur.

Avrupalıların sahip olduğu özel gazetelerin gelişimine bakarsak, özel gazetelerin ticaret faaliyeti için stratejik alanlarda ortaya çıktığını görürüz. Elbette ki bu özel gazetelerin kurulması aynı zamanda kâr amaçlıydı. Gazete girişimcileri, Nusantara'daki özel şirketlerin hızla büyüdüğünü anlamışlardı. Birçok şirket ve işletme hakkında bilgiye ihtiyaç duyuluyordu. Ayrıca özel şirketlerin ürünlerini tanıtmak için de medyaya ihtiyaçları vardı. Bunun için özel gazetelerin ortaya çıkışının Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki

¹⁰⁹ Adam,*a.g.e.*, s. ss. 81-80.

¹¹⁰ Adam,*a.g.e.*, s. 81.

¹¹¹Residen, Nusantara'nın siyasi yapısındaki il düzeyindeki bir vali olarak görev yapmaktaydı. Bu yöneticiler merkez yönetimin en yüksek makamı Batavia'da bulunan Genel Vali'ye bağlıydı.

¹¹² Adam,*a.g.e.*, s. 83.

yatırımın büyümesine denk geldiğini de anlayabiliyoruz. Gazete girişimcileri büyük şehirlerde özel girişimcileri hedef almıştı. Dolayısıyla Surabaya, Semarang, Bandung, Cirebon ve Deli gibi ticaret merkezi şehirlerde birçok özel gazetenin gelişmesi şaşırtıcı bir şey değildi. Surabaya, Semarang ve Cirebon şehirleri Hollanda Doğu Hint Adaları'nın en büyük ticaret merkezleriydi. Orada mallarının reklamını yapmak için gazeteye ihtiyaç duyan birçok tüccar vardı. Ticari çıkarların yanı sıra gazete girişimcileri, şirketler ve fabrikalardaki birçok özel çalışanın bazı bilgilere ihtiyaç duyduğunun da farkındaydılar. Özellikle Avrupalılar, kendi ülkelerindeki durum hakkında bilgiye ihtiyaç duyuyorlardı. Bu nedenle gazete girişimcileri, Avrupa'daki güncel durumu aralarında yaymak için bir gazete çıkarmaya karar vermişti.

20. yüzyılın başlangıcında özel gazeteler sadece ticaret odaklı değil aynı zamanda ideolojik yönden de değişiklikler göstermiştir. Bu, Hollanda Doğu Hint Adaları hükümetinin eleştirisini dile getiren sesli yerel gazetelerin ortaya çıkmasından kaynaklanmıştır. Bundan sonraki bölümde açıklanacağı gibi yerlilerin egemen olma isteklerini barındıran pek çok yerel gazete kurulmuş ve bu yerel gazeteler milliyet duygusunu teşvik etmiştir. İş adamlarının çıkarlarını tehdit edebilecek köklü değişikliklerden korkan Avrupalı birçok gazete, yerel gazeteler tarafından yapılan haberleri reddetmiştir.

2.3. Nusantara'da Çinlilere Ve Araplara Ait Gazeteler

Avrupalıların yanı sıra gazete sektöründe en fazla sermayeye ve kapasiteye sahip olan toplum Çinliler ve Araplardır. Her ikisi de müreffeh gruplardı. Çünkü ticaret erbabı ve büyük sermayeye sahip girişimcilerden oluşuyordu. Hollanda sömürgesinin sosyal tabakalaşmasında onlar da Yabancı Doğulular (*Vreemde Oosterlingen*)¹¹³ sınıfına girmekteydi. Yabancı Doğulular sınıfı Avrupalıların altında bir sınıftı. Ancak onlar, coğrafi olarak kendi anayurtları olan Çin ve Arabistan Yarımadası'nın Endonezya'ya daha yakın olmasından ötürü Avrupalılardan daha büyük bir nüfusa sahipti.¹¹⁴ 19. yüzyılın sonunda Çinliler ve Arapların Güneydoğu Asya'ya özellikle Hollanda Doğu Hint Adaları'na

¹¹³Vreemde Oosterlingen (Yabancı Doğulular Topluluğu), Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki sosyal hiyerarşide bir toplum sınıfıdır. Genel olarak bu grupta Çin ve Araptan oluşur.

¹¹⁴Adrian Vickers, *A History of Modern Indonesia*, Cambridge: CambridgeUniversity Press, 2005, s.19.

göçünün yükselişini göreceğiz.¹¹⁵ 19. yüzyılın sonunda Güneydoğu Asya’da sermaye ve yabancı yatırımcıların gelmesi istihdam ve iş fırsatlarının açılmasını teşvik etmişti. Sumatra Adası kauçuk tarlaları ve kalay madenciliğiyle Çinlileri bölgeye çekmiştir. Araplar kıyı kentlerinde ticaret yapmak için Hollanda Doğu Hint Adaları’na göç etmeye başlamıştır. Araplar, yerlilerle aynı dine mensub oldukları için bölge insanı tarafından kabul edilmiş ve saygı görmüştür. Bu durum Araplara Nusantara’da ekonomik açıdan büyük fırsatlar sağlamıştır. Avrupalılar gibi Çinliler ve Arapların da Endonezyalı kadınlarla evlilikleri sonucu ortaya çıkan melez topluluklar da vardı. Nusantara’ya gelen Çinliler ve Araplar eşlerini ve ailelerini memleketlerinden getirmeyip Endonezyalı kadınlarla evlenmişlerdi. Çinliler Arapların yerli kadınlarla yaptıkları evliliklerin sonucu oluşan topluluk “peranakan” olarak adlandırılmıştır.¹¹⁶

Hollanda Doğu Hint Adaları’ndaki Çin topluluğu ticaret ile daha fazla ilgilenmiş ama bulundukları yerdeki edebiyat ve kültürün gelişmesine katkı sunamamışlardı. Ticaret faaliyetlerinde kârların göz önünde bulundurarak tutumlarını oldukça pragmatik bir zemine oturtmuşlardı. Bu nedenle Çinliler gazeteleri bir ticaret aracı olarak görmüşlerdi. Gazeteleri ürünlerinin reklamını yapmak için çok etkili bir araç olarak algıladıkları için Çinliler, gazete ticaretini incelemeye başlamıştır. Çinlilerden gazete faaliyetlerine başlayan ilk kişi Lo Tun Tay olmuştur. Lo Tun Tay *Mataharie* adlı iki haftada bir çıkan gazetenin editörlüğünü yapmıştır. Daha sonra pek çok Çinli, gazete işini geliştirmek ve yönetmekle ilgilenmiştir.

Çin gazetelerinin gelişmesinde önemli bir dönüm noktası 1880’li yıllarda yaşanan ekonomik krizdir. O zaman küresel ekonomik kriz Avrupalı girişimcileri ve yatırımcıları vurmuştu. Şeker, kahve ve indigo fiyatlarındaki düşüş Avrupalı ve İndo girişimcilerin iflasına neden olmuş bu durumdan yalnız fabrikaların iflası etkilenmemiş aynı zamanda gazete faaliyetleri de olumsuz etkilenmiştir. Önceki bölümde açıklandığı gibi o zamanlar Avrupalılar ve Indolar uzun zamandan beri gazete işinde yer almış ve Hollanda Doğu Hint Adaları’ndaki pek çok Avrupalı ve İndo girişimci gazete işini gazeteler aracılığıyla ihaleye çıkarmıştı. Örneğin, Gebroeders Gimberg & Co şirketi’nun iflası açıklanmıştır. Bu firma en

¹¹⁵ Araplar Endonezya’ya girmeyi anlamak için bkz: L.W.C. van Den Berg, **Orang Arab di Nusantara**, Jakarta, Komunitas Bambu, 2010, s. 2.

¹¹⁶Peranakan’lar, Çinlilerin Endonezya yerlileri (Cava, Sundan ve diğerleri) ile evliliklerinden doğan çocuklarıdır.

önemlisi *Bintang Timor* olmak üzere 39 basılı eser yayımlamıştır. *Gebroeders Gimberg & Co* şirketi'nun iflasıyla *Bintang Timor*'un geleceği tehlikeye düşmüş ve Baba Tjoa Tjoan Lok adlı Surabayalı Çinli *Bintang Timor*'u satın almıştır. *Bintang Timor*'un Çinli iş adamları tarafından satın alınması ile Çin gazeteleri Hollanda Doğu Hint Adaları'na adım atmışlardır.¹¹⁷ Daha sonra birçok Çinli iş adamı Avrupalılar ve Indolar tarafından kurulan gazeteleri satın almak için Baba Tjoa Tjoan Lok'un üslûbunu benimsemişlerdi.

Baba Tjoa Tjoan Lok'un yanı sıra, Bogor'da (Buitenzorg) yaşayan Lie Kim Hok adlı Çinli bir iş adamı Avrupalılardan *Bintang Djohar*'ı satın almıştı. Hok'un *Bintang Djohar*'ı yönetmedeki başarısı Avrupalı iş adamlarını gazetelerini satışa çıkarmaya teşvik etmiştir. Lie Kim Hok daha sonra *Pemberita Betawi* adlı gazeteyi satın almıştı. Ancak Ahmat Adam'a göre Baba Tjoa Tjoan Lok tecrübeli olmasından dolayı gazete işini yönetmede Lie Kim Hok'dan daha başarılı olmuştur.¹¹⁸ İkisinden ayrı olarak Sie Hian Ling gibi gazete de iş yapan Çinli girişimciler de vardı. Semarang şehrinde yaşayan Sie Hian Ling, *Tamboor Melayoe* adlı bir gazete çıkarmaya cesaret etmişti. Bizzat gazete yayımlamanın yanı sıra Çinliler de gazete distribütörlüğüne adım atmışlardır. *Sinar Terang* gazetesi Çinli distribütörlerle çalışan bir gazetedir. Bu gazete bir Çinliye ait olmasına rağmen, Latin alfabesinde Malay dili ile yayın yapmıştı.

Çinlilerin çabaları sayesinde *Sinar Terang* gazetesi Bogor, Bandung, Çianjur, Sukabumi, Garut, Cirebon, Semarang, Demak, Surabaya, Tegal ve Padang gibi birçok şehirde başarıyla yayımlanmıştı. Distribütör ve girişimciliğin yanı sıra Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki Çinliler de güvenilir editörler olarak görünmeyi başarmıştır. Oeij Tjai Hin, *Bintang Barat* gazetesini tanınır bir gazete haline getirmeyi başaran Çinli editörlerden biri olmuştur. *Bintang Barat*'ın yanı sıra Oeij Tjai Hin, *Courant Doemingo*'da bir editördür. Sadece Cava'da değil Çinlilerin sahip olduğu ve yönettiği gazeteler Sumatra'da da gelişmiştir. Padang şehrinde Lie Bian Goan isimli bir iş adamı başarıyla *Sinar Terang* gazetesinin menajeri olmuştur. Ayrıca Lie Bian Goan, Dja Endar Moeda liderliğinde *Pertja*

¹¹⁷ Adam,*a.g.e.*, s. 111.

¹¹⁸ Adam,*a.g.e.*, s. 116.

Barat adlı bir gazete de yayımlamıştır.¹¹⁹ Lie Bian Goan Sumatra’da gazete işini başarıyla yürüten Çinli iş adamlarından biri olmuştur.

Çin gazetelerinin gelişiminin doruk noktaya ulaşması Pan-Çin ideolojisinin ortaya çıkışıyla örtüşen 20. yüzyılın başlarında olmuştur. Pan-Çin ideolojisi, 19. yüzyıl sonlarında Çin’de meydana gelen krize bir cevap olarak ortaya çıkmıştı. O sırada Çin’de, Boxer Savaşı’nın neden olduğu İngiliz emperyalist genişlemesi gibi birçok kriz yaşandı. Ayrıca Çin’in Çin-Japonya Savaşı’ndaki yenilgisi (1894-1895) Pan Çin hareketinin ardındaki bir başka faktör olmuştur. Bu hareket, Çin halkının saygınlığını eğitim ve kültür gibi çeşitli alanlarda sürdürmek için birleşmek üzere tüm dünyadaki Çinlileri uyandırmayı amaçlıyordu. Bu nedenle Tiong Hoa Hween Koan (THHK) adında bir Çin birlik örgütü kurulmuştur. Bu organizasyonun Batavia’da olduğu gibi dünya genelinde şubeleri mevcuttu. Çin halkının birliği ile birlikte Çin’in Hollanda Doğu Hint Adaları’ndaki bir iletişim ve bilgi ortamına sahip olma konusundaki farkındalığı daha da artmıştır.

Hollanda Doğu Hint Adaları’ndaki Çinlilerin birliğini desteklemek için ortaya çıkan Çin gazetelerinden biri *Sien Po* gazetesiydi. Gazete 1902 yılında Sie Dhian Ho’nun sahip olduğu bir matbaa tarafından yayımlanmıştır. Bu gazetenin yöneticisi da Tan Soe Djwan’dır. *Sien Po* dışında Sie Dhian Ho aynı zamanda *Taman Pewarta* gazetesini yayımladı. Bu arada Semarang şehrinde de Kwa Wan Hong başkanlığındaki *Warna Warta* gazetesi de ortaya çıkmıştır.¹²⁰ Genel olarak gazeteler THHK tarafından getirilen Pan-Çin ruhundan esinlenerek Çin birliğini yaymışlar ve Çin geleneklerini korumuşlardı. Gazetenin varlığıyla, Endonezya’daki Çinliler arasında Çin’de meydana gelen gelişmelerle ilgili bilgileri yazarak ve paylaşarak diyalog kurmak daha kolay olmuştur.

2.4. Yerel Gazeteler

Milliyetçilik 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başındaki en önemli gündem ve söylem olmuştur. Milliyetçilik söyleminde, dil ile etnik köken arasındaki ilişki kimlik açısından oldukça önemlidir. Önceki bölümlerde Hollanda Doğu Hint Adaları’ndaki Arapça basını ve Çince basını gibi diğer dillerde basılan gazetelerinin nasıl ortaya çıktığından bahsedilmişti. Arapça ve Çince yazılan gazeteler ticaret erbabının gazeteleri ticari

¹¹⁹ Adam,*a.g.e.*, ss. 120-121.

¹²⁰ Adam,*a.g.e.*, s. 131.

amaçlarla kullanmalarından ötürü gittikçe büyüyordu. Bu nedenle büyük bir sermayeye sahip olanlar gazete kurabilirlerdi. Ayrıca kendi toplulukları tarafından okunabilmesi için Arapça ve Çince halinde yayın yaparlardı. Çünkü o dönemde Malayca bilen pek fazla Arap ve Çinli insan bulunmamaktaydı.

Avrupa, Arap ve Çinlilere ait basının ortaya çıkması elbette onların 19. yüzyılda sahip oldukları ekonomik refahtan kaynaklanmıştır. Onların sahip olduğu refah düzeyi ve güçlü sermayeleriyle, Hollanda Doğu Hint Adaları'nda bir basın işletmesi açabilmişlerdi. Bunun üzerine yavaş yavaş yerli halklar da kendi basın işlerini açmak istemişlerdi. İlk başta daha çok sermayeye sahip olan Araplar ve Çinlilerden destek alan bu yerliler sadece gazetenin işçisi olarak çalışmışlardı. Yerel basının açılması 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında yaşanan yerel nüfusun artmasına denk gelmekteydi. Zwemer'e göre 1920 yılında Cava ve Madura adasında nüfus 35.017.204'e, Sumatra Adası'ndaki nüfus 5.800.000'e ve Hollanda Doğu Hint Adaları'nın toplam nüfusu ise 49.161.047'ye yükselmişti.¹²¹

Yerli nüfusun artmasıyla birlikte, özellikle kırsal kesimde okuma yazma bilmeme düzeyinin hâlâ çok yüksek olmasına rağmen, yerli okurlar giderek artmıştır. Yerli nüfusun artan demografisi, Arap ve Çin etnik kökenlerinden gelen yatırımcılar tarafından basın işlerini yürütmek için kullanılmış ve onlar daha sonra yerlileri editör olarak çalıştırmışlardır. Biz buna “yerli basın” desek de temelde hâlâ Araplar ve Çinliler tarafından desteklenmekteydiler. Ancak 1920'li yılların başında yerli halk bağımsız olarak bir gazeteyi çıkarmayı başarmıştı.

Bu durumda Endonezya-Malezya dilinin hızlı yaygınlaşma ve gelişmesine de dikkat etmemiz gerekir. Endonezya-Malezya dilinin 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki gelişimi matbaa makinelerinin gelişiminden ayrılamaz. Matbaa makinelerinin gelişmesiyle birlikte gazete sayfaları kolayca basılabilmiş ve geniş çapta dağıtabilmiştir. Matbaa ayrıca Endonezya-Malezya dilindeki kitapların hızlı yayılmasını da beraberinde getirmiştir. Bu kitapların yayılması ile 1901 yılında Hollandalıların geliştirdiği *Etik Siyaset* 'nin yeni düzenlemelerinden ayrı düşünülemez.

¹²¹S.M. Zwemer, “The Native Press of the Dutch East Indies,” dalam **The Muslim World** (1923), s. 39.

Nitekim bu düzenleme ile Endonezya-Malezya dilinde basılan gazetelerin gelişimi her ne kadar birtakım eksikliklerden kaynaklı eleştirilere maruz kalsa da oldukça fayda sağlamıştır. *Etik Siyaseti* düzenlemelerinin geliştirdiği alanlardan biri de eğitimidir. Her ne kadar halk arasında daha çok Flemenkçe öğretilmesine rağmen matbaa sayesinde Endonezya-Malezya dilinde basılan kitaplar yavaş yavaş çoğalmıştır. Bu durum elbette bölgedeki yerel insanlar arasında birleştirici bir dil olarak Endonezya-Malezya dilinin gelişimine imkân vermiştir.

Endonezya-Malezya dili birleştirici bir dil olmasının yanı sıra, diğer bölgelerdeki dillerin de Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki yerli gazetelerin gelişmesinde çok önemli bir rolü vardı. Batavia dışındaki bölgelerde o bölgelerin kendine özgü dillerinin gazetelerde kullanılması daha çok yaygındı. Mesela, Surakarta şehrinde *Bromortani* gazetesi meşhur bir Cava gazetesi olarak görünmüştür. *Bromortani* 1855 yılında yayımlanmış ancak elde edilen kâr oranının çok düşük olması nedeniyle iflas ederek yayın hayatı sadece bir yıl sürmüştür. Bir yıl sonra *Djoeroemartani* adlı Cava dilinde yazılan başka bir gazete çıkmış ve daha sonra Sultan Susuhunan Pakubuwono IX tarafından 1871 yılında adı *Bromartai* olarak değiştirilmiştir.¹²² *Keraton* tarafından desteklendiği için gazete ulusal bağlamda genişlememiş ve ulusal çıkarları da ilerletememiştir. Cava halkının yerel çıkarlarına öncelik vermiştir. *Bromartani*'nin yanı sıra, Cava dilinde yazılmış diğer gazeteler arasında *Djavi Kanda* ve *DJavi Hiswara* vardır.¹²³ Öylese yerli gazeteler sadece Endonezya-Malezya dilinde yazılan gazetelerden ibaret olmayıp aynı zamanda bölgelerde farklı dillerde basılan gazeteler de bulunmaktaydı.

19. yüzyılın ortalarından bu yana Endonezya-Malezya dilinde yayımlanmış birkaç gazete olmasına rağmen, çoğu daha çok ticaret odaklı olan gazeteler Avrupalılar ve Çinliler tarafından finanse edildikleri için milliyetçi ve bağımsızlık mücadelesi ruhunu benimsememişlerdi. Gazetelerdeki editörler de elbette Avrupalı olan Vazque, Wiggers, Rengensburg, Kiefer, Francis, Muelenhoff gibi kimselerdi.¹²⁴ Dolayısıyla bu tür gazetelerin herhangi bir yerel içerik taşıdığından söz edilemez. 19 yüzyılın sonuna kadar *Bintang Soerabaja* (1861) gibi Endonezya-Malezya dilinde yazılan bazı gazeteler mevcuttu. Ancak

¹²²Sartono Kartodirdjo dkk, *Sejarah Nasional Indonesia V*, Jakarta, Departemen Pendidikan dan Kebudayaan, 1975., s. 300.

¹²³ Kartodirdjo dkk, *a.g.e.*, s. 300

¹²⁴Tim Penulis, *Garis Besar Perkembangan Pers di Indonesia*, s. 79.

bunlar yerlilerin seslerini ve çıkarlarını önemseyen gazetelerden değildi. 1902 yılında kurulan *Kabar Perniagaan* gazetesi de Çinli bir şirket tarafından kurulduğundan gazetenin içeriği daha çok modern Çin hareketinin ideallerine yöneliktir. Bu gazete Endonezyalı F.D.J. Pangemanan ve Çinli Gow Peng Liang tarafından yönetilmiştir.¹²⁵

Yerli gazeteler, yerli halk tarafından yönetilen gazetelerdir. Örneğin Surakarta şehrindeki *Darmokondo* gazetesi aslında Çinlere aitti, fakat daha sonra Budi Utomo gazetesini satın almış ve *Darmokondo* gazetesini *Budi Utomo* Hareketi Solo şehri şube başkanı Raden Tumenggung Harjodipuro'ya devretmiştir.¹²⁶

20. yüzyılın başında, elbette Endonezya halkının yeterince gazetecisi ya da gazete editörü yoktur. Bunun nedeni, Hollanda Sömürge Hükümeti'nin Endonezya'daki eğitimle ilgilenmemesidir. Her ne kadar Etik Siyaseti 1901 yılında tanıtıldıysa da yine sıradan yerel insanlara eğitim alma hakkı tanınmamıştı. Dolayısıyla, modern dünyanın gelişiminin farkında olan halkın alt sınıfları değil, *bangsawan* veya asilzadelerdi. Bu nedenle, Hollanda Nusantara'da yerli gazetenin ilk olarak Raden Mas Djokomono adlı bir asilzade tarafından açılmış olması şaşırtıcı değildir. Onun ilk kurduğu gazete *Medan Priyayi* adlı bir gazetedir. Ki Hajar Dewantoro'ya göre *Djokomono* Endonezya'da gazeteciliğin öncüsüdür.¹²⁷ Daha sonra gazetenin adı da Tirtoadisuryo olarak değiştirilmiştir.

Tirtoadisuryo hakkında şimdilik fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte bazı kaynaklar Tirtoadisuryo'nun Batavia'daki Tıp Okulunda (STOVIA) okuduğunu kaydetmektedir. Bu bilgiye dayanarak Tirtosuryo'nun Hollanda sömürgeciliği tarafından desteklenen modernleşmeden etkilenen soylu ve *bangsawan* bir sınıftan geldiği söylenebilir. 20. yüzyılın başlarında Tirtoadisuryo gibi seçkinlerden oluşan çok az sayıdaki yerel halk bu okulda tahsil görmüştü. STOVIA'dan mezun olduktan sonra Tirtoadisuryo kariyerine doktor olarak devam etmemişti, çünkü gazetecilik alanına daha çok ilgi duymaktaydı. *Medan Priyayi* ve *Suluh Keadilan* gazetelerinde editörlük yapmadan önce Tirtoadisuryo günlük *Bintang Betawi*'nin editörlüğünü yaptığından bahsedilmektedir. Çeşitli kaynaklara göre Tirtoadisuryo 1904 yılında *Medan Priyayi* gazetesini kurmuş, daha

¹²⁵ Kartodirdjo dkk, **a.g.e.**, s. 297.

¹²⁶Tim Penulis, **a.g.e.**, ss. 81-82.

¹²⁷Tim Penulis, **a.g.e.**, s. 75

sonra haftalık olarak yayımlanan bu gazeteyi üç yıl sonra 1910 yılında günlük gazete haline getirmiştir.¹²⁸

Tirtoadisuryo dışındada editörlük yapan bazı yerliler elbette vardı. Gazetede başkanlık ve editörlük yapan bir başka şahsiyet ise J.P.H. Pangemanan'dır. Kendisi Semarang şehrinde *Warna Warta* adlı bir gazete kurmuştu. Bu gazete hükümeti çok eleştirmişti ve bu yüzden editör sık sık mahkemede yargılanmıştır. Diğer isimler ise, *Tahaja Soematra* gazetesini kuran Raden Datoek Soetan Maharaja, *Pemberita Açe* gazetesini kuran Endar Moeda, *Pertja Barat* gazetesini kuran Soetan Negeri ve 1894 yılında Bandung şehrinde *Pewarta Hindia* gazetesini kuran Raden Ngabehi Tjitro Adiwinoto idi. Ayrıca *Poetri Hindia* gazetesi R. Tirtokoesoemo ve Raden Sosro Danoekoesoemo öncülüğündeki *Soeloeh Keadilan* gazetesi gibi yerli kadınların seslerini dile getiren gazeteler de bulunmaktaydı.¹²⁹

19. yüzyılın sonuna kadar çoğu Nusantara'daki gazetelerin daha çok Cava'da bulunması inkâr edilemez. Cava'dan sonra gazetelerin yoğun olarak yayımlandığı merkez ise Sumatra'dır. Hollanda Doğu Hint Adaları gazetelerinin Kalimantan, Sulawesi, Maluku Adaları gibi orta ve doğu bölgelerindeki gelişimi yalnızca 20. yüzyılın başında gerçekleşmiştir. Sumatra'da bulunan Padang entelektüel bir şehir olarak gelişmiştir. Bu bölge Muhammad Hatta, Sutan Şahrir, Muhammad Natsir ve diğerleri gibi Endonezya'nın oluşumuna katkıda bulunan diplomatlar ve milliyetçi aktivitsler çıkartmıştır. Padang şehri çok değerli entelektüeller yetiştirmiştir. 1903 yılında Soetan Radja Nan Gadang liderliğinde *Wasir Hindia* adlı bir gazete kurulmuştu. Soetan Radja'nın yanı sıra, *Minangkabau Alam* gazetesinde başkanlık yapan Saleh ve Hacı Mohd gibi yerliler de vardır.¹³⁰ Daha sonra Padang asıllı Dja Endar Moeda tarafından yönetilen çok sayıda gazete çıkmıştır. Dja Endar Moeda'nın *Insulinde* dergisinde, *Soeloeh Pengadjar* gazetesi, *Pertja Barat* ve Açe'de yayımlanan gazetelerin lideri olduğu belirtilmektedir.¹³¹ Manado şehrinde *Tjahaja Siang* ve *Pewarta Menado* adlı gazeteler yayımlanıyordu. Oysa Gorontalo'da Endonezya-Malezya dilinde yazılan gazeteler de vardı. Makassar şehrinde 19. yüzyılın sonlarından bugüne kadar yayınlanacak olan *Matahari Makassar* adlı bir gazete yayın hayatına başlamıştı.

¹²⁸Tim Penulis, *a.g.e.*, s. ss. 75-76.

¹²⁹Kartodirdjo dkk, *a.g.e.*, ss. 297-298.

¹³⁰Adam, *a.g.e.*, s 217.

¹³¹Adam, *ag.e.*, s 244.

Ancak Makassar'daki gazetelerin gelişimi 20. yüzyıl başlarında *Pemberita Makassar* ve *Sinar Matahari* gibi gazetelerin ortaya çıkmasıyla zirveye ulaşmıştır. Borneo veya Kalimantan'da da *Pewartu Borneo* ve *Sinar Boerno* adında gazeteler bulunmaktaydı.¹³²

Yerel gazetelerin 20. yüzyılın başlarında gelişmesi, yerlilerin modern milli mücadele hareketinin ortaya çıkmasından oldukça çok etkilenmiştir. Hareket, yerlilerin birlikte olmak ve milletlerinin sesini dile getirmek için kurulmuştu. Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki ilk model hareket Budi Utomo olmuştur. Daha sonra, Sarekat İslam, Indische Partij, Nahdlatul Ulama, Muhammadiye, Indonesische Studie Club, Endonezya Birliği vs gibi kendi özelliklerine sahip karakteristik hareketler ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşlar, dış dünyadaki modernleşmeyle çok fazla temas içinde olan eğitilmiş insanlarla doluydu. Bu bakımdan yerel gazetelerin milliyetçiliğe ve milli mücadeleye desteğinin ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Budi Utomo, Nusantara'da ilk modern milliyetçi harekettir. Başlangıçta bu kuruluşun hedefi Cavali öğrencilerin yeterince eğitim almalarına yardımcı olmaktı. 1906 yılında Budi Utomo'nun kurucusu Dr. Wahidin Sudirohusodo, eğitim fonlarını toplamak için Cava Adası'nı gezmeye başlamıştı. Kendisi *Keraton* Surakarta Pakualam saray ailesinden gelmiştir. Yolculuk esnasında Dr. Sutomo gibi STOVIA öğrencileriyle bir araya gelmiştir. Bu görüşme sayesinde Cavali asilzadeleri ve tüm öğrencileri eğitim alanında ilerletmeyi amaçlayan Budi Utomo hareketi kurulmuştur.¹³³ Budi Utomo kurulduktan sonra *Bataviaasch Nieuwsblad*, *De Lokomotif*, *Jong Indie* ve *Pemberita Betawi* gazeteleri de yayın hayatına başlamıştır.¹³⁴ Her ne kadar Budi Utomo sadece Cavali öğrencilerin eğitimi ve Cava kültürünü geliştirmek için tasarlansa da Budi Utomo kendi içerisinde reform ve sömürgecilığe karşı hareketi yavaş yavaş ortaya çıkarmaya başlamıştır. Bu genç hareket sadece yerlilerin kültürünün ilerletilmesinin yetmediğini ve siyasi harekete de dahil olunması gerektiğini ileri sürmekteydi. Dr. Tjipto Mangunkusumo gibi bazı gençler Budi Utomo'nun yönetiminden ayrılmış ve bu hareket apolitik bir örgüt olarak kalmıştır.¹³⁵

¹³² Adam, *ag.e.*, ss. 259-263.

¹³³ Abdurrahman Surjomihardjo, **Budi Utomo Cabang Betawi**, Jakarta, Pustaka Jaya, 1989, s 24.

¹³⁴ Surjomihardjo, *ag.e.*, ss. 49-58.

¹³⁵ Kartodirdjo, *ag.e.*, s 182.

Apolitik bir hareket olduğu için Budi Utomo'nun yayımladığı gazeteleri ve dergileri Hollanda Sömürge Hükümetini çok fazla eleştirememiştir. Ancak yine de Budi Utomo'nun yayımladığı gazete ve dergilerin yerli yayın hayatı için anlamlı bir gelişme sağladığı söylenebilir. Budi Utomo'nun yayınlarından biri *Goeroe Desa* adlı aylık bir dergidir. Bu dergi eğitim ve ortaokul kalitesini yükseltmeyi hedeflemiştir.¹³⁶ Budi Utomo'nun Yogyakarta şubesinin aynı zamanda Cava dilinde *Boedi Oetomo* ve *Adil Pratama* gazetesi de vardı. Ancak bu gazete uzun sürmedi, çünkü gazete halkın meselelerini vurgulamamış ve yalnızca soyluların çıkarlarıyla ilgilenmişti.¹³⁷

Budi Utomo'nun yanı sıra yerel gazetelerin büyümesi ve gelişmesinde önemli rol oynayan modern bir kuruluş olarak Sarekat İslam isimli bir hareket dikkat çekmekteydi. Sarekat İslam 1911 yılında ilk adıyla *Sarekat Dagang İslam* olarak kurulmuştu. Bu hareket *Haji Samanhudi* isimli bir Cavalı batik¹³⁸ tüccar tarafından kurulmuştu. *Sarekat Dagang İslam*'ın kurulmasının ilk amacı, Çin batik tüccarlarının ekonomik tahakkümüne karşı koymaktı. Kısacası, Sarekat İslam'ın kuruluşunun asıl amacı, yerli halkların ekonomik olarak egemen olmaları ve yerli ekonomiyi ilerletme arzusundan ileri gelir. Ancak daha sonra *Sarekat Datang İslam*'ın adı *Sarekat İslam* olarak değiştirilmiş ve H.O.S. Çokroaminoto başkanlığa geçtikten sonra daha radikal bir siyasete dahil olmuştur. Yalnızca Cavalı aristokrasisinin çıkarlarına öncelik veren Budi Utomo'nun aksine, Sarekat İslam, Hollanda sömürgeciliği döneminde ezilen halkın savunmasını yapmıştır. Böylece Sarekat İslam toplumun alt tabakalarına aristokrat seçkinlerden daha fazla dokunmuştur.

Nitekim Budi Utomo gibi, Sarekat İslam da vizyon ve misyonu ile ilgili bir iletişim ve bilgi yayma aracı olarak gazetelere sahipti. Sarekat İslam'ın sahip olduğu gazetelerin içinde *Sinar Djawa*, *Saroetomo* ve *Oetoesan Hindia* bulunmaktaydı. Tirtoadisuryo'nun Sarekat İslam'a verdiği desteği dolayısıyla *Saroetomo* gazetesi kurulmuştu. Aynı zamanda, Tirtoadisuryo, *Martodharsono* adlı bir editör yardımcısından da destek almıştır. Ancak Japon tarihçisi *Takasih Shiraishi*'ye göre *Saroetomo*, Sarekat İslam hareketinin ilk adım atması için yeterli olmamıştır.¹³⁹ Sarekat İslam *Saroetomo*'nun yanı sıra *Oetoesan Hindia*

¹³⁶ Kartodirdjo, *a.g.e.*, s 183.

¹³⁷ Surjomihardjo, *a.g.e.*, s 169.

¹³⁸ Batik Endonezya'nın geleneksel elbisesidir. Endonezya'nın kültürel mirası kabul edilen batik; etnik, dini ve kültürel farklılıklara rağmen toplumun her kesimi tarafından kullanılması dolayısıyla birlik ve beraberliği de simgeliyor.

¹³⁹ Takashi Shiraishi, *Zaman Bergerak: Radikalisme Rakyat di Jawa 1912-1926*, Jakarta, Grafiti, 1997 s. 60.

isimli bir propaganda medyasına da sahipti. *Oetoesan Hindia*'nın kuruluşu *Setia Oesaha* adlı basımevine sahip bir Arap iş adamı *Hasan Ali Soerati*'nin yardımı ile olmuştu.¹⁴⁰ *Oetoesan Hindia* gazetesi daha çok I. Dünya Savaşı'na (1914-1918) giren Osmanlı hakkında haber yapmıştır. Ayrıca, Sarekat İslam'ın propaganda için *Pantjaran Warta adli bir* gazetesi de bulunuyordu. Bu gazete Batı Cavalı Goenawan isimli Sarekat İslam'ın önde gelenlerinden biri tarafından yönetilmekteydi.¹⁴¹

Sarekat İslam ve Budi Utomo'nun yanı sıra, *Indische Partij* (IP) de yerli halk için önemli bir gazeteye sahipti. Budi Utomo'dan farklı olarak Sarekat İslam gibi IP'de siyasi eğilimli bir kuruluşu ve Hollanda sömürgeciliğine meydan okumakta çok kararlılardı. IP, 1912 yılında bir *Indo* olan *E.F.E. Douwes Dekker* veya *Danudirdja Setiabudhi* tarafından kurulmuştur.¹⁴² Bu hareket Hollanda sömürge hükümeti tarafından yürütülen yerlilere karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak istemiştir. Diğer iki figürle birlikte *Suwardi Suryaningrat* veya *Ki Hajar Dewantara* ve *Cipto Mangunkusumo*, *Setiabudhi* IP'yi yürütmüştür. Hollanda Sömürge Hükümetine karşı radikal tutumu ve onunla işbirliği yapmak istemeyen bir örgüt nedeniyle kısa sürede kapatılmış ve onlar Hollanda'ya sürgüne gönderilmiştir. Onlardan biri *Suwardi Suryaningrat* "Als ik een Nederlander Was" ya da "Bir Hollandalı Olsaydım" başlığıyla yazdığı yazıyla Hollanda sömürgeciliğine oldukça sert bir eleştiride bulunmuştu. Bu yazı İspanya'dan bağımsızlığını kazanmasının 100. yılını kutlayan Hollanda'dan bahsetmektedir. Suwardi'ye göre Hollanda'nın Nusantara'da bağımsızlık etkinlikleri düzenlemesinin çok çelişkili bir uygulamadır. İşte Suwardi Suryaningrat'ın "Bir Hollandalı Olsam" başlıklı makalesinden bir alıntı:

"Bir Hollandalı olsaydım kesinlikle her istediğimi yapmazdım. (Hollandalıların) Bağımsızlık gününü kutlamak için büyük ve güzel partiler yapmaları gerektiğini biliyorum. Ancak bu parti ve eğlenceler sömürülen bir ülkede gerçekleştirildiği zaman elbette hoşuma gitmeyecektir. Onların bağımsızlık gününde sevinmelerini kesinlikle yasaklayacağım. Hatta yerel halkın onların kutlamalarını görmemesi için duvarlara yasaklayıcı bir afiş astırırdım.

Bu düşünce sadece haksız bir tutumu göstermekle kalmıyor, aynı zamanda yerli halk tarafından bunun görülmesinin de uygun olmadığını söylüyor. Hele hele parti yapmamız

¹⁴⁰ Shiraishi, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁴¹ Shiraishi, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁴² Ricklefs, *a.g.e.*, s.216.

*için onlara bağışta bulunmalarına asla izin vermeyeceğim. Parti yapmak için yerlilerin ceplerini boşaltmaya mecbur bırakılması, elbette utanç vericidir.”*¹⁴³

Her ne kadar IP'ye ait gazeteler kesin olarak bilinmemekle birlikte, IP'nin *E.F.E. Douwes Dekker* gibi liderleri *De Lokomotif* gazetesinde editörlük yapmıştır. *De Lokomotif* gazetesinin yanı sıra, *Soerabayasch Handelsblad* ve *Bataviaasch Nieuwsblad*'ı da yönetmiştir. Bu gazete de aynı zamanda *Suwardi Suryaningrat*'ı Hollanda'ya sürgün kılan “Ben Hollandalı Olsaydım” yazısını içermektedir. *E.F.E. Douwes Dekker*'in yanında *Cipto Mangunkusumo* da Hollanda'da *De Indier* (1913-1914) isimli bir gazete yayınlamayı başarmıştı. Bir IP lideri olan *Suwardi Suryaningrat* ise, Hollanda sömürge politikasını özenle eleştiren gazetenin güvenilir bir yazarıydı. IP'nin üç liderlerinin Hollanda'ya gelmesi, Hollanda'daki Endonezyalı öğrenciler tarafından karşılanmış ve kısa bir süre sonra Hollanda'daki *Indische Vereeniging* (IV) öğrenci derneğine katılmıştı.¹⁴⁴ Onların *Indische Vereeniging* (IV)'ye katılması oradaki öğrencileri etkilemiştir. Böylece *Indische Vereeniging*'yi sömürgeciliğe karşı radikal ve eleştirel bir hareket dönüşmeye başlamıştır.

Yukarıdaki üç kuruluşun yanında, Endonezya-Malezya dilinde yazılan gazeteleri, Endonezya Komünist Parti (PKI)'nin gazetesidir. PKI 20. yüzyılın başlarında Hollanda sömürge hükümetine karşı şçileri harekete geçirmiştir. 1920'li yılların başında Hollanda Doğu Hint Adaları, Muso, Sneevliet, Semaun ve diğerleri gibi komünist figürlerin önderlik ettiği işçi gruplarından grevlerin yükselişine tanık olmuştur. PKI kurulduktan sonra bu örgütün çok sayıda Endonezya-Malezya dilinde yazılan gazetesi yayın hayatına başlamıştır. PKI'nın sahip olduğu gazete ağı Bandung şehrinden Ternate'ye kadar 20 şehirde yayılmıştı.¹⁴⁵

Yukarıdaki modern örgütler tarafından yayınlanan gazetelerin yanında dini kuruluşlar ve meslek kuruluşları tarafından kurulan gazteler de vardı. Mesala *Papadang*, *Nibras*, *Kemandang Wal Fadji*, *Roesia Alam* ve *Surjo*. Muhammadiye gibi İslami kuruluşların *Aisjiah* ve *Soerara Muhammadiyah* gibi gazeteleri de bulunmaktaydı. *Nibras* gazetesi ise Batı Sumatra'dan gelen göçmenler tarafından kurulan bir gazeteydi. Katolik ve

¹⁴³ Adam, *a.g.e.*, s. 279.

¹⁴⁴ Abdurrachmah Surjomihardjo, *Ki Hadjar Dewantara dan Taman Siswa dalam Sejarah Indonesia Modern*, Jakarta, Sinar Harapan, 1986, s. 59.

¹⁴⁵ Kartodirdjo dkk, *a.g.e.*, s. 310.

Protestan Hristiyan grupları da *Taman Swara* ve *Soeara Katholiek* gibi birkaç gazete yayınlayarak geride kalmak istememiştir. Oysa Moeljadi liderliğindeki *De Onderweizer* gibi öğretmenler tarafından kurulan gazeteler de vardı. İşçi dernekleri ve işçiler aynı zamanda *Advertentie Blad* (1918), *Doenia Baroe* (1923), *Boeroeh Bergerak* (1920), *Doenie Pegadaian* (1923-1938) ve *Soeara Bumiputra* gibi kendi gazetelerine sahiptir.¹⁴⁶ Bu gazeteler, Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki işçilerin ve çalışanların tüm seslerini toplamak ve ifade etmek için çok önemliydi. Genelde bu işçilerin gazeteleri ve sendikaları sömürgeci hükümete karşı grev ve protestolar yapmak için PKI altındaki komünist grupların araçları olarak kullanılmıştı. Bu gazete daha sonra zalim girişimci gruplarına karşı eylemler düzenlemek ve onlara karşı bir hareket oluşturmak için medya oluşturmuştur.

Mesleki ilgilenen gazetelerin yanı sıra, Raden Sosro Danoekoesoemo başkanlığında kurulan *Indies Poetri* gazetesi R. Titrokoesoemo ve R. Tirtokoesoemo başkanlığındaki *Soeloeh Keadilan* gibi kadınların sesini duyurmak isteyen gazeteler de vardı.¹⁴⁷ Endonezya'daki ilk kadın ile ilgili medya organı, 1. Endonezya Kadın Kongresi'nden sonra Taman Siswa Yogyakarta merkezli olarak yayınlanan *Isteri* isimli bir medya kuruludur. *Isteri* gazetesi, Sunda ve Cava dilleri ile kaleme alınanyazılar içermekteydi.¹⁴⁸ Padang şehrinde Batı Sumatra'da basılan *Soenting Melajoe* adlı gazete kadınların seslerini dile getirmeye çalışmıştır. Bu gazete 1912'de *Datoek Soetan Maharadja* önderliğinde yayın hayatına girmiştir. Daha sonra *Soenting Melajoe* gazetesi yayın kuruluna oturması için kadınları atamıştı. *Zoebaidah Ratna Djoewita* ve *Siti Rohana* gibi iki Minagkabaulu yazar olarak söz konusu gazetede görev yapmıştı. İki zat Siti Rohana Soenting Melajoe'yı geliştirmede daha belirgin görünmüştür.¹⁴⁹ Elbette yukarıda belirtilen gazete, 20. yüzyılın başına kadar Nusantara'da özellikle eğitim alanında ayrımcılığa maruz kalan kadınların seslerini aktarmaları hususunda bir aracı olmuştur.

2.5. İslamcı Gazeteler

Bu bölümde Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki İslamcı gazetelerin gelişimine odaklanılacaktır. Bu çalışmada kastedilen 'İslamcı' kavramı İslam dininin siyaset, hukuk,

¹⁴⁶ Surjomihardjo, *a.g.e.*, ss. 168-169.

¹⁴⁷ Kartodirdjo dkk, *a.g.e.*, s. 297-298.

¹⁴⁸ Surjomihardjo, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁴⁹ Adam, *a.g.e.*, ss. 238-239.

sosyal, kültür ve diğer alanlarda yaşam görüşü olarak benimsenmesinden ileri gelir. Bu nedenle, İslamcı grupların her zaman İslami değerleri korumak için yapısal olarak politik hareket dahilinde mücadele ettikleri söylenebilir. İslami gruplar 18. yüzyıldan beri meydana gelmiştir. Azyumardi Azra 17. ve 18. Yüzyıllarda Hameyn’de (Mekke ve Medine) okuyan şariat temelli bir grup bilim adamının düşünce dinamiklerinden kaynaklandığını söylemiştir.¹⁵⁰ O dönemde, Hameyn Cavi âlimleri de dahil olmak üzere dünyanın dört bir yanından alimlerin toplandığı bir yer olmuştur. Yusuf Makassari ve *Abdurauf al-Singkli*, Hameyn’de *Ahmed Quşası* ve *İbrahim el-Qurani* gibi büyük islam âlimlerden ilim tahsis eden önde gelen iki Cavi âlimi olmuştur. Daha sonra bu iki âlim, Nusantara’ya döndükten sonra şariatçı bir İslami mücadele hareketine girmişlerdi.

Bununla birlikte, Nusantara’daki İslamcılar üzerindeki en büyük etki, 18. yüzyılın sonunda Arap Yarımadası’nda Vahhabi akımının ortaya çıkmasında görülmüştür. Vahhabiliğin ortaya çıkışı Muhammed bin Abdul Wahhab adlı bir Arap âlimine bağlıdır. Bu zat, İslam dininde Peygamber dönemindeki gibi bir hayatın yeniden hayata geçirmesini istemiştir. Vahhabi destekçileri genellikle bidaatçı âlimlerinin Kur’an ve Sünnete geri gönmeleri gerektiğini savunmuşlardı. Onlar kabir ziyaretleri gibi Peygamber döneminde hiç uygulanmayan alışkanlıkları eleştirmişlerdir. Hedeflerine ulaşmak için Muhammed bin Abdul Wahhab, Muhammed bin Suud ile birlikte hareket etmiştir. Her ikisi de Osmanlı hükümetine karşı savaşmak için anlaşmışlardır. Bununla birlikte, onların Osmanlı’ya karşı hareketleri 19. yüzyılın başlarında Osmanlılar tarafından başarıyla ortadan kaldırılmıştır. Ancak Vahhabiliğin idealleri hayatta kalmış ve hatta Vahhabilik Nusantara’daki âlimleri bile etkilemiştir.

Orta Doğu’dan Vahhabi öğretileri benimseyerek dönen âlimlerin dışında, II. Abdülhamid’in (1876-1909) önderlik ettiği Osmanlı İmparatorluğu’nun Müslümanları birleştirmek için kullandığı Pan-İslamcılık ruhunu Güneydoğu Asya’ya getiren âlimler de mevcuttu. Hameyn’de okuyan Cavi alimleri, Muhammad Abduh ve Cemaleddin el-Afgani’nin getirdiği Pan-İslamizm ideolojisinden çok etkilenmişlerdir. Her ikisi de Pan-İslamcılık ruhunu *al-Manar* gazetesi gibi medya organları aracılığıyla yaymakla tanınmıştır. Bu durum, birçok Cavi âliminin İslamcı ruhla İslam hukuku kurarak Hollanda

¹⁵⁰Azra, *a.g.e.*, ss. 4-5.

sömürge egemenliğine karşı mücadele etmek için Hollanda Doğu Hint Adaları'na dönmesine neden olmuştur. Hollanda sömürgeciliği ile mücadelede en etkili Cavi ulema, Batı Sumatralı Ahmet Khatib'idi. Sömürge hükümetine yaptığı eleştirilerin yanı sıra, Ahmet Khatib Sufilerin yaydığı *bidaat öğretilerini* eleştirmiştir.¹⁵¹

Nusantara'da İslam öğretilerini yaymak için kullanılabilecek araçlardan biri de Arap alfabesiyle yazılan bir Endonezya-Malezya dili olan Cavice ile yazılan eserlerdir. Elbette bu dil, Latin harfleriyle yazılmış modern Endonezya-Malezya dillerinden farklıdır. Cavi dilinin kullanımı İslamcı grupların önderliğindeki gazetelerde yapılmıştır. Palembang şehrinde Kemas Haji Abdullah'ın önderlik ettiği *Wazier Indie* adlı bir gazete mevcuttur. 1848 yılında kurulan bu gazete, Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki müslümanlara ait ilk gazete olduğunu iddia eder.¹⁵² Böylece, *Wazier Indie* Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki müslümanlara ait en eski gazetelerden biri olarak tarihe geçmiştir.

İslamcı gruplar, daha sonra *Nahdlatul Ulama* adlı bir İslami hareketin içinde toplanan, Sufi alimler tarafından temsil edilen gelenekselci gruplardan oldukça farklıdır. İslamcıların amacı, dünyadaki tüm Müslümanları Osmanlı halifesinde birleştirmek olduğu için, İslamcı grupların taleplerinin doğası gereği onların daha küresel bir hareket içinde bulunduğu söylenebilir. Bu nedenle, bu hareketin İslamcılığı destekleyenler arasında bağlantı kurabilecek bir iletişim ortamına ihtiyaçları olduğu görülebilir. Dünyadaki tüm İslamcıların vizyonunu destekleyen en önemli gazetelerden biri *el-İman* gazetesidir. Bu gazetenin ömrü uzun sürmemiş, yalnızca 1906 ve 1908 yılları arasında yayımlanmıştır. Michael Laffan'a göre *el-İman* gazetesi daha çok Hollanda Doğu Hint Adaları'nın Sumatra ve Cava gibi çeşitli bölgelerine ve hatta Kalimantan'a kadar yayılmıştır. Bu gazete, Mısır'dan kaynaklanan modern İslam ile Cavi ulema arasında köprü vazifesi gören bir medya organını oluşturmuştur. Dolayısıyla, *el-İman* tarafından tartışılan konular, Muhammed Abduh gibi Mısırlı modernist İslamcılar tarafından sıkça tartışılan konulardır. Mesele daha çok bidat ile şariat ilgilidir. *El-İman*'ın eleştirisinin hedefi haline gelen grup genellikle ibadette *bidaat* etmesi düşünülen Sufi şeyhleri olmuştur.¹⁵³

¹⁵¹ Laffan, *a.g.e.*, s. 206.

¹⁵² Michael Laffan, *Islamic Nationhood and Colonial Indonesia: The Umma Below the Winds*, New York, RoutledgeCurzon, 2003, s. 145.

¹⁵³ Laffan, *a.g.e.*, s. 212.

El-İman gazetesi 1909 yılında yayımını kestikten sonra bölgede benzer amaçlarla *el-İslah* ve *el-Vatan* gibi diğer gazetelerin yayın hayatı başlamıştır. *El-Vatan* gazetesi, *el-İman*'dan pek farklı değildir; modernist ve politik bir İslam tarzına sahiplerdir. *El-Vatan*, Mısır'da Abduh'un öğrencisi Reşid Rıza tarafından yayınlanan *el-Manar* gazetesinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu nedenle, Batavia'daki Seyyid Usman adlı bir müftü, *el-Vatan*'ın ortaya çıkmasını şiddetle eleştirmiştir. Çünkü Seyyid Usman İslam'ın siyasi vizyonla birleştirildiği bir usulün taraftarı değildir. *El-Manar*'ın lideri Reşid Rıza, bir zamanlar Hollanda sömürge hükümetine, özellikle de Snouck Hurgronje'ye çok yakın olan Seyyid Usman'ı eleştirmiştir. Bu nedenle, Seyyid Usman, Modernist İslamcılardan ve *el-Vatan* gibi bu ideolojiye bağlı olan medyadan nefret etmiştir. Hatta, Seyyid Osman bir zamanlar Muhammad Abduh ve Reşid Rıza gibi modernist İslamcılığın liderlerini "deccal" olarak eleştirmiştir.¹⁵⁴ *El-Vatan*'ın yanı sıra, Padang'lı Cavi âlimi Ahmet Khatib tarafından kurulan *el-Munir* adında İslami bir gazete daha vardır. *El-Munir*'in arkasındaki figür, üç Padanglı âlim olan Abdallah Ahmad, Hacı Rasul ve Şeyh Cemil Jamdek'tir. Her üçü de tasavvufu aktif olarak eleştirmiş ve küresel olarak İslamcılarla bağlantı kurmuştur. Ayrıca, *el-Munir* gazetesi, Seyyid Alawi ve Hardami Arap topluluğunun Nusantara'daki faaliyetlerini desteklemiştir.¹⁵⁵

El-Munir gazetesinin ortaya çıkışı, 20. yüzyılın başında gerçekleşen İslami reformun reaksiyonunun sonucuna bağlıdır. *El-Munir*'in kurucuları daha modern bir İslam'ın toplum tarafından kabul görmesini istemiştir. Muhafazakâr gruplarının egemenliğinin ortasında, *el-Munir*, İslami öğretilerde modernizasyonu isteyen bir grup genç ulemanın arzularının nihayetinde ortaya çıkmıştır. *El-Munir* gazetesi, daha sonra geneleksen İslam âlimleri tarafından tabu olarak kabul edilen meseleleri tartışmakta daha cesur olmuştur. Geleneksel İslam alimlerinin haram olarak kabul ettiği kravat, şapka, fotoğraf çekme ve bunu yaparken başkalarını model olarak kullanma gibi dini-kültürel meseleleri gündeme getirmişlerdir. Ayrıca, *el-Munir* gazetesi İslam'ın basit bir dilde yazılması ve toplum tarafından kolayca anlaşılmasını istemiştir.¹⁵⁶ Böylece *el-Munir*, 20. yüzyılın başında önemli bir konu olan İslam ile modernizm arasında bir birliktelik sunmuştur.

¹⁵⁴ Laffan, *a.g.e.*, s 216.

¹⁵⁵ Laffan, *a.g.e.*, s 216.

¹⁵⁶ Adam, *a.g.e.*, s. 236.

Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki çok sayıda İslamcı gazete, Müslüman toplumda küresel olarak bir birlik olduğunun bir işaretini vermiştir. Nusantara'daki Müslümanlar, sömürgeciliğin baskısında tüm Müslümanların sömürgeciliğine karşı tavırlarını ve bu mivalde saygınlılarını arttırmaya teşvik etmiştir. İslamcılar Orta Doğu düşünürlerine yönelmişler bu nedenle onların anlayışı Ortadoğu'da gelişen milliyetçilik dinamikleri tarafından etkilenmiştir. *Wazir Indie* gazetesi, Malay milliyetçiliği gibi milli değerleri sorgulamıştır. 9 Ocak 1879 yılında *Wazir Indie* Malay milletin ne demek olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁷ *Wazir Indie* dışında, milliyetçiliği dile getiren İslamcı gazeteler de vardır. *El-İmam* da milliyet ve vatan ile ilgili meseleri dile getiren bir gazetedir. Bu gazate Ligga Sultanlığı'ndan Sultan Abdurrahman'ın oğlu Tengku Osman'dan bir mektup yayımlamıştır. El-İmam için yazdığı makalesinde Tengku Osman şöyle naklediyor:

*“Çünkü Allah yeryüzündeki cennetin huzurunu sağlamak için bize vatan kıldı. Allah'ın bize verdiği sıhhatlık ve yardıseverlik gibi nimetleri şükretmemiz, o zaman hayatı aşıktan ve susuzluktan kurtarıp, sonra Şeriat'ın bağlarıyla toplanıyoruz.”*¹⁵⁸

Yukarıdaki ifadeye göre, Tengku Usman Allah'ın insanlara bağımsızlık olarak verdiği iffet ve onuru sorgulamıştır. Özgür bir vatan sahibi olmak Müslümanlar için çok önemli bir sorun olmuştur. Tengku Usman *el-İman* gazetesinde aşağıdaki ifadeye bulunmuştur:

“Bu ülkedeki insanlar bağımsızlığını kazanmak ile vatanı ve ümmeti birleştirmek için çalışıyorlar mı?...Bir Müslüman Malay milleti olarak...Ve bu ülkedeki tüm insanlarla. “İnsan kendi kaderini değiştirmedikçe Allah da onun kaderini değiştirmeyecektir.”

Tengku Usman'ın *el-İman* gazetesindeki yazısı Müslüman topraklarının zalim Batılı sömürgeciliğe karşı bağımsızlık için büyük bir adım atmıştır. Bunun için milliyetçi değerinin öncüsülerinin Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki Müslümanlar tarafından yönetilen İslamcı gazetelerde yer aldığını biliyoruz. Böylece Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki gazetelerin gelişiminin 19. yüzyılın ortalarından bu yana dinamik bir şekilde gerçekleştiği sonucuna varabiliriz. Elbette, Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki gazetelerin geliştirilmesinde birçok unsur yer almıştır. Avrupalılar, Hintler, Çinliler, Araplarve İndolar

¹⁵⁷ Laffan, *a.g.e.*, s. 146.

¹⁵⁸ Laffan, *a.g.e.*, s. 153.

da gazete gelişimine destekte bulunmuşlardır. Başlangıçta gazete ticaret amacıyla kullanılmıştır. Ancak 20. yüzyılın başlarından beri Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki gazeteler ideolojik bir gazete olarak görev yapmaya başlamıştır. Yerliler tarafından yönetilen gazeteler milliyetçiliği ve bağımsızlık mücadelesini teşvik etmede önemli bir role sahip olmuştur.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Laffan, *a.g.e.*, s.153.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU HİNT/ENDONEZYA GAZETELERİNDE OSMANLI

3.1. Osmanlı-Endonezya İlişkileri

Bu araştırmada I. Dünya Savaşı (1914-1918) yıllarında Doğu Hint gazetelerinde Osmanlı Devleti ile ilgili çıkan haber ve değerlendirmelerin mahiyeti ve bunların içinde hadiselerin nasıl ele alındığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda 16. yüzyılda başlayan Endonezya (Doğu Hint) ile Osmanlı'nın köklü ilişkilerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Hollandalılar, 16. Yüzyılda Endonezya'ya henüz ayak basmamışlardı, çünkü Endonezya söz konusu asırda sadece bağımsız İslam sultanlıklarından oluşmaktaydı. Sumatra adasından Papua'ya kadar Endonezya'da resmi din olarak İslam'ı benimseyen sultanlıklar bulunuyordu. Osmanlı ile yakın ilişkisi olan sultanlıklardan birisi de 13. yüzyılda kurulmuş, fakat bu sultanlığın kuruluş tarihine ilişkin güçlü delil bulunamadığından bu ilişki durumu hâlâ gizemini korumaktadır. Bir başka rivayete göre bu sultanlığın 16. yüzyılda kurulduğu söylenmektedir. *Bustanussalatin* kitabında tarihçi Nuruddin ar-Raniri'ye göre Açe Sultanlığı'nda ilk defa Ali Mughayat Şah tahta oturmuştur. Ali Mughayat İslamiyeti benimsedikten sonra Pedir, Samudera gibi diğer Sumatera bölgelerini fethetmiştir. Tarihçi Husein Djajadiningrat'a göre ise 1500 yılından önce bu sultanlığın hakimiyeti bu kadar büyük olmamıştır. Fakat ondan sonra 1524 yılında Pedir ve Pasai'yi fethedilmeye başlanmış daha sonra Aru bölgesi de ele geçirilmiştir.¹⁶⁰ Banda Açe'deki ekonomik faaliyetler sayesinde Açe'de toprak hakimiyeti giderek genişlemiştir. Malaka Boğazı bölgenin ekonomisine katkı sağlayabilecek stratejik bir bölgedir. Bu boğaza yakın mesafede olan Açe sultanlığı bundan faydalanarak zenginlik ve refah içinde bir sultanlık statüsünü kazanmıştır. Fakat 1511 yılında Malaka Şehri'nin Portekiz tarafından ele geçirilmesinden dolayı bu refah yavaş yavaş ortadan kalkmıştır.¹⁶¹

Portekiz'in Malaka'ya gelmesi ve burayı kontrol altına alması daha önce rahat bir şekilde ticaret yapan müslüman tüccarları rahatsız etmeye başlamış ve tüccarlar bu bölgeden uzaklaşıp Sumatera ve Cava sahillerine dağılmışlardır. Portekiz'in gelişi ile birlikte o dönemde Sultan Alaaddin Riayat el-Kahhar, liderliğindeki Açe Sultanlığı

¹⁶⁰ Raden Hoesein Djajadiningrat, **Kesultanan Aceh**, Daerah Istimewa Aceh, Departemen Pendidikan dan Kebudayaan, 1983, s. 40.

¹⁶¹ Sanjay Subrahmanyam, **The Portuguese Empire in Asia 1500-1700**, West Sussex, Wiley-Blackwell, 2012, s. 15.

Avrupa'dan gelen Portekizlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Malaka Boğazı'nda Portekiz'e karşı savaşırken Açe Sultanı al-Kahhar Osmanlı'dan yardım talep etmek ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) ile görüşmek üzere başkente elçiler göndermiştir. Bu diplomatik girişim Açe ve Osmanlı ilişkisini ortaya çıkaran ilk Açeli yazar olan Nuruddin al-Raniri'nin yazdığı *Bustanussalatin* eserinde açıkça ve sıklıkla dile getiriliyor.

Bustanussalatin'de nakledilen bilgiye göre, Açe Devleti'nde İslam'ı yaymak ve Portekizlileri yenmek için Kanuni Sultan Süleyman'dan mühendisler, askerler ve savaş topları göndermesi istenilmiştir. İstanbul'a gelen Açe elçileri ile ilgili bilgiler Osmanlı kaynaklarında da zikredilmiştir. Osmanlı Padişahı da Açe Sultanı'nın talebine cevaben top yapabilecek uzmanları bölgeye göndermiş ve Açe yakınlarındaki Malaka Boğazı'nı işgal eden Portekizlileri yenmek için Açe kentinde bir kale inşası emrini vermiştir.¹⁶²

Alauddin Riayat Şah'ın 1566 yılında Kanuni Sultan Süleyman'a elçi gönderdiğini anlatan bir mektup vardır. Bu mektubu taşıyan Açe elçisi, Hüseyin Efendi'dir. Bazı tarihçiler mektubu Alauddin Riayat Syah'ın kendisinin yazdığını kabul etmezler. Giancarlo Casale'ye göre Osmanlı elçisi Lutfi Efendi'nin yazdığı bir mektuptur.¹⁶³ Her ne kadar çekişmeli bir konu olsa da bu bilgi bile 16. yüzyılda Osmalı ve Açe arasındaki ilişkinin varlığınagüçlü bir delildir. Bu mektup ile Alauddin Riayat Syah, Açe çevresindeki siyaset ve kültür durumunu da anlatmıştır. Sultan Alauddin, Portekizlerin müslüman tüccar ve gezginlerini tutuklayarak köle yapmasını ve deniz yolunu ele geçirmeye çalıştığını bildirmiştir. Aşağıda Alauddin'in Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğu rapor görülebilir:

*"Bir Açe gemisi karabiber, ipek, tarçın, hindistan cevizi, kireç gibi Mekke'ye gönderilecek ürünleri taşırken, Hicri 972'da (1564-1565) Portekizliler tarafından saldırıya uğradı. Onlar dört gün dört geceye kadar savaştı. Sonunda Açe gemisi Portekiz tarafından batırıldı. Yaklaşık 500 Müslüman öldü ve geri kalanlar köle yapılmak için ele geçirildi."*¹⁶⁴ denilmektedir.

¹⁶² Vladimir Braginsky, **The Turkic-Turkish Theme in Traditional Malay Literature: Imagining the Other to Empower the Self**, Leiden, Boston, Brill, 2015, s. 44.

¹⁶³ Giancarlo Casale, "His Majesty's Servant Luthfi' The career of previously unknown sixteenth-century Ottoman envoy to Sumatra based on account of his travels from the Topkapi Palace Archives," **TURCICA**, vol 37, (2005), ss.48-49.

¹⁶⁴ İsmail Hakkı Göksoy, "Ottoman-Aceh Relations as documented in Turkish sources", In R. Michael Feener, Patrick Daly & Anthony Reid (ed), **Mapping the Acehnese Past**, Leiden, KITLV Press, 2011, s. 70.

Alauddin'nin gönderdiği bu mektup Kanuni Sultan Süleyman'ın eline ulaşmamıştı zira o sırada sultan Macaristan'daki Zigetvar Seferi'ne gitmiştir. Bilindiği üzere de, Zigetvar'da 1566 yılında Kanuni Süleyman vefat etmiş ve ardından II. Selim tahta çıkmıştır. Böylece Açe elçisi Hüseyin Efendi, Kanuni Süleyman ile doğrudan görüşmemiştir. II. Selim tahta çıktığında Açe elçisini makamına kabul etmiş ve mektubu okumuştur. Açe Sultanlığı'nın Osmanlı'dan yardım talebini öğrendikten sonra II. Selim LutfiEfendi isimli elçiyi Açe'nin durumunu tespit etmek üzere bu bölgeye göndermiştir. LutfiEfendi'nin gizemli ve pek bilinmeyen bir figür olduğunu da bu noktada belirtmek gerekir.¹⁶⁵

Malaka Boğazı'ndaki savaşın son durumunu öğrenmek için LutfiEfendi gönderilmesinin temel sebeplerinden biri Osmanlı'nın Güneydoğu Asya hakkında yeterli bilgi ve donanımına sahip olmamasıdır. Nitekim Osmanlı, Açe Sultanı Alauddin'in yardım talebine şöyle yanıt verir:

*“Talep ettiğiniz topraklar ve diğer ihtiyaçlar hazırlandı, ancak ülkeniz çok uzak olduğu için hazırlanan silahların son noktaya ulaşmasını ve düşmanın eline düşmemesini sağlayacak hazırlıklar çok önemlidir. Zaten kâfirler her tarafı işgal etmiş. Bu nedenle hazırlık ve planlama eksikliğinden kaynaklanan hata nedeniyle gönderilen silahların yolda zayi olmaması ve yardımının güvenli bir şekilde ulaşması için sık seyahat eden ve yolları iyi bilen birilerini hazırlamamız gerekir.”*¹⁶⁶

Açe'ye gelen Lutfi Efendi kullandığı güzergâhın Sultan Alauddin Riayat Syah'a gönderilecek mühendisler, asker ve topraklar için güvenli olduğunu teyit eden raporunu İstanbul'a sunar. Nitekim Osmanlı Devleti, Açe Sultanlığı'na verilecek yardımları hazırlar. Fakat o esnada Osmanlı'nın Yemen'deki ayaklanmayla karşı karşıya kaldığı haberleri ortaya çıkar. Yemen, Hint Okyanusu'nda Osmanlı için stratejik konumda bulunan, Güneydoğu Asya ile Ortadoğu'yu bağlayan bir bölgedir. Bu ayaklanma ile Osmanlı, Hint Okyanusu'ndaki hâkimiyetinin son bulmaması için Açe Sultanlığı'na gönderilecek yardımları geciktirme kararı almaya mecbur kalır. Bu geciktirme kararı Portekiz'e karşı direnen Sultan Alauddin Riayat Syah'ı zor durumda bırakmıştır. De Couto'ya göre Sultan

¹⁶⁵ Casale, *a.g.m.*, s.49.

¹⁶⁶ Giancarlo Casale, “His Majesty's Servant Luthfi: The career of previously unknown sixteenth-century Ottoman envoy to Sumatra based on account of his travels from the Topkapı Palace Archives,” *TURCICA*, vol 37, (2005), s. 50.

Alauddin Riayat Syah sadece Osmanlı'dan değil Cava ve Hindistan'dan da yardım istemiştir. Sultan Alauddin Riayat Syah, eşi ve üç çocuğuyla birlikte Ocak 1568 yılında Portekiz'e karşı sahip olduğu tüm askeri gücüyle savaşıyordu. Bu savaşta Sultan Alauddin Riayat Syah, Aru valisi olan en büyük çocuğunu kaybeder. Johor Sultanlığı'nın desteğini alan Portekizler Açe Sultalığı'na karşı savaşır ve zafer elde eder. Böylece Açe Sultanlığı sadece Portekiz ile değil Malezya topraklarındaki Johor Sultanlığı ile de karşı karşıya gelmiş olur.¹⁶⁷

Osmanlı'nın Açe Sultanlığı'na yardım gönderme planının başarısız olması ile bu iki Müslüman ülke arasındaki gelişen siyasi ilişkiler dönemi kapanmıştı. 16. yüzyıldan sonra hem Açe hem de Osmanlı Devleti kendi aralarında siyasi ilişki kurma konusunda çekimser kalmışlardır. 17. yüzyılda Açe lideri Sultan Iskandar Muda, kendi hâkimiyetinin büyüklüğünden gurur duyup Osmanlı'nın iktidarını çok fazla önemsememiştir. Diğer yandan Osmanlı, kendi iç çatışmalarından dolayı Hint Okyanusu bölgesini önemseyen devlet adamlarını kenara itmiş, Avrupa politikasına ağırlık vermiştir. Dolayısıyla Osmanlı-Endonezya arasındaki ilişkiler sadece ekonomik ve entelektüel alanlarla sınırlı kalmıştır.

Bu dönemde Osmanlı ve Endonezya menşeli ürünlerin piyasa değerleri oldukça yüksektir. Bu bağlamda, Osmanlı, Avrasya ve Avrupa'ya yayıldığı için harika bir doğal zenginliği vardır. Büyük hayvancılık pontasiyeline sahip olan Anadolu toprakları deriden yapılmış ürünleri üretmek için çok verimli bir merkezdir. Ayrıca, Bursa da Osmanlı toprakları içerisinde ipek satın almak isteyen yabancı tüccarların buluşma noktasıydı.

On altıncı yüzyıla gelindiğinde Bursa, sadece Osmanlı ve ecnebi tüccarların uğrak noktası olmakla kalmamış, aynı zamanda da dünya ipek piyasası için önemli bir ipek üretim merkezi olmuştur. Buna göre Osmanlı coğrafyası tekstil anlamında önemli bir yer haline gelmiştir. Osmanlı'da tekstil ne derece yaygınsa Endonezya'da da baharat üretiminin o derece yaygın olduğu söylenebilir. Baharatlar Endonezya'nın en iyi ürünlerinden biri olup Portekiz, İspanya, İngiltere, Hollanda gibi pek çok Avrupa ülkesinin ihtiyaç duyduğu bir

¹⁶⁷ Djajadiningrat, **Kesultanan Aceh**, s. 23.

üründür. Zira baharat yemeklere tatlandırıcı özelliğinin yanında koruyucu madde ve sağlık için de kullanılmaktaydı.¹⁶⁸

Endonezya ve Osmanlı arasındaki ekonomik ilişkiler 17. ve 18. yüzyıllarda da karşılıklı ticaretle devam etmiştir. Osmanlı o zamanda Güneydoğu Asya egzotik ürünlerine ihtiyaç duymuştur. Osmanlıların karanfil ve diğer baharatları satın aldı kayıtlarda mevcuttur.¹⁶⁹ Böylece Güneydoğu Asya ürünleri özellikle Endonezya'nın ürünleri Osmanlı'da tüketilmeye başlanmıştır. Osmanlılar ihtiyaç duyduğu baharat ve tropikal ürünleri hem Endonezya'ya giderek almış hem de Yemen'de bulunan Mokha İskelesi üzerinden temin etmiştir.

Endonezya'da karabiberi ihraç eden bölgeler Açe, Tiku, Pariaman, Jambi, Gresik, Maluku Adaları ve Banda Adaları'ydı. Ayrıca Sumatra Adası da benzoin kimya maddesini üreten ve ihraç eden bir diyardı. Bu ürünler Hint tüccarlar tarafından Yemen'e getirilmiş ve buradan da Osmanlı tüccarlarına satılmıştır. Bu Hint tüccarlar Endonezya'nın Açe İskelesi gibi büyük iskelelerden ürünleri almışlardır.¹⁷⁰ Böylece Hint tüccarlar Osmanlı ile Endonezya arasındaki ilişkilerde önemli rol oynamıştır. Endonezyalıların hoşuna giden Osmanlı lüks ürünleri 17. ve 18. yüzyıllarda satın alınmıştır. Tekstil Endonezyalıların en sevdiği ürünlerin başında gelir. *Hikayat Açe*'de geçen bilgiye göre Açe sultanlarından Sultan Mansur Syah'ın İstanbul'dan getirilmiş koleksiyonu olduğu bildirilir. Tekstilden başka halılar da Endonezya'ya ihraç edilen Osmanlı'nın değerli ürünlerindendir.¹⁷¹

Bazı Endonezya kaynakları Açe Sultanlığı'nın kendi saraylarını süslemek için Osmanlı halılarını da ithal ettiğini nakleder. Tekstil ve halıdan başka Osmanlı atları da Endonezyalıların çok ihtiyaç duyduğu ithal ürünlerin başında gelir. Muhtemelen bu ürünler, Kızıl Deniz'de Açeliler ile Osmanlıların birbirleriyle takas ettiği mallardandı. Osmanlı ile Endonezya arasındaki ilişkilerin 17. ve 18. yüzyıllarda da devam ettiği görülmektedir. Hem ticaret hem de İslam'ı yaymak amacıyla Osmanlıların Endonezya'yı ziyaret ettiği kaydedilmektedir. Endonezya'yı ziyaret eden Osmanlı âlimlerinden biri de Mansur bin

¹⁶⁸ Hanigan, *a.g.e.*, s.68.

¹⁶⁹ A.C.S. Peacock, "The Economic Relationship between the Ottoman Empire and Southeast Asia in the Seventeenth Century," in A.C.S. Peacock dan Annabel Teh Gallop (ed), **From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asians**, Oxford, Oxford University Press for British Academy, 2015, s. 65.

¹⁷⁰ Peacock, *a.g.m.*, s.69.

¹⁷¹ Peacock, *a.g.m.*, s.63.

Yusuf bin Mansur al-Misri el-Ezheri'dir. Kendisi Ezher mezunu olup Açe, Palembang, Banten, Batavia, Cava ve Makasar gibi Endonezya'nın çeşitli bölgelerine seyahat etmiştir. Daha sonra 1662 yılında Ortadoğu'dan Maladewa'yı geçerek tekrar memleketine geri dönmüştür.¹⁷²

Mansur bin Yusuf, Endonezya takım adalarına ilgisi olan Osmanlı ulemasından biriydi ve 17. yüzyılda Endonezya'nın çeşitli yerlerini ziyaret etmişti Mansur bin Yusuf'un yazdığı notlar, bölgede değerli ürün ve malları satın almak isteyen Osmanlı tüccarları tarafından da değerlendiriliyordu. Nakledilen bu bilgiler sayesinde Endonezya ve Osmanlı arasındaki ticarete hareketlilik yaşandığını çıkarabiliriz. 17. ve 18. yüzyılda sadece ekonomik ilişkiler değil entelektüel ilişkil ve bağlar da söz konusu olmuştur. İslam dini her iki toplumun da benimsediği din olduğu için bu ilişkilerde önemli rol oynamıştır. Ayrıca bu memlekette İslamiyet'i yaymaya çalışan başka önemli ulemadan da bahsedilebilir. Endonezya ile Osmanlı ulemanın iletişim kurduğu yer Hicaz bölgesiydi. 1517 yılında Memluklerin Osmanlı'ya teslim etmesinden sonra Hicaz, otomatik olarak Osmanlı'nın hakimiyet altında girmiş, fakat Osmanlı bu bölgeyi hemen güçlü bir şekilde kontrol edememiştir.¹⁷³

Osmanlı Mekke ve Medine şehrini kontrol etmek için Mekke şerifine (valisine) tam yetki vermiş, bu iki şehir de entelektüel bağlamda özellikle din ilimlerini geliştirme anlamında yerel ulemânın serbest bir şekilde bırakıldığı kaydedilmiştir. Ulema kurdukları bağlantılar sayesinde Osmanlı ve Endonezya ilişkisini korumuştur. 17. ve 18. yüzyılda Mekke'ye ilim öğrenmeye giden Endonezyalı ulemâ giderek çoğalmıştır. Açe, Palembang, Banten ve Makasar gibi çeşitli yerlerden gelen ilim talebeleri arasında Endonezya ve Javili ulemadan Abdurauf el-Sinkli ve Yusuf el-Makasari bulunmaktaydı.¹⁷⁴ Böylece Endonezya ulemanın Osmanlı şehri olan Mekke'ye gidip tahsil gördüklerini söylebiliyoruz.

Bahsettiğimiz gibi Mekke, İslam ilimleri öğrenmek için önemli bir ilim merkezidir. Osmanlı zamanında dünyanın dört bir tarafından gelen alimler, özellikle burada hocalık

¹⁷²Peacock, *a.g.m.*, s.s. 83.

¹⁷³ Jane Hathaway, **The Arab Lands under Ottoman Rule 1516-1800**, London & New York, Routledge, 2008, ss. 39-40.

¹⁷⁴ Azra, *a.g.e.*, s. 102.

yapan Ahmet Qushashi ve İbrahim al-Kurani gibi Osmanlı alimlerinden ders alırlar.¹⁷⁵ Yusuf al-Makasari ve Abdurauf al-Sinkli gibi Endonezyalı talebeler de Osmanlı alimlerinden aldıkları ilmi memleketlerine döndüklerinde Endonezya'daki müslüman halka öğretmiş ve yaymışlardır.

Bilindiği üzere İbrahim al-Qurani ve Ahmad Qushashi, sufilikten daha çok şeriata yönelmişlerdir. Bu iki ulema da ilim müctehitlerden İmam al-Gazali'den etkilenmişlerdir.¹⁷⁶ Onların Endonezya'daki etkileri de tasavvufun daha çok sünni şeriattan beslenmeleri sayesinde olmuştur. Hem Yusuf el-Makasari hem de Abdurauf el-Sinkli İbrahim el-Kurani ve Ahmad Qushashi iliminden çok etkilenmişlerdir. Mekke'den döndükten sonra Abdurauf el-Sinkli Açe'ye yerleşmiş ve orada çalışmalar yürütmüştür. O sırada Abdurauf el-Sinkli, Hamzah Fansuri ve Syamsuddin Sumatrani'nin getirdiği ve 16. yüzyıldan itibaren yayılmış olan tasavvuf hareketine karşı durmuştur. Hamzah Fansuri ve Syamsuddin Sumatrani *Vahdet-i vücûd* tasavvufçulardan olup daha sonra Nurdin al-Raniri ve Abdurauf al-Sinkli gibi Açe ulema tarafından dışlanmışlardı. Şeriatçı hareket 1636 yılında Sultan İskandar Muda'nın vefatından sonra daha da güçlenmiştir.¹⁷⁷

Şeriatçı tarafların çatışmalarda zafer elde etmesinden sonra tasavvufî eserler yakılmış ve tasavvuf alimler yakalanıp hapsedilmiştir.¹⁷⁸ Diğer yandan Yusuf al-Makasari Mekke'den döndükten sonra kendi memleketi olan Makasar'a hemen dönmemiş Banten'de yaşayıp daha sonra Banten'deki Sultan Agung Tirtayasa'nın koruması altına girmiştir. 17. yüzyılda böl-parçala-yönet politikasını yürüten Hollandalı VOC, bu siyasetin üzerine Sultan Agung ve damadı Sultan Hacı'nın aralarını açıp fesat çıkardı. VOC Banten Sultanlığı'nın tahtına çıkması için Sultan Hacı'yı desteklemektedir.¹⁷⁹

Bu mücadelede Yusuf al-Makasari, Sultan Agun'un tarafını seçmiş ve talebeleriyle beraber Banten'deki VOC'ye karşı cihada katılmıştır. Sultan Agung bu mücadeleyi

¹⁷⁵Oman Fathurahman, "Ithaf al-Dhaki by Ibrahim al-Kurani: A Commentary of Wahdat al-Wujud for Jawi Audiences," *Archipel*, Vol 81, (2011), ss. 183-190; Oman Fathurahman, "New Textual Evidence for Intellectual and Religious Connections between Ottomans and Aceh," ss. 293-310.

¹⁷⁶Fathurahman, *a.g.m.*, s. 190.

¹⁷⁷Denys Lombard, *Kerajaan Aceh: Jaman Sultan Iskandar Muda (1607-1636)*, Jakarta, Balai Pustaka. 1991.

¹⁷⁸Kersten, *a.g.e.*, ss.41-43.

¹⁷⁹Ricklefs, *a.g.e.*, ss. 60-61.

kaybetmesi üzerine kendisiyle beraber olan Yusuf el-Makasari'yi de tutuklanmıştı. Yakalandıktan sonra Güney Afrika'ya sürgün edilmişlerdir.¹⁸⁰

On yedi ve on sekizinci yüzyıllarda Osmanlı ve Endonezya ilişkileri yalnızca ekonomik ve entelektüel açıdan korunabilmiştir. Osmanlılar, Açe ile diplomatik ilişkiler kesildikten sonra Endonezya ile ilgili bildikleri her şeyi adeta unutmuşlardı. Bu durum, 19. yüzyılın ortalarında Açe Sultanlığı Hollandalılara karşı yardım istediğinde Sultan Abdulmecid ve vezirlerinin Endonezya hakkında herhangi bir bilgi sahibi olmamasından da anlaşılmaktadır. Osmanlı ve Endonezya sultanlıkları arasındaki siyasi ilişkiler 19. yüzyılın ortalarında Açe Sultanlığı'nın Hollandalılara karşı Osmanlı'dan yardım ve tabiiyet istemesi üzerine tekrar gündeme getirilmiştir.¹⁸¹

19. yüzyılın başından beri Batavya'daki Hollanda sömürge yönetimi Sumatra Adası'nda Açe bölgesine doğru ilerlemeler gerçekleştiriyordu. Fakat Hollandalıların Açe topraklarına nüfuzunun önündeki en büyük engel Açe-İngiltere arasında 1819 tarihinde imzalanan antlaşma bulunmaktaydı. Londra Antlaşması olarak hitap edilen antlaşma Hollandalıların 1870'lere kadar Açe topraklarına el atmayı engellemiş bulunuyordu. Nihayetle İngiltere ile Hollanda arasındaki 1871 yılında yapılan antlaşma Açe "saldırıya açık hale" getirmiş ve Hollanda'nın Açe'ye istila girişimine yol vermiştir.¹⁸² Osmanlılardan yardım almak için Açe Sultanlığı'ndan Mansyur Sah Sultan üç adet mektup göndermiştir. İlk iki mektup 8 Şubat 1849 ve 17 Mart 1850 tarihinde yazıldı. Son mektup ise Açe elçisi Muhammed Gauth'un başkente getirdiği mektuptur. Muhammed Gauth'un getirdiği mektupta, Açe Sultanlığı'nın coğrafi konumunu gösteren bir harita da vardır.¹⁸³

Muhammed Gauth'un getirdiği mektuplar elbette ilk önce Hicaz Valisi Hasib Paşa tarafından okunur. Hasib Paşa daha sonra mektubu İstanbul'a gönderir. O Açe'nin Osmanlı topraklarının bir parçası olduğunu savunmasından dolayı oraya yardım göndermenin siyasetten çok önemli olduğu kanaatindeydi. Mektubun İstanbul'a ulaşmasından sonra Sadrazam Mustafa Reşid Paşa ve Sultan Abdülmecid Açe'nin bu çok hassas konusunu

¹⁸⁰ Kersten, *a.g.e.*, ss.45-46.

¹⁸¹ Taner Seben, **The First Turkish Representatives in Singapore and Consul General Ataullah Efendi** (Republic of Turkey Embassy in Singapore, 2015, s.7. http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/singapur_v1en.pdf

¹⁸² Mehmet Özay, "Açe Darüsselam Sultanlığı," İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 341-342.

¹⁸³ İsmail Hakkı Kadı, A.C.S. Peacock, & Annabel Teh Gallop, "Writing history The Acehese embassy to Istanbul, 1849-1852," R. Michael Feneer, Patrick Daly & Anthony Reid (ed), **Mapping the Acehese Past**, Leiden, KITLV Press, 2011, ss. 163-164.

görüşmek üzere bir toplantı yapmıştır. Toplantı 6 Ağustos 1850 tarihinde Şeyhülislam'ın evinde yapıldı. Toplantıda, Açe'ye yardım sağlamanın çok riskli bir karar olabileceği sonucuna varılır. Bu nedenle Osmanlı yöneticileri Açe'deki gerçek durumu öğrenmek için daha fazla araştırma yapılması gerektiğini öne sürer. Sonraki aşamada Muhammed Gauth'un İstanbul'a gelmesinden sonraki aşamada Açe ile ilgili ikinci bu toplantı 25 Kasım 1851'de Meclis-i Vala'da tekrar yapılır.

Meclis-i Vala'daki bu ikinci toplantıda Osmanlı yöneticileri Muhammad Gauth'e Açe'nin karşılaştığı meseleyle ilgili sorular yöneltir. Toplantıda alınan sonuçlar daha sonra 11 Aralık 1851'de Sultan Abdülmecid'e iletilir. Daha sonra 11 Şubat 1852 tarihinde Meclis-i Vala'nın kararı ile Osmanlıların Aceh'e yardım için acele etmemesi gerektiği resmi karara bağlanır. Bu kararın ardından Osmanlılar öncelikle Açe'teki durumu incelemek ve Açe sultanı Mansur Şah ile görüşmek üzere elçi ve uzmanlar göndermiştir. Muhammed Gauth'un bizzat İstanbul'a gelişinin de Osmanlı yöneticilerini Açe'ye yardım göndermeleri konusunda ikna edemediğini düşündürebilir.

Daha sonra Açe Sultanlığı, Sultan Abdülmecid ile görüşmek ve Osmanlı'dan yardım istemek için Habib Abdurahman el-Zahir diye bir elçiyi İstanbul'a göndermiştir.¹⁸⁴ Elçinin götürdüğü mektup Hollandalılara karşı direnmeye çalışan Açe Sultanlığı'nın tabiiyet çağrısını içermektedir. Bu talep Osmanlı yöneticileri tarafından Osmanlı Devleti 1855-57 yılları arasındaki Kırım Savaşı'nda Ruslara karşı ağır bir yenilgi aldığı için soğuk karşılanır. Bunun üzerine bir elçi vasıtasıyla mektubun yanında Açe Sultanlığı'nın hakimiyet alanını gösteren bir haritası da Osmanlı sultanı ve vezirlerine ulaştırılmıştır. Osmanlı padişahı Açe'ye Hollanda tarafından saldırıya uğradığı yönündeki şikâyetleri ve Osmanlı'dan korunma talep eden ikinci bir mektup daha aldı.¹⁸⁵ Bu mektuplaşma olayı gösteriyor ki, 16. yüzyılda geçen temaslardan sonra Osmanlı iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiyi ihmal ettiği anlaşılmıştır. Açe sultanı Osmanlılara Açe'de mücadele eden müslüman kardeşlerine koruma çağrısını yapmıştır.

¹⁸⁴ Goksoy, **Osmanlı-Türk ve Güneydoğu Asya Tesirleri.**, s. 84.

¹⁸⁵ İsmail Hakkı Kadı, "The Ottomans and Southeast Asia Prior to Hamidian Era: A Critique of Colonial Perceptions of Ottoman-Southeast Asian Interaction," in A.C.S. Peacock & Annabel The Gallop (ed). **From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asians**, London, British Academy, 2015, s.153.

19. yüzyılda Ertuğrul Gemisi'nin 1890'da Singapur'a uğraması Osmanlı-Açe ilişkileri bakımından da önemli bir olaydı. Sultan II. Abdülhamit tarafından Japonya'ya gönderilen bu geminin görevi bilim ve teknolojik alanında ilerlemeler kaydeden Batılı olmayan güç olarak Japonya ile Osmanlı'nın ilişkilerini artırmaktı.

İstanbul'dan ayrılan Ertuğrul gemisi, Hint Okyanusu'nu geçerken Kolombo ve Bombay gibi çeşitli limanlarda mola verdi. Ardından bir sonraki durak noktası olan Singapur'a ulaştı. Geminin Singapur'a gelişi için halk arasında bazı iddia ortaya atılır. Söylentilerden biri Ertuğrul Gemisi'nde bulunan askerlerin o bölgede Osmanlı bayrağını asacağı yönündedir.

Güneydoğu Asya'da yaşayan Müslümanlar, özellikle Açe halkı Ertuğrul gemisinin gelişini umutla karşılar. Zira Açe halkı İstanbul'dan gelen geminin II. Abdülhamid'den bir müjde mesajı getirmesini bekler. Bunun yanında, Açe halkı aynı zamanda Hollanda'nın sömürgecilik faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlıklarını da anlatmak ister. Bu durumu Osmanlı askerlerinden Kaptan-i Deryası Osman Paşa, "Gemiye gelenlerin çoğu benimle kişisel görüşme talebinde bulundu. İngilizler, Hollandalılar ve Siyamlıların (Tayland) Açeli Müslümanlara yaptığı saldırılar hakkında beni bilgilendirerek bu duruma müdahil olmamızı arzusundaydılar." demektedir.¹⁸⁶

Ertuğrul Gemisi'nin Singapur'a seyahat haberi üzerine Açe halkı Osman Paşa'yı karşılamak ve kendi durumlarını anlatmak üzere Singapur'a elçiler gönderdi. Batavia'daki Osmanlı başkonsolosu Rıfkı Bey'in ifadesine göre, Sumatra liderleri Ertuğrul Gemisi'nde bulunan Osmanlı subaylarıyla tanışmak için Singapur'a delegasyon göndermeye çok istekliydiler. Nitekim Açe halk delegasyonunu Singapur'a gönderdi. Açeliler, Osman Paşa'ya Singapur Müslüman halkının lideri Seyyid Muhammed el-Saqaff'a mektup gönderdi. Mektupta Hollanda işgaline uğrayan Açe halkının durumundan bahsedildi. Fakat ne yazık ki, Açe heyeti Singapur'a ulaştığı anda Ertuğrul Gemisi'nin Japonya yoluna koyulmasından dolayı Osman Paşa ile görüşemedi.¹⁸⁷ Her ne kadar Açe temsilcileri Osmanlılara yetişememiş olsa da Ertuğrul Gemisi Açe halkından büyük beğeni topladı.

¹⁸⁶İsmail Hakkı Göksoy, "Acehnese Appeals for Ottoman Protection in the Late Nineteenth Century," in A.C.S. Peacock & Annabel Teh Gallop (Ed), **From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asians**, London, British Academy, 2015, s.179.

¹⁸⁷A.e., s.180.

Japonya'dan İstanbul'a dönüş sırasında batan Ertuğrul Gemisi, Türkiye ve Japonya arasındaki diplomatik ilişkilerin bir sembolü haline gelmiştir.¹⁸⁸

Osmanlı, 19. yüzyılın sonlarına doğru II. Abdulhamid (1876-1909) döneminde Endonezya ile ilişki kurma siyasetini daha ciddi adımlar atmaya başladı. II. Abdulhamid Orta Asya, Güney Asya, Doğu ve Güneydoğu Asya bölgelerindeki müslümanlara hassasiyeti olan, sömürgecilik-karşıtı ile bilinen ve Pan-İslamizm düşüncelerini Endonezya gibi müslüman ülkelere yaymaya çalışan bir Osmanlı sultanıydı.¹⁸⁹ Onun bu yöndeki çabalarından biri de 1883 yılında Batavia'da kurulan Osmanlı Konsolosluğunu hayata geçirmektir. O sırada bölgede ilk başkonsolos olarak Batavia Başkonsolosluğu kurulmadan önce, 1864 yılında bu bölgede görev yapan ve aslen tüccar olan Seyyid Abdullah el-Cüneyd idi. Tüccar olarak Seyyid Abdullah el-Cüneyd geniş bir çevreye sahipti. Bölgede yaşayan halk, el-Cüneyd'i Osmanlı halifesinin bölgedeki dini ve siyasi temsilcisi olarak görüyordu.¹⁹⁰

Taner Seben'e göre Seyyid Ömer bin Ali el Cüneyd olarak da bilinen Abdullah el Cüneyd'in babası Palembang'dan Singapur'a yerleşen bir tüccardı. Seyyid Ömer bin Ali el Cüneyd Singapur'un ilk camisi olan Omar Kampong Malaka Camiini yaptırmıştır.¹⁹¹ Bir Hadramutlu Arap olarak onun buraya atanması, Osmanlı yöneticilerinin alışık olmadığı bir durum olmakla birlikte Güneydoğu Asya'daki yerel unsurlarla bir adaptasyon taktiği idi.¹⁹² Fakat Osmanlı'nın hem Singapur'a hem de Batavia'ya konsolos atamasına Hollanda ve İngiltere karşı çıkmıştı. Bu nedenle Hollanda ve İngiltere başkonsolosunun atanma işlemine daima müdahale etmiştir.¹⁹³ Bu iki ülkenin yaptığı müdahale ve itirazların 19. yüzyılın sonlarında geliştirilen Pan-İslamizm düşüncesinden çekinmelerinin birer sonucu olduğu çıkarımı da yapılabilir. II. Abdülhamid müslüman ülkelerle özellikle Endonezya ile ilişki kurmaya özen gösteriyordu. Pan-İslamizm ve sömürgecilik-karşıtı düşüncelerini yayma düşüncesi ile donanmış olan Osmanlı başkonsoloslarından biri de Kamil Bey'di.

¹⁸⁸ <https://www.nippon.com/en/behind/100127/the-sinking-of-the-ertugrul-japan-and-turkey-mark-the-125th-anniversary-of-the-tragedy.html>, erişim tarihi 8 eylül.

¹⁸⁹ Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti 1856-1908**, İstanbul, Otuken Nesriyat, s.24.

¹⁹⁰ Göksoy, **a.g.e.**, s 94.

¹⁹¹ Taner Seben, **The First Turkish Representatives in Singapore and Consul General Ataullah Efendi** (Republic of Turkey Embassy in Singapore, 2015), s.8.

¹⁹² İsmail Hakkı Kadi, "The Ottomans and Southeast Asia Prior to Hamidian Era: A Critique of Colonial Perceptions of Ottoman-Southeast Asian Interaction", ss.169-171.

¹⁹³ Göksoy, **a.g.e.**, s. 95.

Kamil Bey Batavia’da Hollandalıların çekindiği başkonsoloslardan biriydi, çünkü Endonezya müslümanlarına etkisi oldukça güçlüydü. Nitekim, Kamil Bey’in yaptığı çalışmalar sayesinde Endonezya’da sömürgecilik hakkında haberler manşetleri yapan Osmanlı gazeteleri çoğalmıştı. Bunun sonucunda, 1897 yılında Batavia ve Singapur hakkında haberler yayınlayan gazeteler arasında *Malumat* (İstanbul) ve *Semaratu’l-Fünun’da* (Beyrut) birer örnek olarak görülebilir. Bu gazetelerin haberlerinde, Hollanda hükümetinin Endonezya’da bulunan Arap Hadramutlulara adil davranmadığı sık sık işlenen konular arsında yer alır.¹⁹⁴ Hollandalılar, Jambi, Borneo ve Sulawesi gibi müslüman bölgelerini kendilerinin işgal ettiğini ortaya koyan haberler çıkmasından çok öfkelenmişlerdi. Kamil Bey liderliğinde Batavia’daki Osmanlı konsolosluğu Abdurahman bin Abdulkadir el-Aydarus, Abdulmuthalib Şahab, Mehmet İhsan ve Muhammed Hasan ve Ali¹⁹⁵ adındaki Cava çocuklarını İstanbul’a tahsil görmek üzere göndermiştir. Endonezya’da çeşitli sayıdaki sömürge ve misyoner okulu bulunmasından ötürü bölgedeki eğitim yetersizliğini anlayan Osmanlı Şehbenderleri, Sultaniye Lisesi, Galatasaray Lisesi ve Asiret Lisesi gibi liselerde tahsil görmek üzere İstanbul’a öğrenciler göndermiştir. Cava çocuklarının İstanbul’a gönderilmeleri Endonezya’daki Hollanda sömürge yönetimini kaygılandırmıştır. Bu nedenle Hollandalılar, İstanbul’da bulunan konsoloslukları ile temas kurup bu çocukların izlenmelerini istemişlerdir. Batavia’daki Osmanlı Konsolosluğunun Cava çocuklarını İstanbul’a göndermesinin ana nedeni Pan-İslamizm düşüncesini güçlendirip Müslümanların dikkatini çekmeye çalışmaktır. Nitekim, bu yüzyılın sonlarında Osmanlı İngiltere, Fransa ve Rusya gibi Batı ülkelerine karşı dik durmak için dünyanın dört tarafındaki müslümanların desteğine ihtiyaç duyulmuştur.

İstanbul’a Cava talebelerinin gelişi bazı Osmanlı gazeteleri tarafından yazılmıştır. Pan-İslamizm’in taraftarı olarak bilinen *Servet* gezetesinin 17 Ocak 1898 tarihli sayısında, Cavalı öğrencilerin gelişine ve geldikleri bölge halkının Halife II. Abdulhamid’e olan saygı ve bağlılıklarına yapılan değini dikkat çeker.¹⁹⁶ Ayrıca 20 Ocak 1899 tarihinde *Servet* gazetesi bu talebelerden dört tanesinin fotoğrafını da yayınlamıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Göksoy, *a.g.e.*, s 101; bkz Kadı, *a.g.m.*, s.171.

¹⁹⁵ Supratman, *a.g.m.* s. 460.

¹⁹⁶ BOA, Y.A. HUS 385/13.

¹⁹⁷ Göksoy, *a.g.e.*, s.120.

Sabah gazetesi de hem bu Cava çocuklarının İstanbul'a gelişini hem de Hollandalıların Endonezya'da halka karşı yaptığı kötü muameleleri ve bunun sonucunda halk kanadında bölgede çıkan çeşitli ayaklanmaları yazmıştır.¹⁹⁸ Cava çocuklarının İstanbul'a gelişinin de tetiklediği bu haberler, Hollanda sömürece yönetiminin Osmanlı'ya yönelik endişeli tutumlarının geçerliliğini de göstermiştir. Konsoloslüğün bölgedeki faaliyetleri sadece eğitim alanında kalmıyor, kurum aynı zamanda Osmanlı'nın projelerine destek vermek için bölgedeki Müslümanlardan fon yardımı toplamaya da çalışıyordu. Nitekim, Endonezya'nın Müslüman halkalarından da toplanan yardımlar, Hicaz Tren Yolu Projesi'ne gitmişti.¹⁹⁹ Bu yardım kampanyalarında toplanan paralarda Hadramutlu Arapların da büyük katkıları olmuştur.²⁰⁰ Kısacası Batavia'daki Osmanlı Konsolosluğu ile Arap Hadramutluların Osmanlı'nın Pan-İslamizm idealini destekler nitelikte sıkı ilişki kurduğunu görebiliyoruz.

3.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ve Nusantara

Osmanlıların yürüttüğü İttihad-i İslam siyasetinin doruk noktası 1914'te Hindistan ve Endonezya gibi Güneydoğu Asya ülkeri başta olmak üzere dünyadaki tüm Müslümanların sempatisini kazanan Osmanlı Devleti'nin girdiği son büyük savaş olan Birinci Dünya Savaşı cihat fetvasının yayınlandığı zamana denk gelmektedir.²⁰¹

Savaş arenasına girmeden önce Osmanlı Devleti ilk önce kendisinden bağımsızlık talep eden Balkanlar'daki ülkelerle savaşmak zorunda kalır. Daha önce Osmanlı topraklarının birer parçası olan bu ülkeler 1912'te Osmanlı'ya karşı savaş açar. Bunun sonucunda da 1912-1913 yılları arasında Balkan Savaşları patlak verir. 19. yüzyıldan beri Rusya başta olmak üzere Batılı ülkeler, Osmanlı'ya karşı isyan çıkarmaları için Balkan halklarını kışkırtıyordu. Balkan düşünür ve politikacılar arasında ayrılıkçı ideolojilerin yer almasıyla (Ehl-i Salib fikriyatı) Yunanistan, Bosna, Bulgaristan gibi bazı Balkan bölgeleri kendilerini Osmanlılardan ayırmak için Hristiyan ülkelere destek ve

¹⁹⁸ Göksoy, *a.g.e.*, ss. 120-121.

¹⁹⁹ BOA, I.TAL 407/55.

²⁰⁰ Supratman, *a.g.m.*, s. 461.

²⁰¹ M. Sukru Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, New Jersey, Princeton University Press, 2008, s.177

kışkırtmalarla isyanlar gerçekleştirdi. Balkan isyanının doruk noktasını Balkan Savaşları oluşturdu.²⁰²

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda Avrupa'daki güçlü devletlerin çıkar çatışmalarından faydalanarak denge politikasını takip ediyor ve böylelikle varlığını sürdürmeye çalışıyordu. Buna rağmen yüzyıl sonuna gelindiğinde Anadolu ve Rumeli'de önemli toprak kayıplarına uğramış buna ilaveten Kıbrıs (1878), Mısır (1882), Tunus (1881), Yunanistan (1829), Sırbistan (1876), Bulgaristan (1878), Girit (1897) ve Cezayir (1830)'i de kaybetmişti. 20. yüzyıl başlarında Bosna Hersek, Bulgaristan ve Girit de artık tamamen toprakların dışında kalmıştı. Devletin bu sıkışık ve buhranlı dönemini fırsat bilen Balkan Devletleri'nin başlattığı savaş sonunda ise artık Osmanlı Devleti Trakya hariç Avrupa kıtasından atılmış durumdaydı. Savaşta Osmanlı Devleti'nin ikinci başkenti Edirne de kaybedilmiş, ancak Enver Paşa'nın dirayeti sayesinde tekrar ele geçirilmiştir. Enver Paşa'nın ünlü bir Osmanlı subayı olarak popülaritesini artıran en önemli olaylardan biri budur. Balkan Savaşı sırasında da Osmanlılar dünyadaki Müslümanların sempatisini kazanabilmişti. Mesela Hindistan'dan gelen Müslüman aktivistler yaralı Osmanlı askerlerini tedavi etmek için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin faaliyetlerine katılmıştır.²⁰³

Balkan Savaşı 1913'te sona erdikten sonra Avrupa'da Almanya ile müttefikleri arasında bulunan İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında çatışma çıkmıştır. Osmanlı Almanya'ya olan yakınlığı dolayısıyla İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'ya karşı mücadele etmişti. Osmanlı, savaşın kaybedilmesi durumunda Rusya'nın Karadeniz'e inme tehlikesini göze alamadığı için Almanya'nın ittifak teklifini kabul etmeye istekli görünüyordu. Bu arada daha önceki dönemde Rusya 1855 yılında Boğaz'a girmeyi başarmıştı ve Osmanlılara saldırmak istiyordu. Ancak İngilizlerin yaptığı müdahaleler ile Rusya başarısız olmuştur. Ayrıca Rusya Balkan ülkelerini Osmanlılarla savaşmaya teşvik etmeye devam etmiştir. I. Dünya Savaşı'na Osmanlı'nın dahil olmasının bir başka nedeni de İngilizlerin 1882'de Mısır'ı işgal ederek Osmanlı'yı hayal kırıklığına uğratmasıydı. Dolaylı olarak Mısır krizi Osmanlı'yı büyük ölçüde etkilemiştir.²⁰⁴ Nitekim Osmanlı, karşı ittifakın savaşı kazanması

²⁰² Hanioglu, *a.g.e.*, s. 173.

²⁰³ Husnu Ada, "The First Ottoman Civil Society Organization in The Service of the Ottoman State: The Case of the Ottoman Red Crescent (Osmanli Hilali-Ahmer Cemiyeti)" (Sabanci Universitesinde Yayinlanmasi Tez: 2011), s 106. <http://kizilaytarih.org/makale-tez/tz001.pdf>

²⁰⁴ Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, London & New York, IB Tauris, 2017, s. 80.

durumunda İngiltere'nin özellikle Filistin, Irak ve Arap Yarımadası'ndaki Osmanlı topraklarını işgal etmesine izin verileceğinin farkındaydı. İngiltere gibi Fransa da bu sırada Suriye ve Ürdün'ü ele geçirmeye çalışmakla meşgul oluyordu. Bu tablo içinde, Osmanlı Hükümeti savaş öncesi İngiltere, Fransa ve Rusya'ya gönderdiği temsilcilerle onların bloğunda yer alma eğilimini gösterdi. Fakat bu ülkelerin merkezlerinde beklediği karşılığı göremedi.

Ayrıca, on dokuzuncu yüzyıl sonunda II. Abdülhamid'i devirmek maksadıyla Genç Türkler tarafından kurulan ve 1909'daki Bab-ı Ali baskınıyla Abdülhamid'i devirip iktidarı ele geçiren²⁰⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti, çoğunlukla subaylardan oluşan bir grup olduğu için savaşa girilmesi üzerinde oldukça etkindi. Balkan Savaşı başladığında bu grubun gücünün daha da büyük olduğu görülmüştü. Edirne Balkan milislerinin eline geçtiğinde, Enver Paşa'nın liderliğindeki İttihatçı grup bir darbe yapmış ve İttihatçılar Osmanlı siyasetinde baskın yönetici olmuştur.

İttihatçılar geniş bir gruptu ve militaristik bir tarza sahipti, çünkü bu grupların çoğu ordudandır. Bu durum İttihatçı'ların önerdiği çözümlerin çoğunlukla savaş gibi askeri çözümler olmasını da bereberinde getirmiştir. Osmanlı hükümetinde çok etkili olan üç subay Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa idi.²⁰⁶ Bu üç devlet adamının özellikle Enver Paşa Almanya'ya olan yakınlığı ile biliniyordu.

Emperyalizm yarışında yalnız kalan Almanya Osmanlı ile yakınlaşarak müttefikleşmesine gidildi. Artık Almanya dünya üzerinde yeni bir siyasi sürecin içine girecektir. Rusya saldırılarına ağır bir şekilde maruz kalan Osmanlı uluslararası siyasi arenasında yalnızlaşmaya başladı. Almanya, bir ittifak yapmak için Osmanlı'yı çağırdığında özellikle Enver Paşa, I. Dünya Savaşı'na karşı koalisyon anlaşmasını hükümete kabul ettirmek için oldukça önemli bir misyon üstlenmiştir.²⁰⁷ Resmi olarak Osmanlılar 1 Ağustos 1914 tarihinde I. Dünya Savaşı'na girmiş bulundular. Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na girmesi siyasi elitten sıradan insanlara kadar bütün çevreleri kesinlikle şok etmiştir. Almanya'nın Osmanlı'yı koalisyonla davet etmesinin birçok nedenleri bulunmakta

²⁰⁵ M. Sukru Hanioglu, **Preparation for A Revolution: The Young Turks 1902-1908**, New York, Oxford University Press, 2001, s. 317.

²⁰⁶ Hanioglu, **a.g.e.**, s. 225.

²⁰⁷ Aksakal, **a.g.e.**, s. 14.

olup bunlardan bir tanesi de Osmanlı'nın Müslüman dünyasının birliğinin bir sembolü olmasıdır. Almanlar Osmanlı padişahı olan İslam halifesinin cihat ilanı vereceğini ve dünyadaki Müslümanların Osmanlılara ve Almanlara yardım etmek için birleşeceklerini düşünüp bunun gerçekleşmesini umut etmişlerdir. Almanya, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın sömürgeciliği altında bulunan Müslümanların isyan ve direniş göstermelerini, böylece bu üç devleti savaşta yoracaklarını, dolayısıyla Almanya'nın saldırılarına yardımcı olacaklarını umuyordu. Bu nedenle Almanya, Osmanlı Halifesine dünyadaki Müslümanların Almanya ve Osmanlı'nın birlikte girdiği savaşa yardım edecek bir cihat fetvası yayınlattı.

Almanya'nın ısrarıyla Osmanlı Halifesi savaşın başladığı yılda Fatih Camii önünde tüm Müslümanların I. Dünya Savaşı'na girmiş bulunan Osmanlılara yardım etmek için gayret gösterecekleri diye Şeyhülislam fetvasıyla cihat ilan etti. Avrupa kolonileri, Müslümanların yoğun olarak yaşadığı sömürge bölgelerini sıkı bir şekilde kontrol ettiğinden Müslümanların Osmanlılara yardım etme çabaları sekteye uğramıştır. Tabii ki yardımlar en çok Osmanlı'nın hüküm sürdüğü Anadolu'dan geliyordu. Osmanlı'nın savaşı kazanma çabalarından biri I. Dünya Savaşı'na katılmak için halkın harekete geçirilmesiydi. O sırada başta Anadolu olmak üzere Osmanlılar, tüm insanların savaş alanına gitmek zorunda bırakan askerlik görevini yerine getirdiler. Savaşta gençler ve çocuklar da yardımcı oldu. Birçok öğrenci I. Dünya Savaşı'nda cephedeki Osmanlı askerine yardım etmek için eğitimlerine devam etmedi. Bu savaşta Osmanlı imparatorluğu İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından yapılan saldırılara karşı savunma yapmak için elinden geleni yapıyordu. Mücadeleler birkaç Osmanlı bölge cephesinde gerçekleşti. Kuzey Afrika'da Osmanlılar İtalyan kuvvetlerinin saldırılarıyla karşı karşıya kaldı. Orada İtalya Roma'nın ihtişamlı iktidarını geri kazanmak için çabaladı. Kuzey Afrika'da İtalya, İtalyan emperyalizmine karşı çıkan şeyhlerin direnişiyle uğraşmak zorunda kaldı. Ömer Muhtar liderliğindeki cemaat, İtalyan genişlemesine karşı ciddi bir isyan ve direniş sergiledi. Anadolu'da, özellikle Karadeniz çevresi ve Erzurum gibi bölgelerde şehirler Rusya ile uğraşmak zorunda kaldı. Ruslar, Ermeniler ve Rumlar gibi yerel Hristiyanları slahlandırıp casusluk yaptırarak Osmanlı birlikleri ve sivil halka saldırttı.

Arabistan'da, İngiltere ve Fransa saldırıyı sürdürdü. Osmanlı Arap bölgesini son nefesine kadar savundu, çünkü bu bölge Mekke ve Medine gibi İslam dünyası için kutsal

şehirleri bulundurduğu için Osmanlı ve İslam dünyası için çok önemliydi. Zira, Osmanlıların bu iki kutsal şehri kaybetmesi durumunda, Osmanlılar dünyadaki Müslümanların koruyucusu olarak meşruiyetlerini kaybedeceklerinin farkındaydı.

Savaş boyunca Osmanlılar çok zayıfladı. Osmanlı daha önce, Balkan Savaşları (1912-1913) ile uğraşmak zorundaydı, bundan savaşa girerken yeteri kadar güç toplayamamıştı. Osmanlı Devleti için savaşa katılmak istemeyen Türk olmayan özellikle Hristiyan etnik kökenlerin ayrıca da Arapların isyanı dolayısıyla durumlar daha da kötüleşti.²⁰⁸ Nihayetinde savaş sırasında isyancı Arap grupları Osmanlılardan bağımsızlık istediler. İngiltere'nin Şerif Hüseyin ile yakınlığı Arap liderlerinin Osmanlılara meydan okumak istediğini ve savaşta Osmanlılara yardım etmeyi reddettiğini göstermiştir. Bunun yanı sıra, Osmanlı tebası Ermenilerde da Rusya'dan etkilenip sadakatsiz bir grup olarak ortaya çıktı ve Osmanlılarla beraber aynı safta savaşmayı reddetmişti.²⁰⁹ 19. yüzyılın sonunda Ermeni teba aslında kendisini Osmanlılardan ayırmak istedi. Bu nedenle Osmanlılar I. Dünya Savaşı'nda çok zayıfladı ve düşmana karşı güçlü bir direniş koyamadı.

İngiltere Hindistan'da yaşayan Müslüman gruplarına Osmanlılara yardım etmemeleri için sıkı bir şekilde baskı uyguladı. Bunun sonucunda, bu bölgelerde yaşayan Ümmet Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında olduğu gibi, I. Dünya Savaşında da artık köşeye sıkışan Osmanlı'ya yardımı engelledi.²¹⁰ Bunun yanında, İngilizler Müslümanlar da dahil olmak üzere Hintlileri bile savaşta Osmanlılar ile savaşmak için kandırıp, Osmanlılarla karşı karşıya getirdiler. İngilizler benzer şekilde Malay Müslümanlarının İngiltere'nin savaştaki pozisyonunu tehlikeye atacak hareketler yapmamalarını kontrol etmek için Malezya'da sıkı uyguladığı baskıları hatırlatır.²¹¹ Hollanda sömürge idaresi ise Endonezya'da Hac ve Müslüman aktivistleri denetlemiştir. Birinci Dünya Savaşı boyunca Pan-İslamcılığın Hollanda sömürgelerini tehlikeye atabilecek bir isyanın ortaya çıkmasına yönelik uyarı yapan Snouck Hurgronje, Hollandalıların akıl danışmanıydı.²¹² Bu yüzden de Osmanlılarla güçlü bağları olan Açe Sultanlığı, Hollanda sömürgeciliğine maruz kaldıkları

²⁰⁸ Eugene Rogan, **The Fall of the Ottomans: the Great War in the Middle East**, New York, Basic Books, 2015, s. 80.

²⁰⁹ Rogan, **a.g.e.** s. 49.

²¹⁰ Zuhail Ozaydin, "The Indian Muslims Red Crescent Society's Aid to the Ottoman State during the Balkan War in 1912, **JISHIM** vol.2, (2015), ss. 12-18.

²¹¹ *Oetoesan Hindia*, 2 Aralık 1914.

²¹² Snouck Hurgronje, "Islam" in G.H. Bosquet dan J. Slacht (ed), **Selected Works of Snouck Hurgronje**, Leiden, E.J. Brill, 1957, s. 47.

için Osmanlı Devleti'ne yardımcı olamadılar.²¹³ Osmanlılar 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na girdiğinde, Hollanda sömürgesi Sumatra Adası'nın tepesinden Papua'ya kadar Endonezya'nın hemen hemen bütün bölgelerini ele geçirmeyi başarmıştı. Hatta Hollanda'nın Endonezya'da Açe Sultanlığı ve Bali Hindu Krallığı gibi fethetmesi çok zor olan krallıkları da Hollanda sömürgeci egemenliği altına sonunda girmişti.

Birinci Dünya Savaşı'nda Hollanda'nın konumu aslında tarafsızlıktı. Hollandalılar Alman-Osmanlı veya İngilizler ile taraf tutmadı. Bununla birlikte Hollanda'nın sömürgeleri Müslümanların yaşadığı bölgelerden müteşekkil olmasından dolayı Hollandalılar Almanya ve Osmanlı'nın Müslümanların sömürgecilerine karşı propagandalarla isyan etmeye teşvik edileceğinden korkmuş ve kendi sömürgesinde yaşayan Müslümanlara baskılar uygulamıştır. Bu minvalde, Müslüman aktivistler ve Arapların hareketleri takip edilmiştir.²¹⁴ Çokroaminoto ve onun İslami örgütü gibi Pan-İslamcılık ruhunu alevlendirme potansiyeli olan birçok Müslüman aktivist ve örgüdenetlenmiştir.

Bu bağlamda, Endonezya'daki ilk siyasi eğilimli Müslüman örgütü olan Sarekat İslam Hollanda sömürgesi tarafından yakından izlenen bir örgüttür. Sarekat İslami veya Sİ açık olması nedeniyle Müslümanları kırsal ve kentsel alanlarda seferber edebiliyordu. 1906'da kurulan Sİ Endonezya'daki Müslümanların ekonomik açıdan müreffeh olmalarını sağlamayı amaçlamaktaydı. Çokroaminoto başkanlığında bu örgüt giderek sömürgecilere karşı verdiği mücadele konusunda daha radikal bir tutum benimsemiş ve Endonezya'daki sömürge halklarının siyasi hakları için mücadele etmek istemiştir.

Bunun yanında Sİ sembolü de 'ay-yıldız' olan Osmanlı sembolüne benziyordu. *Sinar Djawa* gazetesi, Gubug bölgesindeki yeni Sİ ofisinin açılış töreni yapılırken Türk kıyafetlerine benzeyen kıyafetler giymiş Sİ üyelerinin Türklere benzetmeye çalışmıştır. Gazete "Kıyafetleri Türkler gibi giyiniyor ve üyelere özel koltuk verildi" şeklinde haber yazmıştır.²¹⁵ Bu nedenle Hollanda sömürgeciliği Endonezya'daki Müslüman gruplardan daima endişelenmiştir. Hatta Hollandalılar sahip oldukları gazeteler aracılığıyla Endonezya'daki Müslümanları daima kötüleme yoluna girmiştir.

²¹³ Reid, *a.g.e.*, s.84.

²¹⁴ Supratman, *a.g.m.*, ss. 457-462.

²¹⁵ *Sinar Djawa*, 1 Nisan 1915.

Önceki bölümde Sİ'nin kendi propagandasını yansıtan gazeteleri olduğunu gördük. I. Dünya Savaşı sırasında, Sİ gazeteleri Osmanlılar hakkındaki haberi yaymada çok önemli bir rol oynadı. *Pantjaran Warta* gibi gazeteler, I. Dünya Savaşı sırasında *Bataviasch Nieuwsblaad* gibi Hollandalı gazetelerin olumsuz raporlarını önlemek için alternatif haline geldi.²¹⁶ Dolayısıyla Sİ, Birinci Dünya Savaşı sırasında Hollanda sömürgesi tarafından çok şüphelenilen bir organizasyon haline gelmiştir. Hollanda sömürgeleri I. Dünya Savaşı sırasındaki Hac seferlerini de sıkı bir şekilde takip ediyordu. Bu Hollanda'nın Mekke'ye giden hacıların Pan-İslamcılık ruhu ile Endonezya'ya döneceği endişesinden kaynaklanıyordu. Hollandalı sömürgecilerin savaş sırasında hacılar tarafından getirilen Pan-İslamcılığın etkisine karşı koyma çabalarından biri, hacıların savaş döneminde seyahat etmemeleri konusundaki uğraşlardır. Bu arada Hollanda sömürge hükümeti Hicaz'da Endonezya hacılarını Endonezya'ya geri göndermeksizin gözaltına almıştır.²¹⁷

Snouck Hurgronje, İslam'ı incelemeye odaklanan Leiden Üniversitesi'nden mezun olan Hollandalı bir bilgin idi. İslam'ın incelenmesi hususunda uzmanlığı sayesinde bu bölgedeki Hollanda Sömürge Hükümeti Snouck'u hükümete İslam ve Arabistan konularında danışmanlık yapmak için davet etti.²¹⁸

Snouck Hurgronje Endonezya'daki faaliyetlerden dolayı hedef gösterilen noktaya vardı ve böylece Açe Sultanlığı'nın fethine yönelik bir kapı açılmış oldu. Snouck Hurgronje İslam'ın politik bir güç haline gelmesi halinde kesinlikle bununla aynı fikirde olmayan Hollandalı bir bilim adamı idi. Bu nedenle Snouck, Osmanlıların yaydığı Pan İslamcılığın tehlikelerini sömürge hükümetine hatırlattı. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlıların yaptığı cihat ilanı Snouck'ın tepki göstermesine neden oldu. Elbette Snouck cihadın ilanına karşı çıkmıştır, çünkü o dinin savaşın bir politika aracı olarak kullanılmasını kabul etmez. Snouck Osmanlı bölgesi veya Arabistan'dan gelen Pan İslamcı tahlikenin Hollanda sömürgelerine vereceği zararlar konusunda özellikle hacıları ve Osmanlı konsolosunu hep uyarıyordu.²¹⁹

²¹⁶ Supratman, *a.g.m.*, s. 55.

²¹⁷ Dijk, *a.g.e.*, ss. 289-299.

²¹⁸ Michael Laffan, *The Making of Indonesian Islam: Orientalism and Narration of a Sufi Past*, New Jersey, Princeton University Press, 2011, s.159.

²¹⁹ Leon Buskens, *a.g.m.*, ss.47-49.

Hollandalılar Almanya'nın Osmanlıların cihat ilan etme konusunda ısrarcı olduğu düşünüyordu. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Hollanda Almanya'dan çok korkuyordu. Almanların Güneydoğu Asya ve Pasifik'te genişlemesi Hollanda sömürgeciliği için tehdit oluştuyordu. Almanya'nın Güneydoğu Asya'daki (yani Endonezya'yı) Hollanda kolonisini ele geçirmesinden korkuyorlardı.

Başlangıçta Almanya'nın kendi toprağını genişletme isteği yoktu. Ancak 1860'larda ve 1870'lerde birçok Alman yurtdışına yayılmaya başladı. Almanlar kendi devletlerinin onlara koruma sağlamasını istiyordu. Daha sonra Almanya'nın Fiji, Samoa, Papua Yeni Gine, Sumatra, Çin-hindi, Timor ve Filipinler gibi Güneydoğu Asya ve Pasifik bölgelerini fethetme arzusu çıktı. Prens Otto van Bismarck ayrıca iş adamlarından destek istedi ve Almanya'nın Pasifik'teki genişlemesine hazırlanmak için konsolosluk istedi. Hatta Bismarck, Fiji ve Samoa'yı ve Japonya'daki Hokkaido'yu ele geçirmeyi, Çin-hindi'yi Fransa'dan kurtarmayı, Çin'i kontrol etmeyi ve Kalimantan, Sumatra ve Filipinler'de koloniler kurmayı planlıyordu.²²⁰

Elbette bu Almanya'dan gelebilecek olan bu saldırılara hazır olmaları için İngiltere ve Hollanda sömürgelerine bir uyarıdır. Almanya'nın İngiltere ve Hollanda üzerindeki kuşkuları Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğuna yakınlığı ile arttı. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı-Alman İttifakı, Hollanda sömürgeciliğine karşı cihat yaparak bunu alt etmeyi düşünüyordu. Almanya'nın Endonezya'daki İslamcı gruplarla yakınlığı bile Hollanda Sömürgesi'niuzun zamandır şüphelendiriyordu. Ayrıca Sİ başkanı Cokroaminoto'nun Hollanda sömürgelerine karşı bir isyan başlatması için Almanya'dan f 150.000 (*florin gulden* para) aldığına dair dedikodular yayılıyordu.²²¹

Hollandalılar ve İngilizler Almanların iletişim ağlarını deşifre etmeye çalıştılar. Mesela Singapur gibi bazı İngiliz sömürgelerinde Alman iletişim ağı engellendi. İngilizler Almanya'dan gelen mektupları sansürledi. Ayrıca Alman telgraf ağı da İngiliz sömürgeciliği tarafından engellendi. Hollanda I. Dünya Savaşı gerçekleştiğinde tarafsız bir konumda olan bir ülke idi. Bundan dolayı da Hollanda sömürgeciliğinin Endonezya'daki Alman-Osmanlı ittifakı karşısında tarafsızlığını yansıtmaması gerekiyordu. Hollanda

²²⁰ Dijk, *a.g.e.*, s.2.

²²¹ Kustiniyati Mochtar, "Agus Salim Manusia Bebas.", In **Seratus Tahun Haji Agus Salim**, Jakarta, Sinar Harapan, 1996, s.57.

sömürgeciliği Osmanlı ve Alman iletişim ağlarını engellememiş olsa da Batavia'daki Osmanlı ve Alman konsolosluklarının hareketleri üzerinde sıkı bir kontroel tabî tutuldu. Osmanlı Konsolosluğu Hollanda sömürgesi tarafından çok yakından izlenen bir konsolosluktur çünkü 19. yüzyılın sonunda Batavia'daki Osmanlı Konsolosluğu her zaman Hollanda sömürgesi için şüphe uyandırmıştır. Batavia'daki Osmanlı Konsolosluğu'nu denetleme hususunda Sömürge Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne gönderilen tüm yazıların Türkçe, Arapça, Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca, İbranice, Ermenice ve Yunanca gibi önceden belirlenmiş dillerde yazılması gerektiği şeklinde bir şart ortaya koymuştu. Aşağıdaki alıntı bu hususta *Sinar Djawa* gazetesinden çıkan haberin alıntısıdır:

*"Onlar bize Türkiye'ye iletilen mektupların açık bir şekilde gönderilmesini ve Türkçe, Arapça, Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca, İbranice, Ermenice ve Yunanca yazılmış olması gerektiğini söylüyorlar. Hintlilerin Hindistan'dan Belçika'ya Hollandaca mektupları kısmen geri göndermesiyle ilgili, bu mektupların Belçika'daki adreslerine ulaşıp ulaşamayacağına inanılmıyor."*²²²

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı kendi elçilerini İstanbul'a geri çağırmadı. Osmanlı, elçilerinin Müslüman nüfuslu bölgelerde çalışmalarına izin veriyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Endonezya'nın Osmanlı Başkonsolosu Rafet Bey idi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rafet Bey'in rolü çok önemliydi çünkü o Malay dili üzerinde yayın yapan gazetelere önemli haber kaynağı olmuştur. Bundan önceki dönemde New York ve Tiflis'te Osmanlı başkonsolosu olarak görev yapan Rafet Bey, Dünya Harbi'nden üç yıl önce 4 Nisan 1911'de Batavia'daki Osmanlı Başkonsolosluğu'na atandı.²²³ Birinci Dünya Savaşı sırasında Rafet Bey'in Batavia'daki rolü oldukça önemliydi. Osmanlı Başkonsolosu olarak o bölgeden Osmanlılara ulaştırılacak yardımları toplamak için hareket etti. Toplanan yardım genellikle para bağışı şeklindeydi. Rafet Bey bağış toplamak için Endonezya'da Hadramutlu Araplarla ilişki kuruyordu. Hadramutlu Arap olan Seyyid Hasan bin Semit de Endonezya'nın Hilal-i Ahmer Cemiyeti şubesine başkanlık yaptı. Seyyid Hasan bin Semit sayesinde Endonezya'dan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden toplanan fon İstanbul'a

²²²*Sinar Djawa*, 13 Ocak 1915.

²²³ Supratman, *a.g.m.*, ss 38-39.

gönderildi.²²⁴ Bu çaba sayesinde Endonezya'da yaşayan Müslümanların Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlılar ile hâlâ dayanışma içinde olduklarını gösteriyor.

Bağış toplamanın yanı sıra, Rafet Bey Sömürge Hükümeti'nden Osmanlılara yönelik iftira ve olumsuz haberlere karşı savunma faaliyetlerini yapmak zorunda kaldı. Sömürgecilerin Osmanlı hakkında halkı yanıltmaya çalıştığı konulardan biri de I. Dünya Savaşı'nın etkilerinin bir parçası olarak ortaya çıkan Ermeni Sorunu'ydu. Birçok Ermeni mülteci Osmanlı hükümeti tarafından iskân sırasında ölmüştür. *Bataviasch Nieuwsblaad* gibi Batı medya organları Osmanlılar hakkında bu yönde iftira haberleri yayınlıyordu.

Bu gazete Osmanlı'nın Ermenileri katlettiğini ifade ediyordu. *Bataviasch Nieuwsblaad*'da Osmanlı Savaş Bakanı Enver Paşa, Ermenilerin ölümünden sorumlu kişi olarak tanımlandı.²²⁵ Hollandalı gazetelerden çıkan böyle olumsuz haberler aslında Osmanlılara ciddi bir problem yaşıtıyordu. Bu nedenle Rafet Bey'in Osmanlılar hakkında yayılan olumsuz haberlere karşı bir savunma yapması çok önemliydi. *Bataviasch Nieuwsblaad* gibi Hollandalı gazetelerin yaptığı olumsuz haberlere karşı yerel gazetelerin Rafet Bey tarafından nasıl kullanıldığı sonraki bölümde açıklanacaktır.

3.3. *Sinar Djawa* Gazetesi'nde Osmanlı

Bu araştırmada analiz edilen gazetelerin çoğu Sarekat İslam'a (Sİ) ait gazetelerdir. Daha önce Sİ'nin kısa profili açıklanmıştır, bu bölümde I. Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında Osmanlı ile ilgili haberlere daha fazla odaklanacaktır. İncelenecek ilk gazete *Sinar Djawa* gazetesidir. *Sinar Djawa* hakkında çok fazla bilgi yoktur. Bununla birlikte, bu gazete I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı haberleri yaymakta oldukça etkindir. Sarekat İslam ile Hoang Thaij & Co adlı Çinli şirket tarafından ortaklaşa kurulan bu gazete 1913 yılının sonunda Semarang'da yayın hayatına başlamıştır. Sarekat İslam'ın Semarang şubesinin başkan yardımcısı olan Raden Mohammad Joesoef bu gazetenin baş editörü olmuştur.²²⁶

Birinci Dünya Savaşı sırasında *Sinar Djawa* Osmanlılar hakkında birçok haber yayınlamıştır. Aslında bu gazete I. Dünya Savaşı'ndan önceki süreç ve siyasi olaylarla ilgili haber yapmıştır. *Sinar Djawa* 7 Temmuz 1914 tarihinde I. Dünya Savaşı'nın patlamasına

²²⁴ Supratman, *a.g.m.*, s. 51.

²²⁵ Dijk, *a.g.e.*, s. 310.

²²⁶ Adam, *a.g.e.*, s. 288.

neden olan Saraybosna'da gerçekleşen Avusturya Prensi Franz Ferdinand'ın suikastıyla ilgili haberler sunmuştur. Franz Ferdinand cinayetinden sonra, Avusturyalılar kendi hanedanını yok etmek isteyen girişimlere karşı daha uyanık hale gelmiştir. Cinayetin ardından *Sinar Djawa* gazetesi I. Dünya Savaşı'nın başlamasından önce meydana gelen olayların, özellikle Osmanlı bölgesinde ve Bosna gibi Osmanlı'nın eski topraklarında cereyan eden gelişmelerin ne kadar önemli olduğunu takip etmektedir.²²⁷ Bu gazetede çıkan haberlerde uluslararası arenada meydana gelen meselelerin Endonezya gazetesini nasıl endişelendirdiğini göstermektedir.

Ayrıca *Sinar Djawa* gazetesi, Osmanlıların I. Dünya Savaşı'na girmeden önce yaşadığı birçok önemli olay ve gelişmeyi, özellikle de Osmanlı yönetiminden ayrılarak bağımsız kazanan Balkan ülkeleriyle çıkan çatışmaları haberleştirmeye gayret göstermektedir. Mesela *Sinar Djawa* gazetesi I. Dünya Savaşı'nın başlamasından birkaç ay önce Osmanlı-Yunan arasında meydana gelen çatışma hakkında aktardığı bilgilendirmede meydana gelen sorunların genellikle sınırlar ve göçle ilgili olduğu belirtilir. O dönemde yaşanan göçmen çatışması, Osmanlıların I. Dünya Savaşı'ndan önce yaşadıkları ana problem idi. *Sinar Djawa* gazetesi şöyle aktarıyor:

*"Yunanistan'ın isteği üzerine Sublime Porte (Bab-ı Âli), Türkiye ile Yunanistan arasındaki göçmen ihtilaf meselesinin daha tarafsız tarafına bırakılacağına söz verdi."*²²⁸

Osmanlılar savaştan önce özellikle savaş meydanına gidecek subaylar olmak üzere çeşitli askeri teçhizatlar hazırlamıştır. O sırada Osmanlılar Avrupa ülkelerinin savaş yeteneklerini dengeleyebilmek için orduyu yeniden düzenlemek istemiştir. Bu yönde Almanya, Osmanlı askerinin modernleşmesinde kible olmuştur. Askeriyenin modernleştirilmesi için Almanya'dan birçok askeri uzman getirilmiştir.

Sinar Djawa gazetesi Osmanlı'nın kadınları göreve alarak savaşa nasıl hazırlık yaptıklarını anlatmaktadır. Bu elbette çok ilginç bir olaydır, çünkü Osmanlı kadınlarının kamu alanındaki rolü çok sınırlıydı. Bununla birlikte Almanya'nın getirdiği modernleşme nihayetinde kadınların da savaşta aktif rol oynamalarına sebep olmuştur. İşte konuyla ilgili *Sinar Djawa*'nın haberlerinden bir kısmı şu şekildedir:

²²⁷ *Sinar Djawa*, 7 Temmuz 1914.

²²⁸ *Sinar Djawa*, 8 Temmuz 1914.

“Son zamanlarda, Enver Paşa padişahın yanına gitti ve genç Türk kadınlarından oluşan bir süvari takımının oluşturulması için padişahı bilgilendirdi. Kabul edilen teklif üzerine padişahın 18 ila 20 yaş arasındaki genç dul kadınların orduya seçilmesini emrettiği söyleniyor.

Eğer bu konuyla ilgili çıkan haberlerin doğruluğu teyit edilirse Avrupa ya da Doğu'daki diğer ülkelerin kadınlar nezdinde yapmadığı uygulamanın Osmanlı tarafından gerçekleştirilmesi kesinlikle tüm dünyayı şok edecek.”²²⁹

Bu haberlerle I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı devletinde yaşanan gelişmelerin *Sinar Djawa* tarafından çok ayrıntılı bir şekilde yakından takip edildiği söylenebilir. Osmanlılar I. Dünya Savaşı'na girmeden önce, *Sinar Djawa* gazetesi, itilaf ülkelerinin Osmanlı'nın Almanya ve Avusturya ile ittifaka girmemesine yönelik tehditlerine yönelik bazı haberler yayınlamıştır. İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'na yöneltilen tehdidi hakkında alıntılar şunlardır:

“İngiltere'nin Times gazetesi Türkiye'den gelen haberlerle Türkiye'nin planlarını anlatıyor. Bu gazete, Türkiye'nin Almanya'dan etkilenerek bu savaşa girmesi ihtimaline yönelik, Toerki'nin kendi ruhuyla oynayacaktır. Britanyalıların amacı Türkiye'nin kusursuz bir imparatorluk devleti kurmaya çalıştığı böyle bir dönemde güvenle ve barış içinde yaşayabileceğini ümit ediyordu. Üçlü Etente krallığı (İngilizce, Fransızca ve Rusça) Türkiye ile düşmanlık yapmadı.

Şimdi İngiltere, mütteffiki Türkiye'den yalnızca bu Avrupa savaşında tarafsız olmasını ve Balkanlar'a saldırmamasını istedi. Toerki (Türkiye) böyle davranırsa, İngilizler ve müttefikleri onların topraklarının korunmasına, onlara maddi yardımda bulunulmasına ve Türkiye'nin Almanya ile yapılan sözleşmelerden kurtarılmasına garanti verecek...”²³⁰

İngiltere'de yayın yapan *Times Gazetesi'nin* haberine göre eğer Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri karşısında Almanya'nın yanında yer almazsa, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün İtilaf Devletleri tarafından korunacağını ve Osmanlı'ya maddi yardımda bulunulacağı yönünde söz verilmiştir.

²²⁹*Sinar Djawa*, 22 Temmuz 1914.

²³⁰*Sinar Djawa*, 19 Ekim 1914.

Goeben ve Berslau adlı iki Alman savaş gemisinin Osmanlı sularına gelmesi, Osmanlı'nın, İngilizlerin taraf olunmaması yönündeki uyarılarına rağmen, Birinci Dünya Savaşı'na katılımının bir işareti olacaktır. Nitekim bu gemilerin 10 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı sularında faaliyette bulunması İngilizlere karşı Osmanlıların Almanya ile ittifak yapmaya hazır olduğunu göstermiştir.

Buna rağmen Winston Churchill (İngiliz Bahriye Nazırı) Enver Paşa'yı (Osmanlı Savaş Bakanı) arasında iletişim kurmaya devam etmiştir. Enver, İngiltere'yi Osmanlı'nın İngiltere ile işbirliği yapabileceği düşüncesinde olduğuna ikna etmiştir.²³¹ Bununla birlikte İngiltere hâlâ Goeben ve Berslau'nun varlığından endişe duymaktadır.

İngilizler Goeben ve Berslau gemilerinin Osmanlı sularından çıkarılması için Osmanlıları devamlı ikna etmeye çalışır. *Sinar Djawa* gazetesi ayrıca, I. Dünya Savaşı öncesinde Goeben ve Berslau gemilerinin varlığına ilişkin İngiliz-Osmanlı ihtilafını da haberleştirmiştir. Gazetede geçen Goeben ve Berslau ile ilgili haberler şunlardır:

*“Bab-ı Âli, Katolik İmparatorluğu'nun (Müttefik) temsilcilerinin kabul edilmesine, Türkiye hükümetinin Goeben ve Berslau adlarındaki iki Alman savaş gemisini denizlerine çıkarmak istemediği konusuna bir cevap verdi...”*²³²

Bu haberler *Sinar Djawa* okuyucularına Osmanlıların İngilizlerin baskısına kolay kolay boyun eğmeyeceğini anlatmaya çalışmaktadır. *Sinar Djawa*'nın çabası Endonezya'daki Müslümanların Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki mücadelesine ilişkin iyimserliğini korumak istemesinden ileri gelir.

Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra, *Sinar Djawa* gazetesi, Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na çeşitli cephelerden nasıl katıldığını bildirmektedir. Gazete tarafından sıkça zikredilen Çanakkale Cephesi'nde Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki mücadeleyle ilgili haberler yapılıyordu. Elbette bu çok önemli bir mücadeleydi, çünkü 18. yüzyıldan beri Rusya her zaman Osmanlılar için bir tehdit oluşturmaktaydı.

²³¹Aksakal, *a.g.e.*, s 91.

²³²*Sinar Djawa*, 22 Ekim 1914.

Rusya'nın İstanbul Boğazı'nın kontrolünü eline alma arzusu I. Dünya Savaşı başlamadan önce de bulunmaktaydı. İşte 29 Eylül 1914 yılında *Sinar Djawa* gazetesi tarafından nakledilen Çanakale Boğazı'ndaki Osmanlı-Rus çatışmasının haberi:

“Çanakale Boğazı kapatıldı, Türkiye ile yaptığımız görüşme sona erdi, Türk gemileri Akdeniz'deki Ruslara saldıracaklar ve Türkler Ruslar karşısındaki başıbozuklarını ve Arapları savaş meydanına getirecek. Anlaşmamız gereği, Arnavutluk topraklarını Türkiye'ye iade edip, padişahın kardeşini vali olarak atayacağız.” ²³³

Sinar Djawa gazetesinin Osmanlı ile alakalı haber yazmasının nedeni Hollanda'ya bağlı Doğu Hint Adaları'nda yaşayan Müslümanlarının Osmanlı hakkında iyimser bakış açısı sağlamayı amaçlamaktır. Tüm bunlar aslında gazetenin Osmanlı'nın savaşta kazandığı başarı ve galibiyetleri üzerine yapılan haberlerinden anlaşılmaktadır.

Sinar Djawa gazetesi hemen hemen Osmanlı'nın tüm cephelerde İttifak kuvvetlerine karşı yaptığı mücadeleleri haber konusu yapmıştır. Gazetenin, Karadeniz Cephesi'nde İttifak güçlerinin gemilerinin Osmanlılar tarafından batırılmasını ele alan 3 Kasım 1914 tarihli haber üzerinden Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na resmen katıldığı aktarılmaktadır.

“İngiliz gemisinin 29 Ekim'de Çanakale Boğazı'na ulaştığı sırada İngilizlerin yaşadıkları hayal kırıklığı bildirilmektedir. Bu haber özellikle savaş ilanı vermeden Osmanlı'nın saldırısına maruz kalan İtilaf Devletini anlatmaktadır.. Türkiye'nin savaş gemileri, herhangi bir ultimatome vermeden, Karadeniz çevresinde müttefikin koruması altında bulunan şehirlere saldırılar düzenledi..” ²³⁴

Aynı zamanda, bu gazete I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ve Ruslar arasında cereyan eden Sarıkamış Savaşı'nın Osmanlılar için önemini vurgulamıştır. Aralık 1914 - Ocak 1915 tarihleri arasında gerçekleşen Sarıkamış Savaşı, iki tarafın 1. Dünya Savaş öncesindeki Kafkasya'daki çatışmalarının bir devamı olarak nitelendirilmiştir.

Nihayet bu savaşın galibi Rusya, Osmanlı güçlerini geri çekilişe zorlamıştır. Bu yenilgi Osmanlı'nın Rusya ile işbirliği yapmakla suçlanan Ermeni gruplara olan

²³³*Sinar Djawa*, 19 Ekim 1914.

²³⁴*Sinar Djawa*, 3 Kasım 1914.

şüphelerinin giderek artmasına neden oldu. Sinar Djawa gazetesi bu savaşı şu şekilde haberleştirdi:

*"St.Petersburg'dan nakledildiği üzere Karadağ ordusunun zaten Kafkasya'daki Ardagon'da büyük zaferler kazandığı malumdur. Türkiye'nin ordusu tamamen o bölgeden çıkarılmıştır. Bir Rus bülteni, Rus ordusunun Sarıkamış'ta hâlâ zafer kazanmakta olduğunu belirtti. Böylece Rusların 9. Türk Birliği Ordusu'nun tamamını ele geçirmelerinin yolu açılmıştır. Bundan sonra Türkiye ordusunun peşinde koşmaya devam etmiştir. Ayrıca diğer yerlerde de Türkiye geri çekilmek zorunda kalmıştır."*²³⁵

Yukarıdaki alıntıya dayanarak Osmanlı ordusunun Rusya tarafından başlatılan büyük bir saldırıya maruz kaldığını görüyoruz. Karadeniz'deki süper güç olarak Rusya'nın, Karadeniz ve Kafkaslar çevresindeki birçok şehri ele geçirebildikleri haberlerde nakledilir. Ancak Rusya'nın Sarıkamış'ta kazandığı zafer savaşın gidişatını belirliyordu.

Sinar Djawa gazetesi Sarıkamış'taki Osmanlı yenilgisini açıkça bildirmiştir. Elbette Sinar Djawa'nın bu haberi bildirmesinin amacı aslında Endonezya'daki Müslümanlara Sarıkamış'ta Rusya tarafından yenilgiye uğratılan Osmanlı'nın zorlu bir süreçten geçtiğini anlatıp, onların Osmanlılara hemen yardıma koşmalarını teşvik etmek içindi.

Yakın Doğu (Arap bölgesi) Cephesi'nde gerçekleşen savaşlar Sinar Djawa tarafından da haberleştirilmiştir. Kabe gibi kutsal bir mekâna sahip olan bu bölgedeki çatışmalar çok kritik öneme sahiptir. Bu nedenle Yakın Doğu'da çıkan çatışmalar Sinar Djawa gazetesi tarafından çok yakından izlenmiştir. İşte Sinar Djawa gazetesinde çıkan haberlerden birine örnek:

"26 top kullanan 23.000 Türk, Kürt ve Arap'tan oluşan ordu, Pazartesi ve Salı günü Mezopotamya bölgesi olan Shaiha'da İngilizlere karşı saldırı düzenledi. Salı günü, İngiliz ordusu bir saldırı yaptı ve doğusundaki düşmanla müzakere edip 18 yüksek rütbeli ve 300 de düşük rütbeli askeri tutukladılar, sonra onlar iki top ele geçirdi ..." ²³⁶

Her ne kadar Araplar I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlılara karşı isyan faaliyetlerinde bulunsalar da Sinar Djawa gazetesi Arapların isyanına kendi haberlerinde

²³⁵Sinar Djawa, 2 Şubat 1915.

²³⁶Sinar Djawa, 16 Nisan 1915.

pek yer vermemiştir. Tam tersine yukarıdaki alıntıya bakılarak *Sinar Djawa* Türklerin, Kürtlerin ve Arapların Mezopotamya'da birlikte hareket ederek Şehihe (Shaiha) diye bir bölgede İngiliz birliklerini püskürtmek için birleştiklerini kaydeder.

Bu haberleştirme üslûbu elbette şaşırtıcıydı. Çünkü Araplar Suriye gibi bölgelerde Osmanlı'ya yardım etmek konusunda pek istekli değillerdi. Bu aslında Suriye valisi Cemal Paşa'nın Osmanlılara karşı düşmanın safında yer alan ve İngiltere ve Fransa ile iş birliği yapmak isteyen Arap isyancıları tutuklama politikası yürütmesinden de anlaşılır. *Sinar Djawa* gazetesinin Osmanlı Devleti'ndeki birliğe yönelik Endonezya halkına iyimser bir tavır benimsetmek istedikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, gazetenin Osmanlı'nın içindeki bölünmeleri okurdan gizledikleri görünmektedir. Osmanlılar tarafından yürütülen büyük savaş 1915'te gerçekleşen Çanakkale Savaşı'ydı.

Çanakkale, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlılar için en belirleyici cepheydi çünkü Çanakkale Boğazı veya Gelibolu'nun İtilaf güçleri tarafından kontrol edilmesi durumu bu devletlere Boğaz'a girme ve İstanbul'un işgalinin yolunu açacaktı. Çanakkale Savaşı hakkında elbette *Sinar Djawa* gazetesi tarafından haberler naklediliyordu. Bunlardan biri şu şekildedir:

"Bu ayın (Nisan) 25'inde düşmanlar, savaş gemileri ile birlikte Gelibolu'nun batı sahilinde, yani Sigengere Nehri'nin ucunda, Arıburnu sahilinde, Gaba Tepesi'nin batısında, Tekeburnu sahilinde ve batı tarafındaki Kumkale'nin sol ve sağ kısımlarından ilerlemeye çalışıyor.

Tekeburnu kıyısına çıkan düşman ordusu birlikleri süngü ile saldırı yapan Türk halkı tarafından püskürtüldü. Yine kıyıya geri dönüyorlar. Bazı düşman askerleri gemilerine kaçmak zorunda kaldı.

Bugün (26 Nisan), Türk halkı bu yerlerdeki saldırılarını tekrar başlatıyor. Bu sırada bir filo Boğa'za yaklaştı, içeriye girmek üzereyken, Türk birliklerinin ateş etmesiyle birlikte tekrar geri adım atmak zorunda kaldı. Bu savaşta bir torpido gemisi batırıldı. İkinci torpido gemisi ağır hasar gördü ve Tenedos'a dönmek zorunda kaldı."²³⁷

²³⁷*Sinar Djawa*, 16 Nisan 1915.

Bu haberlerden Endonezya'daki insanların Osmanlı'nın Çanakkale cephesinde büyük bir savaşa girdiğini bildikleri öğrenilebilir. Bu savaş 25 Nisan'da Batı Gelibolu kıyılarında yani Sigindere Nehri'nin ağzında bulunan İngiliz, Fransız ve bunlara bağlı kuvvetler olarak Anzaklardan müteşekkil düşman gemilerinin gelişiyle başlamıştır. Bunun yanında düşman kuvvetleri de Tekeburnu'ya inmeyi başarmıştır. *Sinar Djawa* Osmanlıların süngüler de dahil olmak üzere düşmanlarla savaşmak için çeşitli silahlar kullandığını aktarmaktadır. Ayrıca *Sinar Djawa*'nın Osmanlıların Çanakkale'deki savaşı yeneceği yönünde iyimser oldukları düşünebilir.

Sinar Djawa sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nda içinde bulunduğu savaşları değil aynı zamanda temsilcileri dünyanın dört bir tarafına yayılan Osmanlı'nın bir bağış kuruluşu olan on dokuzuncu yüzyıl ortalarında felaketten etkilenen dünyadaki Müslümanlara yardım sağlamak için kurulan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yaptığı faaliyetleri de haberleştirmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Endonezya'daki Hilal-i Ahmer Cemiyeti şubesi, savaşın yıktığı Osmanlı Devleti'ne maddi yardım toplama girişiminde bulunmuştur. *Sinar Djawa* Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin I. Dünya Savaşı sırasında Endonezya'daki faaliyetleriyle ilgili haberleri şöyle aktarıyor:

*“Surabaya'dan, Türkiye için bağış toplama komitesine toplanan yardım f.20.000'e ulaştığı bildirildi. Bu para daha sonra bir banka aracılığıyla gönderilecek.”*²³⁸

Bu haberden savaş sırasında Osmanlı için Endonezya bölgelerinden toplanan bağışların, bir komite sorumluluğunda toplandığını görüyoruz. Özellikle Surabaya ve Batavia'daki Müslümanlar Hilal-i Ahmer Cemiyeti Komitesini kurmuşlardı. Bu komitenin kurulmasının amacı Osmanlı Devleti için para bağışında bulunmak isteyen vatandaşlara yardım etmektir. Yukarıda belirtildiği gibi *Sinar Djawa* gazetesi Surabaya'dan f 20.000 kadar toplanan paranın Osmanlı'ya bağışlanacağını bildirmiştir.

Böylece *Sinar Djawa* gazetesinin Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na katılımı hakkında bilgi aktarmada aktif bir rol oynadığını görüyoruz. *Sinar Djawa* gazetesinin yaptığı haberlerde, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri ile yaşadığı çekişmelerden, Almanya ile yaptığı ittifaka kadar halkı bilgilendirmiştir. Elbette gazetenin Birinci Dünya Savaşı'nda

²³⁸*Sinar Djawa*, 25 Mayıs 1915.

cereyan eden olayların Osmanlılar üzerinde yoğun olarak haberleştirilmesinin nedeni Endonezya'daki Müslüman halkın Osmanlı'ya duyduğu sempatinin ve onunla yaptığı dayanışmanın bir parçası olmasından ileri gelir.

3.4. *Oetoesan Hindia* Gazete'sinde Osmanlı

Birinci Dünya Savaşı sırasında *Sinar Djawa* dışında Osmanlılar hakkında aktif olarak haber yapan bir diğer Endonezya gazetesi *Oetoesan Hindia*'dır. Bu gazete 5 Aralık 1912 tarihinde NV Setia Oesaha adlı şirket üzerinden Hassan Ali Soeriaty adlı Hadramutlu bir Arap tarafından Surabaya'da kuruldu.²³⁹ *Sinar Djawa* gibi, *Oetoesan Hindia* gazetesi de Birinci Dünya Savaşı'na katılan Osmanlıları haberleştirmede aktif bir rol oynadı.

Oetoesan Hindia Osmanlı ile alakalı olarak, daha önceki süreçlerden savaş sonuna kadar hep haberler aktarıyordu. *Oetoesan Hindia* bir zamanlar Osmanlı'nın İç İşleri Bakanı olan Talat Paşa'nın Balkan ülkeleriyle yaptığı lobi hakkındaki haberleri yayınlıyordu. Mesela, Talat Paşa'nın Yunanistan ve Osmanlı arasında bir barış anlaşması sağlamak için Yunanistan'la yaptığı lobileri nakletmiştir.

“Türkiye Dışişleri Bakanı Talat Bey'in, 2 Eylül'de aniden Sofya üzerinden Bükreş'ten İstanbul'a geri döndüğü söylendi. Talat Bey, Meclis Başkanı Halil Bey ile birlikte, Yunanistan ile adalar davasında barış yapmanın bir yolunu bulmak için Bükreş'e gitmişti. Bu amaçla Zaroris ve Politis adlı Yunan hükümet gruplarından insanlar da Bükreş'e gittiler. Davaya Romanya ve Bulgaristan da yardımcı oldu. Romanya ayrıca Bükreş Antlaşması'nı tekrar sürdürmek için anlayış gösteriyor.

Romanya Yunanistan'a tavsiyelerde bulunuyor, böylece yeni inilti oluşmadan, Yunanistan barışçıl bir davranışa katılmış oluyor. Sınırlar daha uygun ve adil davranışlarla yeniden belirleniyor. Bu tavsiyeyle Yunanistan yukarıda listelenen temsilcilerini gönderdi. Ancak Atina'yı ele geçirildi. Sonra Talat Bey, İstanbul'a gitti ve yerine Halil Bey ve Sefa Bey (Bükreş'teki Türk ordusu) dahil oldu.

Talat Bey öyle kavgacı bir insan ki, hükümet binasında insanları kabul etmiyor, ama diğer yerlerde onunla savaşıp rahatça konuşabiliyoruz. Talat Bey en akıllı ve yetenekli liderdir. Bu yüzden

²³⁹Adam,*a.g.e.*, ss. 69-71.

Türkiye'den büyük Avrupa savaşıyla ilgili önemli politik bilgiler gibi çok önemli bir bilgiye sahip."

240

Ayrıca *Oeteosan Hindia* 'nın Talat Paşa'nın yaptığı taktikler hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığı görülüyor. Bu gazete, I. Dünya Savaşı'nda Talat Paşa'nın Osmanlıların tarafsız kalacağı yönündeki açıklamasına dayanarak tarafsız olacağını aktarmıştır. *Oeteosan Hindia* şöyle bilgiler paylaşıyor:

"O zaman Talat Bey'in açıklaması Türkiye'nin tarafsız bir tavır alacağı yönündeydi. Ancak Türkiye'nin, mümkün olduğu kadar çabuk hazırlanabilmesi için hazırlıklara devam etmesi gerekti. Yani bir bota ihtiyaç duyulursa ve talep ve beklentileri güçlendirme ihtiyacı varsa malların düzenlenmesi için zaman geldiği anlaşıldı.

*Türkiye'nin tarafsız bir tavır sergilemesine rağmen Osmanlı ve Hilafet hükümetleri, İngiltere ve Rusya ittifakının yenileceğini ümit ediyordu, çünkü onların kazanması durumunda Asya ve Avrupa'da muazzam bir güç olacaklarının farkındaydı. Bu bağlamda, insanlar Rusların İstanbul'u işgal etmek ve Ermenistan'ı tek başına ayakta tutmak için uzun süre beklemeyeceklerini bilmektedir. Yine insanlar, Mısır toprakları, İngilizler tarafından İngiltere'nin koruması altında bir Arap krallığına dönüştürüleceğinin ve halifeliğin Mekke'ye taşınacak olmasının ve Fransa'nın Suriye'de sonsuza dek kalıcı olacağının farkındaydı. Fakat eğer Almanya ve Avusturya Macaristan kazanırsa, o zaman Osmanlı krallığı kârdan başka bir şey sahip olamazdı. Balkan yarımadasının İstanbul'un beklediği şekilde bölünmesine ilişkin, krallıklar Yunanistan ve Sırbistan'dan hoşlanmadı. Mısır davası Türkiye için yeniden düzenlenecek, Ege Denizi'ndeki adaların meselelerini Türkiye için bir zevk haline getiren kuralların düzenlenmesine izin verilecek..."*²⁴¹

Osmanlıların tarafsızlık yönündeki açıklamalarından sonraki süreçte tam tersi cereyan eden gelişmeler *Oetoosan Hindia*'nın haber yaparken filtrelemeye çok dikkat etmediğini gösteriyor. Osmanlı I. Dünya Savaşı'nda Almanya ve Avusturya ile savaşa girmişti. *Sinar Djawa*'nın haberleştirdiği Karadeniz'deki Osmanlı'nın İtiliaf güçlerine yaptığı saldırı için de *Oetoosan Hindia* da aynı haberler yazdı. Osmanlı'nın Karadeniz'e

²⁴⁰*Oetoosan Hindia*, 19 Kasım 1914.

²⁴¹*Oetoosan Hindia*, 19 Kasım 1914.

yaptığı saldırıların Endonezya’da büyük bir infial yarattığı görülüyor, çünkü birçok kişi Osmanlı’nın I. Dünya Savaşı’nda tarafsız kalacağını düşünmüştü.

“Reuter tarafından Soe Hindia Belanda’nın bilgilendirildiği üzere, bu gazete 30- 31 Ekim ve 1 Kasım tarihlerinde Syanghai gazetelerinden telgraf haberleri aldı. 29 Ekim’de KERTEH’den bir telgraf, Tanjung Tolgisi yakınında Rus gemisi Yalta’ya Goeben tarafından saldırıldığı bildirildi. Bir süre sonra gemi su alıp battı. Tüm yolcular ve mürettebatına yardım edilebilirdi. Kasbeik Gemisi, Yalta tarafından saldırılan gemiye yardımcı olmak istedi ve gemi çabucak battı. Gemideki insanlar arasında çok büyük kayıplar var.

Olaydan yaşanan kayıplar, görevden alınan Breslau gibi Türk konsolosluğu için çalışan işçilerin bir el bombasından ölmesi veya yaralanması neticesindeydi. Hamidiye’nin gemisi Novorossiek’in yüzünün önünde, Karadeniz’in doğusundaki sahildeydi. Şehir hükümetine, kentin teslim olması için görevden çıkarılacağı söylendi. Ancak Türk konsolosuna danıştıktan sonra Hamidiye’den ayrıldı. Umarım 29 Ekim’de Odessa’dan ayrılan gemiler güvenle aynı şekilde geri döner. 28 Ekim’de Konstantinopolis’ten ayrılan, Odessa tek bir engele maruz kalmadan geldi mi acaba?...”²⁴²

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı, düşmanla ortak olduğunu düşündüğü Türk dışındaki unsurlara karşı şüpheli bakıyordu. Daha önce belirtildiği üzere Sarıkamış Savaşı’nd, Ermeniler’in Osmanlı askerlerini yenilgiye uğratmak için Rusya’ya bilgi vermek veya casusluk yapmakla suçlandıklarını gördük. Bu durum Türk karşıtı kampanyaların sonucu milliyetçi duyguların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu daha önce kozmopolit bir yapıdan milliyetçi bir devlete dönüşerek önce yabancı tüccarlara verilen imtiyazları I. Dünya Savaşı’nda yabancıların yaptığı casusluktan kaçınmak için kaldırdı. Kaldırılan imtiyazlar ile ilgili *Hint Oetoesan* gazetesi şöyle bildirmekteydi:

"Sıradan bir zamanda kapitülasyon uygulamalarını sona erdirmek için bizim (Osmanlı) geniş kapsamlı bir istişare yapmamız gerekir. Ama şimdi Avrupa bölünmüş durumda, Savaş giderek büyüyor. Bu karar her milletin yerinin ve haklarının değişimlerine sebep olacaktır.

²⁴²Oetoesan Hindia, 19 Kasım 1914.

*Kutsal anlaşma ilhalci İmparatorluk tarafından çiğnendi ve yeni mahkeme eskilerin yerine geçti. Türk hükümetinin bu şekilde davranmasının sebebi de üç devletin (İngiltere, Fransa, Rusya) suçu nedeniyle, bu ülkelerin Türk hükümetine sürekli kendilerinin yanında kalmasını ve kapitülasyonu kaldırmaması için hükümete defalarca baskı kurduğundan dolayı Türkleri kızdırdıkları söylenebilir.*²⁴³

Osmanlı hükümeti'nin kapitülasyonları kaldırması kararının ardından Osmanlı halkı sokaklara dökülerek mutluluktan halay çekmeye başlamışlardır. Osmanlıların psikolojisi 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başına kadar hep savaş dolu bir ortamdan etkilenmiştir.

Beklenmedik bir şekilde kaldırılan kapitülasyon toplum tarafından memnuniyetle karşılandı, çünkü toplumun Türk ve Müslüman olmayan unsurların uzaklaştırılması talebi kabul ediliyordu. *Oetoesan Hindia* gazetesi bu olayla ilgili şöyle bildirmiştir:

“... böylece 9 Eylül gecesi Avrupa ve Amerika'dan gelen tüm elçiler, 1 Ekim'den itibaren kapitülasyonların kaldırılacağı yönünde Türk hükümetinden aynı notu aldı. Duyuru ile birlikte, Boğaziçi'ndeki tüm şehir ve köylerde, Avrupalı elçiler, yaz mevsiminde yerel halka alay danslarının eşlik ettiği bir Lis Comite genç gruplar eşliğinde bir müziği takip edip halay çekerek yeşil bayrak ve yırtık bir kağıt da yapıştırılmış bir sopayla birlikte sokaklarda dolaşıyordu. Bu yırtık kağıt kapitülasyonun anlaşma metnine çok zor benziyor. Garip bir şekilde, bu halayda İtilaf Devletleri ve Griekland (Yunanistan) kötülenirken, Duitschland (Almanya), Avusturya ve Bulgaristan defalarca övülüyordu.

Bu çekilen halayın sebebi ve amacı nedir? Sadece bir kişi bilebilir, tezahürat soran olursa, güzel bir şeyler olduğunu söyleyip geçerlerdi; Yani bu etkinliği yapanlar, Paris'in mağlup olduğunu, artık yabancıların ticaret yapmasına izin verilmediğini, Türkiye'de bundan sonra sadece Türkçe'nin kullanılacağını ve öğretileceğini ve İslami olmayan okulların ve camilerin kapatılacak olmasını kutluyordu.

Daha sonra tekrarlanan etkinlikler ve başka illerde de düzenlenen bu coşkulu etkinlikler, hükümetin kararının yerel halk tarafından da kabul edildiğini belirten ve dolayısıyla

²⁴³Oetoesan Hindia, 28 Kasım 1914.

hükümetin kararları tekrar değiştiremeyeceği ve kararlarını geri alamayacağı anlamına geliyor.”²⁴⁴

Oetoesan Hindia yalnızca Osmanlı Devleti’nde meydana gelen ve tırmanan gerilimlerle ilgili haberler yayınlamamaktadır, aynı zamanda Güney ve Güneydoğu Asya bölgelerinde çıkan meseleleri de haber yapmaktadır. İngiltere ve Hollanda kolonilerinin bir parçası olarak Güney ve Güneydoğu Asya bölgeleri Birinci Dünya Savaşı’na dolaylı olarak dahil edilmişti. Çünkü İngiltere ve Hollanda tarafından ayakta tutulan birçok yerel Müslüman yönetici vardı. Bunların bir kısmı Osmanlıları desteklerken, bir kısmı da sömürgeci hükümeti desteklediklerini söylemektedir. *Oetoesan Hindia* Güneydoğu Asya ve Güney Asya’daki yerel yöneticilerin kendi bölgelerinde yaşayan Müslümanların Osmanlı İmparatorluğunu desteklememeleri için çağrı yaptıklarına dair haberler yayımlamıştır.

“Osmanlı Devleti ile (İngiltere, Fransa ve Rusya) müttefikli krallıkları arasında bir savaş haberinin yayınlandığını duyduktan sonra, birçok hükümet Osmanlı Devleti’nin savaşa girme sebebinin Almanların teşvikine kulak asmaları ve Alman savaş gemileri Goeben ve Breslau’nun Türk limanına yanaşmasından kaynaklandığını belirtmektedir.

Ayrıca Hindistan’daki İsmailiye tarikatı lideri olan Agha Khan Bumiputera’ya (Endonezya halkına) çok adil olan İngiltere Kralığı’na itaat etmeleri için önerilerde bulundu. O zat ayrıca Türkiye’ye yardım etmeme ve onların söylediklerini duymamaları çağrısında bulundu.”²⁴⁵

Sinar Djawa gazetesi gibi, *Oetoesan Hindia* da I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlıların karşılaştığı önemli olayları haberleştirmekteydi. *Oetoesan Hindia*’nın yayınladığı önemli olaylardan biri de 1915 yılında meydana gelen Çanakkale Savaşı oldu.

“19 Ekim 1915’te yüksek rütbeli bir asker Daily Mail’e bilgi verdi. Atina’nın ordusunun Gelibolu’daki Türk askerlerini zayıflattığı yönündeki haberin aslında yalan bir haber olduğunu ve Türkiye’nin Çanakkale Savaşı’nda itibarını zayıflatmak istediğini söyledi. Sanki

²⁴⁴*Oetoesan Hindia*, 28 Kasım 1914.

²⁴⁵*Oetoesan Hindia*, 2 Aralık 1914.

Türkler güçsüz oldu gibi göründü, ancak Gelibolu topraklarındaki gücünü daha da güçlendirdi.”²⁴⁶

Oetoesan Hindia gazetesi Çanakkale Savaşı hakkında çok fazla haber yapıyordu. Bu savaş Osmanlılar için belirleyici bir savaş olduğundan doğal olarak bu savaşın haberleri gazete okurları arasında çok popüler olmuştur. Özellikle 1915-1916 yılları arasında meydana gelen savaş hem Osmanlılardan hem de düşmanlardan birçok kayıp olduğunu nakletmekteydi. Bu savaş emperyalizm güçlerini kovma hususunda Türklerin kahramanlığının bir sembolü olarak anılmıştır. *Oetoesan Hindia*’nın Çanakkale Savaşı’ndan yaptığı bazı alıntılar şunları içermektedir:

“Bizim tarafımızdan alınan koruma önlemleri nedeniyle, bu ayın 5’inde (Ocak), İngiliz denizaltı E 20, Çanakale’de batırıldı. Üç komutan da dahil ve altı kişi esiri alındı. Osmanlılar tarafından batırılmış olan denizaltı, iki ay önce İngilizler tarafından Çanakkale’ye gönderilen denizaltılardan biriydi. Geminin boyu 60 metre, ağırlığı ise 800 tona ulaşıyor. Su üzerinde yürüme hızı 19 mil. 8 kanallı torpido ateşi ve iki snelvuur topu var. Mürettebat 30 kişiden oluşuyor.”²⁴⁷

Oetoesan Hindia, haberlerinde İngilizlerin denizaltısının batırılmasında Osmanlı kuvvetlerinin büyüklüğünü anlatmaktadır. Bu gazete okuyucusuna Osmanlıların halen I. Dünya Savaşı’nda savaş seyrini kontrol altına alabileceğini, hayatta kalabileceğini ve Osmanlıların İngiliz denizaltılarının ilerlemesini engelleme yeteneklerinin olduğunu göstermek istedi. Böylece Çanakkale Savaşı hakkındaki haberler *Oetoesan Hindia*’da yazılmaya devam devam ediyordu. 7 Ocak 1916’da tarihine dair Çanakkale Savaşı hakkında haberler de vardı:

“Bu ayın 4’ünde (Ocak), Arıburnu’nda Anafarta’nın yanında bir çatışma yaşandı. Kemikli Liman’da, düşman bir torpidoyu sahilden başarıyla kovabildi. Torpido Arıburnu’nda aslında plaja yerleştirilmek istenmişti. Bu arada 14 Ocak’ta, birliklerimiz 8000 el bombası ile vurulmuş olmasına rağmen, Sebdülbahir’de düşmanlar önemli bir direnç

²⁴⁶*Oetoesan Hindia*, 18 Ekim 1915.

²⁴⁷ *Oetoesan Hindia*, 4 Ocak 1916.

sağlayamadılar. Ardından 5 Ocak'ta düşman sağda 3.000 bomba patlattı, sonra öğleden sonra askerlerimiz vuruldu."²⁴⁸

Çanakkale Savaşı'ndan sonra *Oetoesan Hindia* Osmanlılar için başka önemli bir savaş hakkında raporlar yazdı. Bu savaş Kut'ül Amaree Savaşı'ydı. Kutül Amare Savaşı Osmanlı'nın kahramanlığını uyandırmak için de çok önemliydi çünkü bu savaşta Osmanlılar İngiliz birlikleriyle karşı karşıya kaldıklarında zafer elde edebileceğini kanıtladı.

Kutül Amare Savaşı İngiliz birliklerinin Bağdat ve Mezopotamya'yı kontrol etme arzusundan ötürü başladı. Ancak İngilizler Osmanlı kuvvetlerinin büyük bir direnişiyile karşılaştı. İngiliz birlikleri Kut'a çekildi. İngiliz ve Osmanlı kuvvetleri arasında şiddetli bir savaş yaşandı. *Oetoesan Hindia* bununla ilgili haberi şöyle verdi:

*"13 Aralık 1915'te Türk kuvvetleri, Dicle Nehri'nin sağ kıyısında bulunan Kutül Amare'de kalan evlere saldırdı. Doğuya kaçmak üzere iki gemi vardı, ama Türk birlikleri onları batırmak için ateş etmeyi başardı. İngiliz birliklerinin geri kalanı eski üslerine geri döndü."*²⁴⁹

Savaşla ilgili ayrıntılı konular hakkında rapor vermenin yanı sıra, *Oetoesan Hindia* I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Fransızların işlediği zulümleri de rapor etti. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda acımasızca davrandıkları için İngiltere ve Fransa'ya çeşitli protesto mektupları iletti. Osmanlılar tarafından yapılan bu protesto daha sonra *Oetoesan Hindia* gazetesi tarafından nakledildi. İşte o haber:

*"16 ve 17 Temmuz'da, düşman Hava Kuvvetleri, Havouzlu Dotnop'taki Hastaneye bir saldırı düzenledi. Bu arada İngilizler ve Fransızlar tarafından esir alınan Türklere adaletsiz muameleler yapıldı. Bu esirler, Sebdülbahir'de düşmanlar için çalıştırılıyor. Düşman tarafından birçok masum insan katledildi. Ardından, 5 Temmuz'da Rus torpidolar da ABD bayrağını asan bir Amerika binasına ateş etti."*²⁵⁰

Bu gazete yayımladığı Osmanlı'nın protesto yazıları üzerinden Endonezyalı okuyucularını İngiltere ve Fransa'nın acımasız bir düşman olduğuna inandırmaya

²⁴⁸ *Oetoesan Hindia*, 7 Ocak 1916.

²⁴⁹ *Oetoesan Hindia*, 11 Januari 1916.

²⁵⁰ *Oetoesan Hindia*, 13 Januari 1916.

başarmıştır. Bu durumda *Oetoesan Hindia* Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nda savunulması gereken bir ülke olduğunu anlatmak istemiştir. Gazete, sivil evler ve hastanelere saldırmak suretiyle acımasızca zulüm eden düşmanların Osmanlı halkına haksız ve kötü muamele ettiklerinin haberini her zaman nakldeiyordu. *Oetoesan Hindia* gazetesi tarafından yayınlanan bir diğer haber ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile ilgili idi. *Sinar Djawa* gibi, *Oetoesan Hindia* gazetesi de Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin I. Dünya Savaşı sırasında Endonezya'dan Osmanlı'ya yardım toplanmasında önemli bir rol oynadığını kaydeden haberleri şöyle geçmektedir:

"Gresik'teki bir Arap halkı seslendi, Surabaya'da da bir Arap grup var, komite tarafından toplanan teminat başışı 7 Eylül'de Konstantinopolis'e gönderildi. Bu paranın Konstantinopolis'e ulaştığı söyleniyor. Ancak haber Gresik'teki bir Arap'tan geldi, ünlü biri Avrupa uyuğundan gelen paranın reddedildiğini duydu. Konstantinopolis'teki Hilal-i Ahmer'in parayı almaktan hoşlanmadığını söyledi çünkü Konstantinopolis'te para sıkıntısı yoktu." ²⁵¹

Oetoesan Hindia gazetesi I. Dünya Savaşı sürecinde Endonezya halkına savaşın gidişatı hakkında bilgiler sunmaktadır. Söz konusu gazete daha önce Osmanlı kaynaklarından edindiği bilgiye dayanarak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalacağı yönündeki bilgileri de haberleştiriyordu. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin aniden karar değiştirmesi üzerine savaşa girildiği yönündeki gelişmeler de Endonezya halkına hemen apar topar haberi düzelttirmişti.

3.5. Pantjaran Warta Gazete'sinde Osmanlı

İlgimizi çekecek bir başka gazete de *Pantjaran Warta*'dır. Bu gazete hakkında çok fazla bilgi olmamakla birlikte yazarın topladığı bilgiler oldukça ilginçtir, zira bu gazete I. Dünya Savaşı sırasında (1914-1918) Endonezya'da Osmanlı Devleti ile alakalı ortaya çıkan fikir ve düşünceleri aktarmaktadır.

Ahmad Adam'a göre, *Pantjaran Warta* gazetesi Sarekat İslam (Sİ) topluluğuna ait bir basın organıydı. Bu gazete, 1913 yılında Sarekat İslam'ın Batı Java'daki organizasyonu

²⁵¹*Oetoesan Hindia*, 7 Ekim 1915.

olan *NV Java Boekhandel en Drukkerij Sedio Leksono* adında bir şirket tarafından satın alınmıştır.²⁵²

Gazetenin yönetmeni Sİ liderlerden biri olan Goenawan, kendi topluluğunda çok önemli bir figür idi. Goenawan'ın aracılığıyla *Pantjaran Warta* gazetesi I. Dünya Savaşı sırasında Endonezya'da Osmanlı haberlerinin yayılmasına önemli bir rol oynamıştır.

Osmanlı'nın Batavia'daki şebhenderi Rafet Bey'e İstanbul'dan gönderilen en az üç telgraf vardı, bu telgrafın içerikleri daha sonra *Pantjaran Warta* gazetesi tarafından yayınlanmıştır. *Pantjaran Warta*'da geçen ilk haber Çanakale'deki Osmanlı kuvvetlerinin zaferini ve padişahın "gazi" olarak zikredilmesi için dualar okunacağı ile ilgili olup, şu şekildedir:

*"Tanrı'nın iradesiyle Çanakale'de kara ve deniz ordusunun kaydedilen ilerleme ve zaferi nedeniyle, bakanlar kurulu kararıyla yayınlanan bir fetva vasıtasıyla padişahın "gazi" olarak adlandırılmasını istendi. Padişah da bu kararı memnuniyetle kabul etti."*²⁵³

Bu haberde padişahın gazi unvanı verilmesinin istendiği naklediliyor. Osmanlı sultanı savaş alanında mücadele eden Osmanlı ordusunu teşvik etmek için Gazi unvanını kullanmıştı. Zira I. Dünya Savaşı yalnızca devletlerarası bir savaş değildi, aynı zamanda 1914 yılında İstanbul Fatih Camii'nde ilan edilen cihad fetvalarıyla başlatılan kutsal bir savaş idi. Öte yandan *Pantjaran Warta* gazetesi I. Dünya Savaşı sırasındaki büyük savaşlarla ilgili haberleri de içeriyordu. Elbette Çanakkale Savaşı Dünya Harbi'nin en önemli alanıydı. *Sinar Djawa* ve *Oetoesan Hindia* gibi, *Pantjaran Warta* gazetesi de Çanakkale Savaşı hakkında haberler yayınladı. *Pantjaran Warta*'da Çanakkale Savaşı hakkında haberler şöyle geçmektedir:

"Kumkale'ye inen düşman, yerinde kalmaya çalıştı, ama şimdi hepsi denize döküldü ve Asya bölgesi düşmanlardan temizlendi. Gabatepe yakınlarındaki düşman ordusu, savaş gemilerinin yardımıyla yerinde kalmaya çalıştı ama dayanamayıp başka bir bölgeye gitmek zorunda kaldı. Kayıklar ve filikalarındaki düşmanlar denizde Türk askerlerinin saldırıları sonucu boğuldu. Majesteleri ve Trump savaş gemileri de zarar görmüştür."

²⁵² Adam, *a.g.e.*, s 288.

²⁵³*Pantjaran Warta*, 9 Haziran 1915.

Gabatepe'nin yanında, Gelibolu Yarımadası'nın ucunda, düinden beri dar bir yerde duran düşmanın ağır kayıplara uğrayacak halde geri çekildiğini görüyoruz. Daha sonra denizin kenarındaki savaş gemilerinin yardımıyla sahilden 500 metre uzaklıkta duran başka birliği tarafından desteklenen düşman Saros Körfezi'ne askerlerini alt etmeye çalıştı, ama bunu başaramadı." ²⁵⁴

Pantjaran Warta gazetesinde Osmanlı hakkındaki bir başka haber ise Ermenistan meselesi ile ilgiliydi. Ermenistan'la ilgili sorun Sarıkamış Savaşı'nın başlamasından sonra Endonezya'da çok konuşulan önemli bir sorun haline gelmiştir. Bilindiği üzere 1915'te Rusya'nın Sarıkamış Savaşı'nı kazanmasından sonra Osmanlı yöneticileri, Osmanlı vatandaşı olan Ermenilerin Osmanlı'ya Rus casusları olarak ihanet ettikleri yönünde kesin bilgilere sahipti.

1915'te Anadolu'da meydana gelen Ermeni sorunları, Avrupa ülkelerinden gelen eleştirilere neden oldu. Osmanlı, tehcir edilirken Ermeni cemaatine, onlar Anadolu'dan taşınırken katliam yapmakla suçlandı. Bu sorun, Avrupa'daki gazetelerde sıcak bir konu haline geldi. Endonezya'daki kolonilerde bile Ermeni sorunları ön plana çıkmıştı. Örneğin *Bataviaasche Nieuwsblaad* gazetesi, Enver Paşa'nın Ermeni cemaati katliamının arkasındaki aktör olduğunu iddia etti.²⁵⁵ Bu haber aslında oradaki müslüman gazetelerin Avrupalı basın organlarının gündemini takip ettiklerini gösterir.

Enver Paşa'yı hedef alan suçlama daha sonra Endonezya'da polemiklere neden oldu. En azından Batavia'daki Osmanlı Başkonsolosu Rafet Bey, Endonezyalılara Osmanlıların Ermenileri öldürdüğü yönündeki suçlamalarının doğru olmadığını açıklamaya çalışmıştı.²⁵⁶ Bu nedenle Rafet Bey, *Pantjaran Warta* gazetesinde "Ermenilerin Sevincini Türk Bayrağı Altında" başlıklı bir makale yazmıştır.

Rafet Bey, Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı katliam yapmadığını vurgulayan makalesinde bunu Osmanlıların uzun zamandır Rum, Yahudi, Ermeni ve bunun gibi gayri Müslüman toplulukları da barındırıyor ve koruyordu. Dolayısıyla Osmanlıların Ermenileri

²⁵⁴*Pantjaran Warta*, 9 Haziran 1915.

²⁵⁵ Supratman, *a.g.m.*, s. 55.

²⁵⁶ Supratman, *a.g.m.*, s. 56.

öldürmesi mümkün değildir. Rafet Bey'e ait makalenin sonunda Warta editörü şöyle yazmıştır:

“Hâlâ İslam kanı hissine sahip olan herkes, yukarıdaki haberleri duyduğuna kesinlikle şaşırarak (Osmanlıların Ermenistan'a yaptığı cinayet suçlamaları), çünkü İslam dini kurallarında bu tür cinayetlerin işlenmesi yasaktır. Bir veya iki insan öldürülürse bu sorun olmaz, ama binlerce insan öldürülürse, şaşırtıcı değil mi? Osmanlı Konsolosluğu'nun başından (Rafet Bey) gelen bilgilere göre, birkaç gün önce Kızılderililer tarafından Singapur'da yapılan bir isyan üzerine ölüm cezasına çarptırılan Ermeniler de vardı.

Türkiye Başkonsolosu (Rafet Bey)'in yazılarıyla umarım Müslümanlar bu tür saçma suçlamalardan kurtulur. Böylece gittikçe daha fazla insan en iyi dinin İslam olduğuna inanır.”²⁵⁷

Bu bilgilerden anlaşılan Pantjara Warta gazetesi, özellikle Ermeni sorunuyla ilgili olarak I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın mevcut durumuna ilişkin açıklama yapmak için Osmanlı Konsolosu Rafet Bey'e yer vermişti. Bu durum Pantjara Warta editörünü Rafet Bey tarafından yazılmış bir makaleyi savunurken de görülür. Burada Pantjara Warta gazetesinin Osmanlıları hararetle desteklediğini ve bu nedenle gazetenin I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ile ilgili haberlerin yayılmasında çok önemli bir rol oynadığını da görebiliyoruz.

3.6. Endonezya Gazetelerinde Ermeni Meselesi

Endonezya'nın I. Dünya Savaşı'nda Osmanlılar hakkında yayınladığı özel konulardan biri Ermeni sorunudur . 19. yüzyılın sonundan bu yana kadar ortaya çıkan Ermeni Sorunu pek çok tarafı, özellikle de Batı ülkelerini Osmanlı Devleti'nde meydana gelen iç çatışmalara müdahale etmeye itmiştir. Batı ülkelerinin kışkırtma ve müdahalesiyle birlikte Ermeni ayrılıkçıları, Batı ülkelerinden destek almak için etnik ve dini konuları istismara başlamıştır. Ermeni ayrılıkçıları Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan gibi Anadolu'da bir Ermeni vatani için de Osmanlı'dan bağımsızlık hakkı talep ediyorlardı. Bu sebeple uluslararası gazetelerde Ermeni Sorununun propaganda malzemesi olarak kullanılması çok önemlidir.

²⁵⁷ Pantjara Warta, 10 Aralık 1915.

Batı medyası Sasun Olayı'nda (1894), İngiltere ve Fransa gibi Osmanlıların olumsuz etkilediklerini yayıyordu. Bu medya organları, Osmanlıların Sasun'daki Ermenileri kasıtlı olarak öldürmüş olarak gösteriyorlardı. Her ne kadar olayın yeri hakkında geçerli veriye sahip olmasalar da, Ermenileri savunmak için Sasun olayını yaymaya devam ettiler. Osmanlılar I. Dünya Savaşı'na girdiğinde uluslararası gazetelerde Ermeni Sorunu yeniden alevlendirilmiştir. Bu sorun bir yönüyle İttihatçı yöneticilerin Ermenileri yeniden iskan etme isteğinden gelmişti. İttihatçılar, özellikle İçişleri Bakanı Talat Paşa, Ermenilerin cepheler ve cephe gerisinde Osmanlı düşmanı ile işbirliği yaptıklarını, Osmanlıların Sarıkamış Savaşı (1915) gibi Doğu cephesindeki savaşları kaybetmelerine neden olduklarını şüpheye yer bırakmayacak delillerle tespit etmişlerdi.²⁵⁸

Ermenilerin iskan sürecinde Ermenilerin ölümüne ve sefaletine yol açan yanlış bazı uygulamalar varsa da, bunlar devletin kasıtlı politikalarından kaynaklanmıyordu. Ancak başta İngilizlerin propagandasıyla pek çok uluslararası media organı, Osmanlıların Ermenistan'a karşı soykırım yaptıklarını savunmuştur. Ermenilerle ilgili polemikler Endonezya gazeteleri de dahil olmak üzere pek çok uluslararası gazetede haberleştirilmişti. Endonezya gazetelerinde Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkışı Güneydoğu Anadolu'daki Ermenilerin kendi varlığı ile bağlantılıdır. Ermeni iddasına göre, 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı devletinin tebasından olan Ermeniler Hint Okyanusu'nda ticarete çok önemli bir rol oynadığını, Ermeni tarihçi Sebouh Aslanyan Ermenilerin ticarete faaliyetlerini ayrıntılı olarak açıklamıştır.

Büyük ihtimalle Ermenilerin de ticari amaçlarla Endonezya'ya ulaştığı söylenebilir. Çin ve Araplar kadar olmasa da Ermeniler de Endonezya'daki ticarete otel işletmesi gibi ticari faaliyetlerde rol oynuyorlardı. Bu nedenle Endonezya gazetelerinde ortaya çıkan Ermenilerle ilgili haberler, Ermenilerin Endonezya'daki yaptıkları faaliyetlerden ayrı düşünülemez.

Birinci Dünya Savaşı'na girildiğinde Endonezya gazeteleri Osmanlı ile ilgili özellikle Ermeni sorunu hakkında haberlerle doluydu. Bir Endonezya gazetesinde Ermeni

²⁵⁸ Geniş bilgi için bk. Ali Karaca, "Türkiye'de Ermeniler için Yapılan Reformlar 1878-1915 (Örtülü İşgale Doğru Tehcir Gerçeği)", Uluslararası Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2001.

sorunu ile ilgili önemli bir makale yazılmıştır.²⁵⁹ Makalede Endonezya gazetelerinde Ermeni sorununun nasıl önemli bir konu haline geldiği görülmektedir. Ermeni sorunuyla ilgili 19 Temmuz 1917'de *Pantjaran Warta*'da Dikran Koyoumjian adlı bir Ermeni tarafından bir haber çıkmıştır. Bu makale Osmanlıları her zaman Ermenistan'ı katleden bir canavar olarak suçlayan Batı gazetelerine bir anti-tez haber mahiyetinde yayımlanmıştır. Makale Osmanlıları desteklemektedir. *Pantjaran Warta*'ya göre:

*"Şimdi Osmanlıların Ermeni Meselesi'nde olumsuz bir şekilde tasavvur edilmelerine karşı konulabilineceğine dair kanıtlarımız var. Bu yazı saygın bir Ermeni olan Dikran Koyoumjian'ın kaleminden 15 Mayıs 1917'de İngiltere'de yayınlandı. Bu makaleyi African Time and Oriental Review gazetesindeki yazısından alıntı yaptık."*²⁶⁰

Yayınlanan makalede İngiliz basınındaki Osmanlı imajının İngiltere'deki partiler arasındaki iç çatışmalardan da etkilendiği anlatılıyordu. Beaconsfield'in İngiltere'deki Muhafazakar Partisi Müslümanlarla çalışmaya daha meyillidir. Bunun nedeni birçok Müslümanın da yaşadığı Hindistan'ı savunmak isteğinde olmasıdır. Müslümanlar ile işbirliği yapmak ve Pan İslamcılığa destek vermek istiyorlardı. Bu arada Gladstone liderliğindeki parti ise Ermeniler gibi Hristiyanlığı kucaklayan etnik gruplara karşı tam destek veremekteydi. Dolayısıyla Müslümanlara, özellikle de Osmanlı Devleti'ne bakış açıları olumsuz olma eğilimindedir.²⁶¹ Bu görüşe dayanarak, *Pantjaran Warta*'nın, İngiliz basınının Osmanlı Devleti'nde Ermeni sorunu üzerindeki olumsuz görüşünün gerçekten objektif olmadığını gördüğünü anlıyoruz. Bunun nedeni Osmanlı Devleti'ndeki İngilizlerin Ermenilere bakış açısını etkileyen içsel bir siyasi entrika olmasıdır.

Ayrıca, makalede Ermenilerin yalnızca egemen olmak isteyen İngiltere gibi süper güç ülkeler tarafından siyasi bir araç olarak kullanıldığı da belirtiliyordu. Tabii ki makalenin amacı, Avrupalı Devletlerin Osmanlıları karalama girişimlerinin Ermenilere bağımsızlık kazandırmak değil, Osmanlıları savaşta kaybettirmek için çaba harcadıklarını göstermekti. Özellikle İngiliz basınında Ermenistan ile ilgili makaleler yayınlandığında Osmanlılar ve İngilizler I. Dünya Savaşı rekabeti içindeydiler. Dirk Komurjiyan'a göre:

²⁵⁹ Supratman, *a.g.m.*, s.35.

²⁶⁰ *Pantjaran Warta*, 19 Juli 1917.

²⁶¹ *Pantjaran Warta*, 19 Juli 1917.

“Osmanlılar bakanlar, elçiler ve konsolosluklar gibi pozisyonlarda bulunarak Ermenilerin saflarını yükseltmiş olmalarına rağmen, bir süredir yaralanan ve İtilaf Gücü oyununun malzemesi olan zavallı Ermeniler zaten kendi babası gibi olmuş olan hükümete (Osmanlı) karşı isyan ediyorlar. Britanya’nın kendisi (koloniden gelen insanlar) bakanlara ve milletvekillerine (parlamento) eşit şartlarda oturmasına izin vermese de ...”²⁶²

Makalenin ilerleyen bölümlerinde, yazarın asıl umudun Ermenilerin artık Osmanlılara karşı isyan edemeyecek olması olarak belirtilir. Aşağıda makaleden bir parça görülebilir:

“Yukarıda olanları düşündüğümüzde, bu acı sonucun Ermenilere atalarının yaptığı gibi Osmanlıların himayesinde kalmayı öğretebileceğini umuyoruz. Ermenileri yok edebilecek teşviklere kulak asmayın.”²⁶³

Yurtdışı kaynaklardan başka *Pantjaran Warta* gazetesi Endonezya'dan haber toplamak istiyor ve buna kaynak olabilecek kişiler bulmaya çalışıyor. Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler hakkında görüşleri anlatabilecek tek kişi Batavia'daki Osmanlı konsolosu olan Rafet Bey'dir. Rafet Bey Ermeni Meselesi'yle ilgili görüşlerinin *Pantjaran Warta* gazetesi'nde doğrudan yer almasından mutluluk duyuyor.

Şimdiye kadar Ermeni Meselesi'yle ilgili Endonezya'da gelişen haberler olumsuzdur. Bu nedenle Rafet Bey yapılacak haberi Ermeni Meselesi'ni doğrudan aydınlatmak için haberin bir fırsat olduğunu düşündü. Rafet Bey'in Ermenilerle ilgili haberi düzeltme girişimi, 1915'ten bu yana Ermeni Meselesi'ne dair uluslararası gazetelerde ortaya çıkan haberlere cevap niteliğindedir.

Rafet Bey, ilk başta *Oetoesan Hindia* gazetesine Ermeni Meselesi ile ilgili açıklama yapmıştı. Daha sonra bu makale aynı zamanda *Pantjaran Warta* gazetesi tarafından da yayınlanmıştı. Fakat Rafet Bey Ermeni Sorunu ile ilgili bir makale yazdığı için bir tehdit mektubu da almıştı. Rafet Bey kendisine gönderilen tehdit mektubunu İstanbul'a yönlendirmişti. Tehdit mektubu şöyle içermektedir:

²⁶² *Pantjaran Warta*, 19 Juli 1917.

²⁶³ *Pantjaran Warta*, 19 Juli 1917.

*“Yerel bir gazetede yazmış olduğunuz Ermenistan ile ilgili kanlı makalenizi yazmayı bırakmazsanız, kafanıza bir kurşun sıkacağım. Kendi hayatımı hiç önemsemiyorum. Tüm dünya sizin ne kadar acımasız olduğunuzu biliyor, bu yüzden masumiyetinizi göstermek zorunda değilsiniz. Ermenilerin intikam zamanı gelecek.”*²⁶⁴

Bu tehdit içeren mektup, Endonezya'da Ermeni Sorunu'nun da Osmanlı karşıtı tarafları olduğunu kanıtlıyor. Bu grup aslında Osmanlıları Ermenileri katletmekle suçlayan Ermeni devrimcilerin destekçileridir. Rafet Bey, *Pantjaran Warta* gazetesine yaptığı söyleşide bu mektuba karşı gelen tehditten korkmadığını söylemişti. Bunun yerine Rafet Bey gazetelerde Ermeni Sorunu hakkında yazmaya devam etti. Elbette Rafet Bey, Ermeni Sorunu yüzünden Osmanlı'nın dış politikasının bozulmasını istememektedir. Kendisine yöneltilen tehdit için Rafet Bey “Bu tehdit mektubunda düşmanımız açıkça ülkeme (Osmanlı) yöneltilen suçlamalar için kamuoyuna doğru bir açıklama yapmamız için bize yer vermek istemiyor.”²⁶⁵ şeklinde konuşmuştur. Makalede Rafet Bey şunları yazmıştır:

*“Türkiye'deki Ermenilerin ve gayrimüslimlerin okullarında kendi dillerini kullanma ve öğrenme özgürlüğüne sahip olmadığının doğru olduğunu söyleyebilecek veya raporlayabilecek biriler var mı? Yok! Türkiye'de Ermenilerin ve diğer gayrimüslim toplulukların kendilerine ait okulları var. Bu okulların her birinde, kendi dillerini kullanmakta özgürler. Aslında okulu kendi başlarına idare etmek ve yönetmek konusunda da özgürler. Okullar öğrencilere ders vermek için yeterlidir, böylece eğitimlerine üniversite düzeyinde devam edebilirler. Hükümet kesinlikle sadece tıbbiye, hukuk ve diğer branşlardaki okullar gibi üniversite düzeyindeki okulları düzenleme yetkisine sahiptir. Geçmişte Türk hükümeti Yunanlılara bir ticaret okulu açma izni verdi. Bu okul üniversitenin bir parçası olacaktır.”*²⁶⁶

Rafet Bey'in açıklamalarının *Pantjaran Warta* gazetesinin haberlerinde yer alması, bu gazetenin, düşman tarafından ortaya atılan suçlamalar üzerine Osmanlı konsolosuna Osmanlılarla ilgili doğruları söyleme fırsatı verdiğini gösteriyor. Bu durumda Birinci

²⁶⁴BOA, HR. SYS 2879/16 (Februari 1915).

²⁶⁵BOA, HR. SYS 2881/47 (Desember 1915).

²⁶⁶BOA, HR. SYS 2881/47 (Desember 1915).

Dünya Savaşı sırasında Batavia'daki Osmanlı konsolosuna verilen destekler hususunda *Pantjaran Warta* gazetesinin rolünü açık bir şekilde görüyoruz.²⁶⁷

²⁶⁷ Supratman, *a.g.m.*, s.58.

SONUÇ

Osmanlı Devleti ve Endonezya arasındaki ilk ilişkiler 16. yüzyılda yani Endonezya'nın Avrupa, Hindistan, Orta Doğu ve Çin gibi dünyanın diğer bölgeleriyle bağlantı kurduğu dönemde başlamıştır. Söz konusu dönemde Endonezya, ticaret yapmak isteyen tüccarlar ve dünya yatırımcıları için bir varış noktası ve aynı zamanda da geçiş noktasıdır. Avrupalıların Endonezya'nın Sumatra, Java ve Maluku adalarında bulunan yoğun ve işleyişli liman kentleri vardır. Orta Doğu, Hindistan ve Çin'den gelen tüccarlar, baharat ve pirinç gibi önemli mahsul ürünleri bulmak için Endonezya'ya gelmişlerdir. Aynı şekilde, Orta Doğu, Hindistan ve Çin'den gelen at, ipek ve porselen gibi ithal malları satın almak isteyen Endonezya halkı da kent pazarlarında buluşmuşlardır.

Endonezya'daki siyasi ve ekonomik dengeler 1511'de Portekiz'in Malaka'ya gelmesiyle birlikte değişmeye başlamıştır. Portekizlilerin gelişi Endonezya'nın ekonomik değişimine büyük etkiler yapmıştı. Portekizliler Malaka Boğazı'nın ekonomisinde ticaret yoluyla hakimiyet kurmaya çalışmaktaydılar.

Endonezya'da dışarıdan gelen tehditlere karşı direnen ve kendini en fazla tehdit altında gören devlet Açe Sultanlığı'dır. Sultan Alauddin Riayat Syah El-Kahar'ın liderliğinde Açe Sultanlığı Portekizliler'e karşı sert bir direniş göstermiştir. Açeliler Portekiz'e karşı mücadele ederken Osmanlı devletinden yardım da talep etmişlerdir. O zamandan itibaren Osmanlı ve Endonezya arasındaki ilişkiler iç içe geçmeye başlamıştır.

Endonezya, Hollandalılar'ın VOC adlı ticaret şirketi üzerinden 17. yüzyılda Java'nın neredeyse tamamını ve Sumatra'nın bazı kısımlarını kontrol ettiği sırada bile Osmanlı ile olan ilişkilerini sürdürmüştür. Bununla birlikte, o dönemde hâlâ bağımsızlıklarını koruyan ve Osmanlı ile diplomatik ilişki kuranlar arasında bulunan Açe Sultanlığı gibi bazı saltanatlıklar da bölgede siyaset ve iktisat alanında bağımsız olarak faaliyet göstermeye devam ediyordu. Diğer tarafta VOC'nin Java'daki siyaset ve ekonomi alanında çıkardığı meseleye ve kurmaya çalıştığı hakimiyetine karşı mücadele etmek zorunda kalan devletler vardır.

Hollanda'nın 19. yüzyıla girildiğinde Endonezya'daki hakimiyetinin giderek artmasıyla birlikte Java'nın birçok şehrinde kolonileşen Hollandalılar bölgede sömürgecilik

programını başlatmışlardı. Hollandalıların Java'ya toplu bir şekilde göçmesi ve giderek bu göçün atması o bölgenin sömürgecilik sürecini hızlandırmıştır.

Hollanda Java'nın ekonomisini kontrol altına almıştır. Bununla birlikte, Hollanda sömürgeciliği çerçevesinde Endonezya nüfusunu Hristiyanlaştırılmak için çaba sarf edilmiştir. Bu aynı zamanda çoğunluğu Müslüman olan Endonezya nüfusunun bu misyonerlik faaliyetlerine karşı şiddetli mücadele ve direnişine de yol açacaktır. Böylece 19. yüzyıl boyunca Endonezya'nın çeşitli bölgelerinde “kutsal savaş” olarak adlandırılan bu türden direniş hareketleriyle sıklıkla karşılaşabiliriz. Bu savaşlar genellikle bölgelerin önde gelen yerel toplulukların karizmatik figürleri ve dini liderleri tarafından yönetilmiştir. Prens Diponegoro'nun Hollandalılara karşı Müslümanları birleştirerek, 1825-1830 yılları arasında yaptığı direniş sırasında bölgede yaşayan İslam unsurlarının verdiği mücadelelerinden bir örnekti.

19. yüzyılda yaşanan yerel direnişler Hollanda'nın sömürgeci hükümetini şok etmiş ve hükümetin Müslümanlara karşı çok katı politikalar uygulanmasına neden olmuştur. Arabistan'dan dönen hacılar sömürge hükümeti tarafından yakından izlenmeye tabi tutuluyorlardı. Bu bir yandan Hollanda'nın, Osmanlıların Endonezya'daki Müslümanlara karşı yürütülen Pan-İslamcılık politikaları konusunda uyanık olduğunun da bir nişanesidir. Osmanlı Devleti 1883 yılında Singapur'da ve daha sonra Batavia'da şehbenderlikler açıp Hollanda kolonisini endişelendirmiştir. Bununla birlikte 19. yüzyılın ortalarında Açe Sultanlığı'nın İstanbul'a elçi göndererek Osmanlı devletiyle diplomatik ilişkiler kurmaya çalıştığını da öğrenen Hollandalılar Müslümanlara karşı yürüttüğü baskıcı politikalarını artırmışlardır.

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından yürütülen Pan-İslamcılık politikaları Hollandalıların Müslümanlara ve Hadramut Araplarına karşı derin bir kuşku uyandırmasına neden olur. O zamanlar birçok Hadramutlu Arap Pan-İslamcılığın ajanları olarak bilinmekteydi. Batavia'dan Javi talebeleri Osmanlı okullarında eğitim almaları için İstanbul'a gönderilmiştir. Javi öğrencilerinin İstanbul'a gitmeleri Endonezya'daki Hollanda hükümetinde derin bir şüphe uyandırmıştır. Daha sonra Hollandalılar İstanbul'daki Hollanda Konsolosluğu ile temasa geçip İstanbul'da okuyan Javi çocuklarının izlenmesini istemişlerdir. Javi öğrencilerinin Batavia'daki Osmanlı konsolosu tarafından İstanbul'a

gönderilmesi, Osmanlı Devleti'nin İslam birliği politikasının o bölgedeki uygulamalardan biriydi. Gerçek şudur ki 19. yüzyılın sonunda Osmanlıların İngiltere, Fransa ve Rusya gibi Batı ülkelerinden gelen emperyalizme karşı mücadele etmek için dünyadaki bütün Müslümanların desteğine ihtiyacı vardı.

20. yüzyıla girerken Osmanlı-Endonezya ilişkileri Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla daha da güçlendi. O sırada Osmanlılar Batı egemenliğine karşı dik durması için dünyadaki Müslümanların birleşmesine ve yardımlarına ihtiyaç duymuştur. Osmanlı cihad fetvalarını yayınlayarak dünyadaki Müslümanların dikkatini ve ilgisini çekmeye çalışmıştır. Cihad fetvası Endonezya'daki Müslümanlar üzerinde oldukça büyük bir etki meydana getirmiştir. Osmanlılara yardım toplama girişimleri o zamanki Endonezya'da neşredilen İslami gazeteler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Zaten o dönemlerde yerel halk tarafından yazılmış çok sayıda gazete bulunmaktadır. Bir propaganda aracı olarak kullanan *Sarekat İslam* Endonezya'daki Hollanda sömürgeciliğine karşı mücadele eden İslami örgütlerden biri olmuştur. *Sinar Djawa*, *Oetoesan Hindia* ve *Pantjaran Warta* gibi Sarekat İslam'ın yayınladığı bazı gazeteler vasıtasıyla Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı hakkında birçok haber kamuoyuna yansımıştır.

Bu minvalde, tezde incelenen ilk gazete *Sinar Djawa* gazetesidir. Hakkında çok fazla bilgi olmamakla birlikte bu gazetenin I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ile ilgili haberleri yaymakta oldukça etkin olduğu söylenebilir. Söz konusu gazete 1913 yılının sonunda Semarang şehrinde yayın hayatına başlar. Hoang Thaij & Co. Şirketi ile Sarekat İslam'ın ortaklığı ile kurulan bu gazetenin baş editörü Semarang şubesinin başkan yardımcısı olarak görev yapan Raden Mohammad Joesoef idi. *Sinar Djawa*'dan başka I. Dünya Savaşı'nda Osmanlılar hakkında aktif olarak haber yapan bir diğer Endonezya gazetesi *Oetoesan Hindia* idi. Bu gazete 5 Aralık 1912'de NV Setia Oesaha adlı şirket tarafından Surabaya'da Hassan Ali Soerianti isimli bir Hadramutlu Arap tarafından kurulmuştur. Ahmad Adam'a göre, *Pantjaran Warta* gazetesi Sarekat İslam örgütüne ait bir gazete idi. Bu gazete 1913 yılında NV Java Boekhandel ve Drukkerij Sedio Leksono adında West Java SI şirketi tarafından satın alınmıştır. *Pantjaran Warta* gazetesinin editörü, Sarekat İslam'ın önde gelen liderlerin biri olan Goenawan kendi topluluğunda oldukça önemli bir figürdü. *Pantjaran Warta* gazetesi Goenawan'ın kaleme aldığı yazıları ile I. Dünya Savaşı sırasında

Endonezya'da çıkan Osmanlı haberlerin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Batavia'da görev yapan Osmanlı şebkenderi Rafet Bey'in İstanbul'dan çektiği en az üç telgraf metni *Pantjaran Warta* gazetesinde *tarafından* yayımlanmıştır.

Yerli gazetelerin Osmanlı ile ilgili haberler yapmasının amacı Osmanlıları her zaman kötü olarak tanımlayan Hollandalı gazetelere karşı mücadele etmektir. Örneğin Hollandalı *Bataviaasche Nieuwsblaad* gazetesi Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı sırasında Ermeni halkına katliam yaptığını ve Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın bu katliamda ana aktör olduğunu savunmuştur. Bu tür haberler yapılması kesinlikle Endonezya'daki Müslümanları kızdırıyordu, çünkü yerel halk Osmanlı Devleti'nin *Bataviaasche Nieuwsblaad* gazetesinde haberleştirdiği gibi katliam işleminin mümkün olmadığına inanıyorlardı. O hadiseden sonra Hollandalı gazeteler ile Sarekat İslam gibi modern Müslüman örgütlerin önderlik ettiği yerli gazeteler arasında çıkan zıt görüşler adeta medya ortamında bir savaş rüzgarı estiriyordu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı haberleri yapan Müslüman gazeteler arasında *Sinar Djawa*, *Oetoesan Hindia* ve *Pantjaran Warta* bulunmaktadır. Bu üç gazete de Sarekat İslam'ın sahip olduğu medya organlarıydı. Sİ'nin I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlıları haber odağı yapmasının amacı Endonezya'daki Müslümanların Osmanlılar hakkında gerçek ve doğru bilgilere ulaşmasıydı. Hollanda Sömürge Hükümeti, Osmanlılar hakkında hep kötü haberler yaparak Osmanlı'yı Endonezya Müslümanlarının gözünde küçük düşürmeyi hedeflemiş ve bunun üzerine Müslümanlar gazeteler aracılığıyla bu karalama propagandası karşısında karşı mücadeleye girişmiştir. Ayrıca, Hollandalı gazetelerin yaydığı kötü haberler Endonezya Müslümanlarını Osmanlıların önderliğindeki Pan-İslamcılığın geleceği hakkında çok endişendirip onların bu hususta kötümser olmalarına neden olmuştur. Bu sebeple Sarekat İslam Osmanlı hakkında gerçek haberler sunmaya çalışıyordu.

Üç gazetede çıkan haberler genellikle Osmanlı İmparatorluğu tarafından yürütülen savaş süreci ile ilgiliydi. Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı'nın giriş sürecini, savaş esnasında yaşanan sosyo ekonomik ve kültürel gelişmeleri okuyucularına iletiyordu.

Bu üç Endonezya gazetesinde çıkan haberlerin hedefi Osmanlıların düşmanlarına karşı koyduğu kahramanca tavrı sergilemekti. Böylece Müslümanların Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla yaptığı yardım kampanyaları gibi çeşitli yöntemlerle Osmanlılara yardım etme hasasiyeti uyandırılmaya çalışılıyordu. Bunun yanında savaş sırasında Osmanlıların 19. yüzyılın sonlarından beri yürüttüğü Pan-İslamcılık ruhunu canlı tutmak için haberler yapılıyordu.

Endonezya gazeteleri savaşın seyrine ilişkin haberlere ek olarak Osmanlıların sosyal ve kültürel etkilerine de değinmiştir. Osmanlıların karşı karşıya olduğu en büyük sorunlardan biri de meydana gelen etnik kargaşaydı. Bu noktada en belirgin sorun olan Ermenilerin Osmanlılara karşı yaptığı başkaldırma ve ihanetler sayılabilir. Ermeni azınlıktan bu tehditleri gören Osmanlı, Ermenileri Batı Anadolu'ya yerleştirme kararı almıştır. Göç sırasında birçok Ermeni açlık ve hastalık kurbanı olmuş ve bu durum birçok Ermeninin ölümüne neden olmuştur. Hollandalılar bu ölümleri Osmanlıları karalamak için bir silah olarak kullanmış ve Osmanlıları Ermenilere karşı katliam suçları işlemekle itham etmişlerdir.

Osmanlı hakkında kötü haberler yapan gazetelerinin iddalarını yalanlamak üzere *Pantjaran Warta* gibi birkaç Endonezya gazetesi Batavia'daki Osmanlı konsolosluğunda görevli Şehbender Rafet Bey'e 1915 yılında yaşanan Ermeni olayları hakkında gerçek bilgiler vermesi ve açıklama yapması için fırsat sunmuştur. Kısacası Endonezya gazeteleri Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlılara yöneltilen olumsuz ve yalan haberlere karşı düzeltmeler yapan ve doğru bilgileri halka ulaştıran bir araç olarak kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (YA.HUS)

İrade Taltifatı (İ.TAL)

Endonezya Gazeteleri

Endonezya Cumhuriyeti Ulusal Kütüphanesi(PNRI)

Sinar Djawa

Oetoesan Hindia

Pantjaran Warta

Kitaplar

Adam, Ahmat, *Sejarah Awal Pers dan Kebangkitan Kesadaran Keindonesiaan*, Yogyakarta: Hasta Mitra, 2003.

Ahmad, Zakaria, *Sejarah Perlawanan terhadap Kolonialisme dan Imperialisme di Daerah Aceh*, Jakarta: Depurtemen Pendidikan Nasional dan Kebudayaan, 1983.

Aksakal, Mustafa, *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and The First World War*, New York: Cambridge University Press, 2008.

Andaya, Leonard Y, *The Heritage of Arung Palaka: A History of South Sulawesi (Celebes)*, Leiden: Springer, 1981.

Azra, Azyumardi, *Islam in the Indonesian World: An Account of Institutional Formation*, Bandung, Mizan Pustaka, 2006

Azra, Azyumardi, *The Origin of Islamic Reformism in Southeast Asia: Network of Malay-Indonesian and Middle Eastern Ulama in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, NSW: Allen & Unwin, 2004.

- Van Den Berg, L.W.C., *Orang Arab di Nusantara*, Jakarta, Komunitas Bambu, 2010
- Blusse, Leonard & Nia Denin, *The Chinese Annals of Batavia: The Kai Ba Lidai Shiji and Other Stories (1610-1795)*, Leiden and Boston: Brill, 2018.
- Boechari, *Melacak Sejarah Kuno Indonesia lewat Prasasti*, Jakarta, Kepustakaan Populer Gramedia, 2013
- Braginsky, Vladimir, *The Turkic-Turkish Theme in Traditional Malay Literature: Imagining the Other to Empower the Self*, Leiden & Boston: Brill, 2015.
- Breman, Jan, *Mobilizing Labor for the Global Coffee Market: Profit From an Unfree Work Regime in Colonial Java*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2015.
- Brown, Colin, *A Short History of Indonesia*, NSW: Allen & Unwin, 2003.
- Carey, Peter, *The Power of Prophecy: Prince Dipanegara and the End of the Old Order in Java 1785-1855*, Leiden: KITLV Press, 2008.
- Dick, Howard, *The Emergence of National Economy: An Economic History of Indonesia, 1800-2000*, NSW: Allen and Unwin and University of Hawaii Press, 2002.
- Van Dijk, Kees, *The Netherlands Indies and the Great War 1914-1918*, Leiden : KITLV Press, 2007.
- Djafar, Hasan, *Tarumanegara: Latar Sejarah dan Peninggalannya*, Jakarta, Universitas Tarumanegara UPT Penerbitan, 1991
- Djajadiningrat, Raden Hoesein, *Kesultanan Aceh*, Daerah Istimewa Aceh: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan, 1983.
- Erickson, Edward J, *Ordered to Die : A History of the Ottoman Army in the First World War*, West Port: Greenwood, 2001.
- Fathurahman, Oman, "New Textual Evidence for Intellectual and Religious Connections between Ottomans and Aceh," in A.C.S. Peacock & Annabel The Gallop (eds), *From*

- Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asians*, London: Oxford University Press for British Academy.
- Göksoy, İsmail Hakkı, “Ottoman-Aceh Relations as documented in Turkish Sources”, in R. Michael Feener, Patrick Daly & Anthony Reid (eds), *Mapping the Acehnese Past*, Leiden: KITLV Press, 2011.
- Göksoy, İsmail Hakkı, *Güneydoğu Asya’da Osmanlı-Türk Tesirleri*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004.
- Hall, D.G.E, *Sejarah Asia Tenggara*, Jakarta: Ichtiar Baru van Hoeve, 1967.
- Hanioglu, M. Sukru *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, New Jersey: Princeton University Press, 2008.
- Hanioglu, M. Sukru *Preparation for A Revolution: The Young Turks 1902-1908*, New York: Oxford University Press, 2001.
- Hannigan, Tim, *A Brief History of Indonesia*, Tokyo & Singapore: Tuttle, 2015.
- Hannigan, Tim, *Raffles and the British Invasion of Java*, Monsoon Books, 2013.
- Hathaway, Jane, *The Arab Lands under Ottoman Rule 1516-1800*, London & New York: Routledge, 2008.
- Juliati, Dewi dan Gusti Asnan, “Pers Bumiputra: Media Ekspresi Nasionalisme Indonesia” in Taufik Abdullah & A.B. Lopian (eds), *Indonesia dalam Arus Sejarah vol.5*. Jakarta: Ichtiar Baru van Hoeve, 2013.
- Kadı, İsmail Hakkı “The Ottomans and Southeast Asia Prior to Hamidian Era: A Critique of Colonial Perceptions of Ottoman-Southeast Asian Interaction,” in A.C.S. Peacock & Annabel Teh Gallop (ed), *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asians*, London, British Academy, 2015.
- Kadı, İsmail Hakkı, A.C.S. Peacock, & Annabel Teh Gallop, “Writing history The Acehnese embassy to Istanbul, 1849-1852,” dalam R. Michael Feneer, Patrick Daly & Anthony Reid (ed), *Mapping the Acehnese Past*, Leiden: KITLV Press, 2011.

- Kaifu, Yousuke, Hisao Baba & Fachroel Aziz, "Indonesian *Homo Erectus* and Modern Human Origins in Australasia: New Evidence from Sambungmacan Region, Central Java, "Proceedings of the 7th& 8th Symposia on Collection Building and Natural History Studies in Asia and the Pacific Rim", ss. 289-290.<https://www.kahaku.go.jp/research/researcher/papers/28135.pdf>
- Kartodirdjo, Sartono, Marwati Djuned Puspongoro & Nugroho Notosusanto, *Sejarah Nasional Indonesia Vol 2: Jaman Kuno*, Jakarta, Departmen Pendidikan dan Kebudayaan, 1975.
- Kartodirdjo, Sartono, *Sejarah Nasionnal Indonesia V*, Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan, 1975.
- Kayadibi, Saim, *Ottoman Connections to Malay World: Islam, Law and Society*, New York, The Other Press, 2011
- Kersten, Carool, *A History of Islam in Indonesia*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.
- Koroglu, Erol, *Ottoman Propaganda and Turkish Identity: Litarature inn Turkey during World War I*, London: IB Tauris, 2007.
- Laffan, Michael, *Sejarah Islam di Nusantara*, Yogyakarta: Bentang, 2015.
- Laffan, Michael, *Islamic Nationhood and Colonial Indonesia: The Umma Below the Wind*, New York: RoutledgeCurzon, 2003.
- Lindblad, Thomas J., *Foreign Investment in Southeast Asia in Twentieth Century*, London: Macmillan, 1998.
- Lombard, Denys, *Kerajaan Aceh: Jaman Sultan Iskandar Muda (1607-1636)*, Jakarta: Balai Pustaka, 1991.
- McCarthy, Justin, Omer Turan & Cemalettin Taşkıran, *Sasun: The History of an 1890's Armenian Revolt*, Salt Lake City, The University of Utah Press, 2014.

- Mochtar, Kustiniyati, "Agus Salim Manusia Bebas," *Seratus Tahun Haji Agus Salim*, Jakarta: Sinar Harapan, 1996.
- Ozcan, Azmi, *Pan-Islamism: Indian Muslims, The Ottoman and Britain, 1877-1924*, Leiden, Brill, 1997.
- Özay, Mehmet, "Açe Darüsselam Sultanlığı," İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Parthesius, Robert, *Dutch Ships in Tropical Waters: Development of Dutch East India Company (VOC) Shipping Network in Asia 1595-1660*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010.
- Peacock, A.C.S, "The Economic Relationship between the Ottoman Empire and Southeast Asia in the Seventeenth Century" in A.C.S. Peacock & Annabel Teh Gallop (eds), *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asians*, Oxford: Oxford University Press for British Academy, 2015.
- Reid, Anthony, "Introduction: Muslims and Power in a plural Asia," in Anthony Reid & Michael Gilsenan (ed), *Islamic Legitimacy in Plural Asia*, London & New York, Routledge, 2007.
- Reid, Anthony, "Pan-Islamisme Abad Kesembilan Belas di Indonesia dan Malaysia", in Nico J. G. Kaptein (eds), *Kekacauan dan Kerusuhan: Tiga Tulisan Tentang Pan-Islamisme di Hindia Belanda Timur pada akhir abad kesembilan belas dan awal abad kedua puluh*. Leiden-Jakarta: INIS, 2003.
- Reid, Anthony, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680*, New Haven & London, Yale University Press, 1988
- Reid, Anthony, *The Contest for North Sumatra: Atjeh, the Netherlands, and Britain, 1858-1898*, Kuala Lumpur: University of Malaya Press & Oxford University Press, 1969.
- Ricklefs, M.C, *A History of Modern Indonesia*, London: Palgrave MacMillan, 2001.

- Rogan, Eugene, *The Fall of the Ottomans: the Great War in the Middle East*, New York: Basic Books, 2015.
- Salih Özbaran, *Ottoman Expansion towards Indian Ocean*, Istanbul: Istanbul Bilgi University Press, 2009.
- Schmidt, Jan, *Through the Legation Window 1876-1926 : Four Essays on Dutch Indian and Ottoman History*, Istanbul: Nederlandsh Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 2002.
- Seben, Taner, “The First Turkish Representatives in Singapore and Consul General Ataulлах Efendi” (Republic of Turkey Embassy in Singapore, 2015), s.8. http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/singapur_v1_en.pdf
- Shiraishi, Takashi, *Zaman Bergerak: Radikalisme Rakyat di Jawa 1912-1926*, Jakarta: Grafiti, 1997.
- Snouck-Hurgronje, Cristiaan, “Islam”, In G.H. Bosquet & J. Slacht (eds), *Selected Works of Snouck Hurgronje*, Leiden: E.J. Brill, 1957.
- Subarahmanyam, Sanjay, *The Portuguese Empire in Asia 1500-1700*, West Sussex: Wiley-Blackwell, 2012.
- Surjomihardjo, Abdurrachman, *Budi Utomo Cabang Betawi*, Jakarta: Pustaka Jaya, 1980.
- Surjomihardjo, Abdurrachman, *Kota Yogyakarta 1880-1930: Sejarah Perkembangan Sosial*, Yogyakarta: Yayasan Untuk Indonesia, 2000.
- Surjomihardjo, Abdurrachman, *Ki Hadjar Dewantara dan Taman Siswa dalam Sejarah Indonesia Modern*, Jakarta: Sinar Harapan, 1986.
- Taylor, Jean Gelman, *The Social World of Batavia*, Madison: The University of Wisconsin Press, 2009.
- Tim Penulis, *Garis Besar Perkembangan Pers di Indonesia*, Jakarta: Serikat Penerbit Surat Kabar, 1971.

Tjandrasasmita, Uka, *Arkeologi Islam Nusantara*, Jakarta, Kepustakaan Populer Gramedia, 2009.

Tri Hatmadji, *Banten Kota Pelabuhan Jalan Sutra*, Jakarta, Departemen Pendidikan dan Kebudayaan, 2016,

Turner, Jack, *Spice: The History of Temptation*, New York: Random House, 2004.

Vickers, Adrian, *A History of Modern Indonesia*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005

Vlekke, Bernard H. M, *Nusantara: Sejarah Indonesia*, Jakarta: KPG, 2013.

Zurcher, Erik J, *Turkey: A Modern History*, London & New York: IB Tauris, 2017.

Tez ve Dergiler

Ada, Husnu, “The First Ottoman Civil Society Organization in The Service of the Ottoman State: The Case of the Ottoman Red Crescent (Osmanlı Hilali-Ahmer Cemiyeti)” Thesis. Sabancı Üniversitesi: İstanbul (2011). <http://kizilaytarih.org/makale-tez/tz001.pdf>

Casale, Giancarlo, “‘His Majesty’s Servant Luthfi’ The career of previously unknown sixteenth-century Ottoman envoy to Sumatra based on account of his travels from the Topkapi Palace Archives,” *TURCICA* , 37 (2015).

Dobin, Christine, “Tuanku Imam Bonjol 1772-1864,”. *Indonesia*, vol.13, (1972).

Fathurahman, Oman, “Ithaf al-Dhaki by Ibrahim al-Kurani: A Commentary of Wahdat al-Wujud for Jawi Audiences,” *Archipel*, 81, (2011).

Karaca, Ali, “Türkiye’de Ermeniler için Yapılan Reformlar 1878-1915 (Örtülü İşgale Doğru Tehcir Gerçeği)”, *Uluslararası Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2001.

Reid, Anthony, “Habib Abdur-Rahman az-Zahir,” *Indonesia*, 13, (1972).

Syah, Razaul Hak, “Açe Padişahı Sultan Alaeddin’in Sultan Süleyman’a Mektubu”, *Tarih Araştırma Dergisi*5, (8-9), (1967).

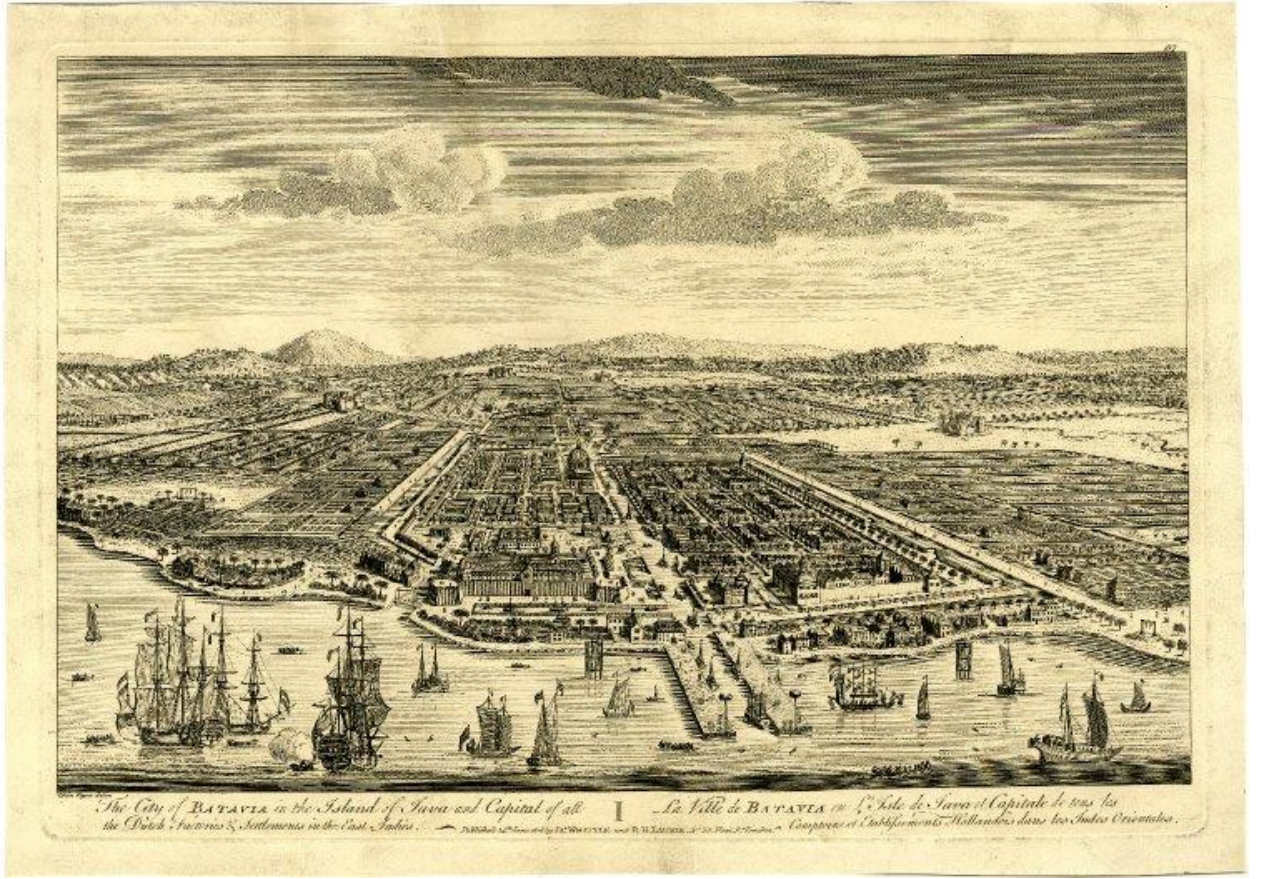
EKLER

Endonezya Haritasi

Kaynak: Kumparan

VOC döneminde 1600-1799 yıllar arası Batavya (Jakarta)

Kaynak: British Museum

Mataram Sultanlığı'ndan Sultan Agung

Kaynak: Pos Kota News

<http://poskotanews.com/2016/11/26/film-sultan-agung-mataram-1628/>

Sultan Diponegoro

Kaynak: Radar Cirebon

<https://www.radarcirebon.com/perjuangan-pangeran-diponegoro-ibadah-haji-kandas-hingga-akhir-hayatnya.html>

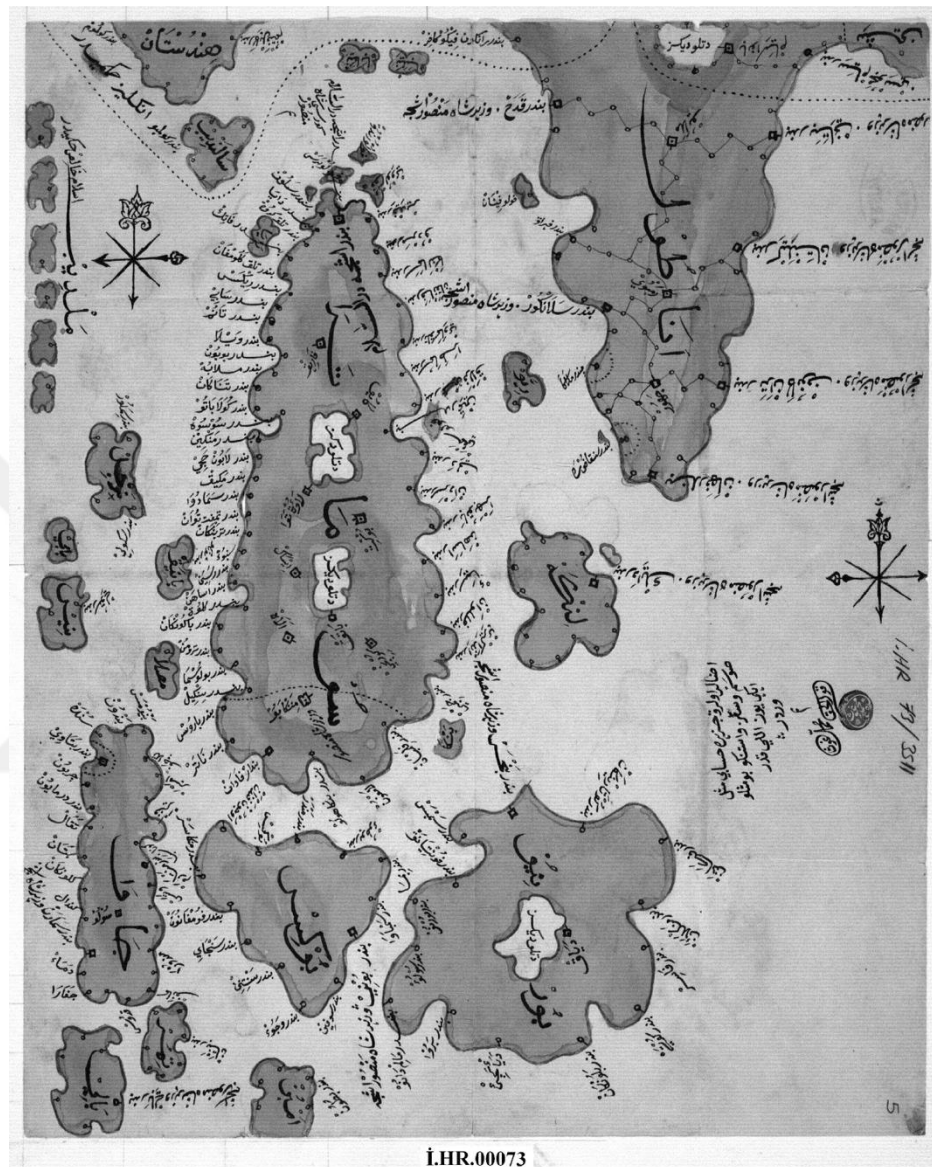
Batavya'daki Osmanlı Konsolosluğu binası (Şimdiki Tekstil Müzesi halen mevcut)

Kaynak: Tribun News

<http://www.tribunnews.com/travel/2015/10/09/yuk-belajar-membatik-di-pendopo-batik-museum-tekstil-jakarta>

Osmanlı Arşivinde bulunan Nusantara haritası

Kaynak: BOA, IHR 73/3511

HARGA ABONNEMENT

Buat, HINDIA 3 bulan Rp. 2,-
Sikap bager di media buentat
labore hoketapan Rp. 10,-, Hor-
loar Hindia dan EUROPA 3
lan 4. Haran dila' via Jellin-
daboolo, palag sedikit buat
banian.

HARGA ADVERTENTIE.

Kawat 5 perlatan Rp. 2 Cent, nati-
kal masok tidak bolu kperan
dari Rp. 1.- Advertoerie hoere
kawat 5 perlatan tempal dititio-
Rp. 10.00

HARGA ABONNEMENT

Buat, HINDIA 3 bulan Rp. 2,-
Sikap bager di media buentat
labore hoketapan Rp. 10,-, Hor-
loar Hindia dan EUROPA 3
lan 4. Haran dia' na jeban
daboolo, palig sedikit buat
banan.

HARGA ADVERTENTIE.

Kawat 5 peratanan Di Centi, nati-
kal masok tidak bolu kperan
dari 1.- Advertoerie hoerue
hoerue hoerue tempo dibito
Rp. 10,-

tara Osmania yang lagi asil moetoch. Menorot pemanggotang di ini Consalada, ita bahwa orang orang ta, masoch dalam kampoeng bika semoa kampoeng, perka ampoca dan matia orang to, seodahja bika perboerata, am, dan loar dari perasam m dari ito orang saengop ita moetoch.

berontak seropa ito yang oleh moetoch, moetoch kipoet saoe Gouvernement akan lina seopja perboerata, a adt dan kambilah deng, yang tjampoe dengan tang lain lain dalam pergerakan p

benja pikiran yang banyak itu

...jok sama pengeran pengeran
yang di tempo do-loo, deng
yang kalinja, soedah kasih be
esar [loas] kemerdekaan pac
bangsa Islam.

koekan di Hindia Inggris.
rangan atas hal yang katan

... dan ia orang seperti toan toan
... da bekerdja dan bermaksud
... kan, keselamatan, tambah leb
... dan tjari djalan akan djaj
... , harta benda dan oesaha, K
... ajan dan kekoestannja si toa
... lakan dari kebanyakan, kekal

itnya, maka mestailah ada satu
maoe binasakan rajatnya atau s

antara pendoedook, rajatnja ad
an jang berontak, berbahaj
atas badan dan hana jang lain
bagi jang berkoesa seper
atau Gouvernemen ambil ato
edok beas madahak ita p

terbuka dengan jalan hoekoer
tapi ia orang pociu bagian d

Redactie. Keterangan atau to-
dja di moestikan dalam P. W.
karena seolah olah akan me-

suok-koom-Moslimin-jang
naengkan bendera Belanda, ja
yang Neutral Menilik bogul

bir Belanda, terutama Heineken Dag, adalah diwartakan Turki telah melakukan pembunuhan atas orang-orang Armenia diadjuhan Turki.

alam atoean igama Islam, me
akoekan pembanoehan seroe

eri padoeka jang moelia Con

in, amin ja Robbochamin.

Hindia

SAHOE DARI REDACTIE.
re-pembantu P. W., non fa
h. nengasi kenada kuni adu

ada mana itu karangan akan

kan kepada sekalian saudara mengirinkan karangan, Hoe entoe di selidiki terlebih de pabila dipandang berfaedah karangan nistaja akan di etapi kalau bakal tidak ber